

AN INTRODUCTION TO SAKHA

adapted from

L. N. Kharitonov
A Self-Study Manual of the Yakut Language
[Самоучитель якутского языка]

PART ONE

Lessons 1-40

1. МАННАЙГЫ УРУОК (LESSON ONE)

Тыллар (Words)

бу- this
ол- that
манна- here, hither
онно- there, thither
ханна- where (*int.*)
ким- who (*int.*)
туох- what
тугуй- what
дуо- interrogative particle for yes/no questions
суох- no, not, is absent
баар- is, there is, is located
кылаас- class
остуол- table
олоппос- chair
ыскамыйка- bench
түннүк- window
оһох- stove
аан- door
тур- to stand
турар- stands
бар- to go
кэл- to come
олор- to sit
олорор- sits

Remarks on grammar

1. In a sentence the predicate usually occurs at the end. In an interrogative sentence the particle *дуо* occurs after the predicate.
2. Sakha makes no distinctions of grammatical gender.
3. Proper names and terms taken from Russian are written exactly as they are in Russian.

4. The second-person singular imperative of a verb is identical in form to the infinitive. This is the form that is given as the dictionary entry for a verb.

1.1. Read and translate

Бу кылаас. Манна остуол, олоппос, ыскамыйка баар. Онно оһох турар. Бу аан баар. Бу Њургун олорор. Онно Каскил олорор. Ол Айаана турар. Айаана, кэл, манна олор. Нарыйа, бар, онно тур. Бу тугуй? Бу кылаас. Манна туох баар? Манна остуол, олоппос, ыскамыйка баар. Ол түннүк. Аан ханна баар? Аан бу баар. Манна ким олорор? Манна Њургун олорор. Сайаана ханна олорор? Сайаана онно олорор. Айаана олорор дуо? Суох, Айаана турар. Ол ким турар? Ол Сайаана турар. Манна Айта баар дуо? Суох, манна Айта суох.

1.2. Compose questions and answer them

1	2	3
Остуол	ханна	баар
Олоппос		турар
Түннүк		
Аан		
Оһох		

1	2	3	4
Манна	ыскамыйка	баар	дуо
Онно	оһох		
	аан		
	түннүк		

1.3. Translate into Sakha

What is this? It is a stove. What is standing there? There stands a table. Who is sitting there? There sits Њurgun. Where is Kaskil? Kaskil is standing there. Is Ayaana here? No, Ayaana is not here. Is Ayta here? Ayta is sitting there. Who is standing there? Sayaana is standing there.

Naryya, go, sit there. Come, Sayaana, sit here.

2. ИККИС УРУОК

Тыллар

биир- one
 икки- two
 үс- three
 түөрт- four
 биэс- five
 хас- how much?

паарта- bench
ыскаап- closet
книигэ- book
харандаас- pencil
киһи- person
кыыс- girl
уол- boy
аах- to read
ааҕар- reads
суруй- to write
суруйар- writes
барда- went
кэллэ- came
тугу гынар- what is he/she/it doing?
элбэх- many, much
уонна- and
ити- this

Remarks on grammar

1. The basic elements from which a word is built are the stem and the affix. In Sakha the stem is usually an independent word: *олоннос, бар, баар*. Words are formed from the stem and are altered by means of affixes. These are always joined to the stem to their right: *олоннос + ко, бар + да, баар + ый, олоҕор + ор + уй*.

2. The predicate of an interrogative sentence very often takes a special interrogative affix: *бу ким + ий?, тух баар + ый?, ким турар + ый?*

DIVISION OF VOWELS. In Sakha the use of vowel sounds obeys specific rules, depending on the particularities of pronunciation of the different vowels. The vowel sounds of Sakha are divided according to their pronunciation into the following basic groups:

BACK VOWELS: *a, ы, o, y*

FRONT VOWELS: *э, u, ө, ү*

WIDE VOWELS: *a, э, o, ө*

NARROW VOWELS: *ы, u, y, ү*

The pronunciation of back and front vowels differs according to the position of the tongue. For the former the tongue is somewhat pulled back in the mouth, and for the latter it is pushed noticeably forward. This can be observed in sounding out the vowels in the following pairs:

a/э, ы/u, o/ө, y/ү

The pronunciation of wide and narrow vowels differs according to the wideness of the opening of the mouth. For the former the mouth opens wider, for the latter the mouth is much less widely opened. You can observe this by pronouncing the vowels in the following pairs:

a/ы, э/u, o/y, ө/ү

In addition, vowels are also distinguished, according to the role of the lips in their pronunciation, into non-labialized and labialized. The non-labialized vowels are *a, ы, э, и*, and the labialized vowels are *o, y, ө, ү*.

Diphthongs are divided into back (*ыа, yo*) and front (*уэ, үө*), and into nonlabialized (*ыа, иэ*) and labialized (*yo, үө*).

The division of vowels can be memorized with the help of the diphthongs: (1) in all diphthongs, the first vowel is narrow, and the second vowel is wide; (2) the diphthongs *ыа* and *yo* are composed from back vowels, while *уэ* and *үө* are composed from front vowels.

In Russian loan words, *e* is considered a front vowel, while *a, ё, ю, and я* are back vowels.

Everything that has been said about the division of vowels may be summarized as follows:

	BACK	BACK	FRONT	FRONT
	Non-labialized	Labialized	Non-Labialized	Labialized
Wide	а	о	э	ө
Narrow	ы	у	и	ү
Diphthongs	ыа	yo	иэ	үө

2.1. Read and translate

Кылааска биир остуол, үс олоппос турар. Биир аан, икки оһох, биэс түннүк баар. Икки ыскаап баар. Кылааска элбэх паарта турар. Биир паартаҕа икки киһи олорор. Остуолга түөрт кинигэ уонна биир харандаас баар. Каскил олоппоско олорор. Биир уол турар уонна ааҕар.

Бу кылааска хас түннүк баарый? Бу кылааска биэс түннүк баар. Ол паартаҕа биир киһи олорор. Ити кыыс тугу гынар? Ити кыыс суруйар. Бу ыскаапка туох баарый? Бу ыскаапка кинигэ баар. Ыскаапка кинигэ элбэх дуо? Ыскаапка кинигэ элбэх. Харандаас ханна баарый? Харандаас остуолга баар. Каскил ханна барда? Кылааска олорор. Ити киһи тугу гынарый? Ааҕар. Ити ким кэллэ? Ньургун кэллэ.

Кэл, бу олоппоско олоҕор уонна аах. Айаана, ол паартаҕа олоҕор уонна суруй. Ньургун, манна кэл. Каскил, онно тур.

2.2. Compose sentences and translate them

Write five sentences

1	2	3	4	5
Бу	кылааска	икки	түннүк	баар
Ити	ыскаапка	биир	кинигэ	турар
Ол	паартаҕа	түөрт	уол	олорор
	остуолга	биэс	киһи	
	олоппоско	үс	оһох	
	ыскаамыйкаҕа		кыыс	

			харандаас	

Write six sentences

1	2	3
Кылааска	ким	баарый
Остуолга	туох	олороруй
Ыскамыайкаҕа		турарый
Ыскаапка		

2.3. Translate into Sakha

Who is in this classroom? There are many people in this classroom. Where is Kaskil? Kaskil is sitting in the classroom. What is in the classroom? In this classroom there are one table, three chairs, one cabinet, and many benches. How many windows are there here? Here there are five windows. Where does the stove stand there? There is the stove. What is on the table? On the table are a book and a pencil. What is this? It is a door. Who is sitting on that bench? There is one girl sitting there. Where is Ayaana? Ayaana left.

2.4. Find all of the words in Lesson Two with affixes

Write them out in columns according to the similarity of the meaning of the adjectives. Underline the affixes, and be attentive to the change in form of one and the same affix as it occurs in different words.

3. УҤУС УРУОК

Тыллар

- оскуола- school
- тэтэрээт- notebook
- кени- he, she, it
- эмиэ- also, too
- уруучука- pen
- чэрэниилэ- ink
- чэрэниилэ иһитэ- ink pot
- дуоска аттыгар- near the blackboard
- үчүгэй- good
- куһаҕан- bad
- үөрэнэр- studies
- сытар- lies
- эн- you (*sing.*)
- хайдах- how
- үчүгэйдик- well (*adv.*)
- куһаҕаннык- poorly
- учуутал- teacher

Remarks on grammar

THE LAW OF VOWEL HARMONY. In Sakha, within a single word only certain vowels can be combined with one another. Vowels are subject to the law of vowel harmony. This law may be expressed in the following two fundamental observations.

1. If, in the first syllable of the word, there is a back vowel, there must be back vowels in the following syllables as well. And, in turn, if in the first syllable of the word there is a front vowel, it may be followed only by front vowels. In this way, words in Sakha are composed only of back vowels or only of front vowels.

2. A wide vowel may be followed only by a wide vowel or by a narrow vowel that corresponds to it. A narrow vowel may be followed only by a narrow vowel or by a wide vowel that corresponds to it. This observation may be illustrated by the following table:

If in the first syllable there is an:	then in the next syllable there may be an:	If in the first syllable there is an:	then in the next syllable there maybe a:
а	а, ы, ог ыа	ы	ы, а, ог ыа
э	э, и, ог иэ	и	и, э, ог иэ
о	о, у, or уо	у	у, а, or уо
ө	ө, ү, or үө	ү	ү, э, or үө

With diphthongs one must take the first vowel into consideration. In this way, *уо* is followed by *у* or *а*, *үө* is followed by *ү* or *э*. For example *уол-га*, *остуол-га*, *үө-рэн*, *бөһүө-лэк*.

As a result of the law of vowel harmony, affixes occur with four different vowels, depending on the vowel of the finally syllable of the stem. Here either only the wide vowels (*тур-ар*, *кэл-эр*, *олор-ор*, *көр-өр*) or only the narrow vowels (*аан-ы*, *тэтэрээт-и*, *остуол-у*, *үүт-ү*) undergo a change.

3.1. Read and translate

Бу оскуолаҕа элбэх кини үөрэнэр. Каскил эмиэ манна баар. Кини кылааска олорор. Паартаҕа чэрэниилэ иһитэ турар, тэтэрээт уонна уруучука сыталлар. Каскил кинигэ ааҕар. Олоппоско учуутал олорор. Остуолга кинигэ, харандаас уонна тэтэрээт баар. Каскил, эн тур уонна аах. Каскил ааҕар. Кини үчүгэйдик ааҕар. Айаана, эн аах. Айаана эмиэ ааҕар. Кини куһаҕаннык ааҕар. Сайаана, эн дуоскаҕа бар. Сайаана дуоскаҕа барар. Кини дуоска аттыгар турар уонна суруйар. Сайаана үчүгэйдик суруйар. Кини үчүгэйдик үөрэнэр.

Манна үчүгэй оскуола баар. Ити куһаҕан харандаас. Үчүгэй харандаас бу сытар. Бу уруучука үчүгэй, ол уруучука куһаҕан.

3.2. Answer the questions

Бу оскуолаҕа ким үөрэнэр? Каскил ханна үөрэнэрий? Паартаҕа туох баарый? Каскил тугу гынар? Остуол аттыгар ким олорор? Остуолга туох баарый? Каскил хайдах ааҕар?

Айаана тугу гынар? Кини хайдах ааҕар? Сайаана ханна барда? Кини тугу гынар? Сайаана хайдах суруйарый?

Каскил ханна олорор? Тэтэрээт ханна сытар? Чэрэниилэ иһитэ ханна турарый? Дуоска аттыгар ким турарый? Остуол аттыгар ким олороруй?

3.3. Compose sentences

1	2	3
Учуутал	олоппоско	олорор
Каскил	паартаҕа	үөрэнэр
Кинигэ	остуолга	турар
Чэрэниилэ иһитэ	оскуолаҕа	сытар
Тэтэрээт		баар

1	2	3	4
Манна	икки	кинигэ	баар
Онно	үчүгэй	тэтэрээт	олорор
Оскуолаҕа	куһаҕан	харандаас	үөрэнэр
Остуолга	элбэх	уол	турар
Кылааска	үс	кыыс	сытар
Ыскамыайкаҕа		учуутал	

1	2	3
Бу кыыс	хайдах	ааҕарый
Ити уол		үөрэнэрий
Каскил		суруйарый

3.4. Translate into Sakha

Where does Kaskil study? He studies in the school. How does he study? He studies well. Who is in the classroom? In the classroom there are many boys and girls. Where is the teacher? He is sitting by the table on a chair. What is on the table? On the table there is an ink-pot, a notebook, and a pen. Who is sitting on the bench? Kaskil and Ayaana are sitting on the bench. Who is standing by the board? Sayaana is standing by the board. What is she doing? She is writing. How does she write? She writes well. This is a good pencil, that pencil is bad. On the shelf there is a good book. On the table lies a book. It is also good.

3.5. Find five words from Lesson 3 with back vowels, and five with front vowels

3.6. Add an interrogative affix

Манна ким турар?
Онно туох сытар?

Бу ким олорор?
Манна ким үөрэнэр?
Ким суруйар?
Ким ааҕар?

4. ТӨРДУС УРУОК

Тыллар

муоста- floor
муннук- corner
улахан- large
кыра- small
кыһыл- red
ханнык- which
бары- all, every
көр- (imp.) look!, (inf.) to look
көрүҥ- you (pl.) look
эт- (imp.) e!, (inf.) to say
эт эрэ- tell me (casual, in conversation)
билэр- knows
бүгүн today
сахалыы- in Sakha
нууччалыы- in Russian
кыыс даҕаны- and the girl

Remarks on grammar

1. THE VERB STEM. The root of the verb is the imperative form of the second-person singular: *тур* - stand; *олор* - sit; *көр* - look; *сыт* - lie. All variations of composition and alteration of the verb are formed from this root and by means of the addition of affixes: *туруу* - standing; *көрүү* - viewing, review; *көрөөччү* - observer; *турар* - he stands; *көрбөт* - he does not look.

The stem of the Sakha verb is generally translated into English by the infinitive form: *тур* - to stand; *олор* - to sit; *көр* - to look.

2. THE IMPERATIVE FORM OF THE SECOND-PERSON PLURAL. This is formed from the stem of the verb with the help of the affix *-н (-ын)*, which undergoes the following changes:

(a) the affix *-н* comes after vowels: *аһаа* - *аһаан* (you (pl.) eat!); *кэпсээ* - *кэпсээҥ* (you (pl.) converse!), and so on.

(b) the affix *-ын (-ин, -ун, -үн)* comes after consonants: *бар* - *барын*, *кэл* - *кэлин*, *олор* - *олорун*, *көр* - *көрүн*.

3. FORM OF THE THIRD-PERSON PRESENT SINGULAR. This form, from stems that finish with a consonant, is formed with the help of the affix *-ар*, which yields four variants of the vowel depending on the final consonant of the stem: *-ар*, *-эр*, *-ор*, *-өр*. For example: *сыт* - *сытар*,

бил - билэр, олоp - олоpор, көр - көрөр. Change of the vowel in the affix occurs in accordance with the second observation of the law of vowel harmony (see Lesson 3).

4.1. Read and translate

Бу оскуола улахан дуу, кыра дуу? Бу оскуола улахан. Бу оскуолаҕа кыыс үөрэнэр дуу, уол үөрэнэр дуу? Манна кыыс даҕаны, уол даҕаны үөрэнэр. Манна учуутал биир дуу, элбэх дуу? Манна учуутал элбэх. Ити учуутал сахалыы билэр дуо? Кини сахалыы үчүгэйдик билэр. Бүгүн сахалыы уруок баар дуо? Бүгүн сахалыы даҕаны, нууччалыы даҕаны уруок баар. Каскил бүгүн уруокка кэллэ дуо? Каскил баар, ол ыскамыайкаҕа олоpор. Кини сахалыы хайдах үөрэнэрий? Кини сахалыы үчүгэйдик үөрэнэр. Ол ханнык кыыс турарый? Ол Айаана. Кини эмиэ сахалыы үөрэнэр. Кини сахалыы үчүгэйдик билэр. Эн сахалыы эт эрэ: бу тугуй? Бу харандаас. Ханнык харандааһый? Бу кыһыл харандаас. Ол дуоска хайдаһый? Ол дуоска хара. Муннук ханна баарый? Муннук ити баар. Муннукка туох турарый? Муннукка оһох турар. Оһох аттыгар туох баарый? Оһох аттыгар аан баар. Дуоска ханна турарый? Дуоска муостаҕа турар.

4.2. Pronounce the words

ЭН	онно	үс	кыыс
ЭТ	олопос	үчүгэй	биир
ЭЛБЭХ	ол	үчүгэйдик	учуутал
КЭЛЛЭ	олоp	бүгүн	сахалыы
БИЛЭР	олоpор	түннүк	нууччалыы

4.3. Compose five sentences

Оскуолаҕа	биир	манган	кылаас	турар
Кылааска	икки	улахан	остуол	сытар
Остуолга	түөрт	кыра	түннүк	баар
Муннукка	үс	хара	оһох	
Муостаҕа	биэс	үчүгэй	харандаас	
Ыскаапка		кыһыл	олопос	

4.4. Add an interrogative affix to the predicate

Каскил	ханна	гынар-ый
Айаана	хайдах	үөрэнэр
Сайаана	тугу	олоpор
Кинигэ		билэр
Аан		сытар
		көрөр

4.5. From the verb stem in parentheses, give the third-person present singular using the affix *-ap*

Остуолга чэрэниилэ иһитэ (тур). Паартаҕа биир тэтэрээт (сыт). Каскил олоппоско (олор). Учуутал тэтэрээт (көр). Айаана үчүгэйдик (үөрэн). Бу кыыс сахалыы үчүгэйдик (бил). Кини сахалыы (аах) уонна (суруй).

4.6. Translate

Дуоскаҕа көрүн! Каскил, эн эмиэ көр. Бары олорун уонна суруйун! Айаана уонна Сайаана, манна кэлин, дуоска аттыгар турун! Дуоскаҕа суруйун. Каскил уонна Туйаара, ааҕын!

4.7. Translate into Sakha

1. Many people study in this classroom. This classroom is large. Here stand many benches and seats. In the classroom stand one large blackboard, one small table, and three chairs. In the corner there is a large white stove. Next to the door there is a black closet. In the classroom there are five large windows.

2. Kaskil sits on the bench. He is studying Sakha. He reads and writes well in Sakha. On the bench there stands an ink-pot and there lies a notebook. Kaskil is writing. Ayaana is also sitting on the bench and writing. She also knows Sakha well. The teacher is sitting on a chair. He is looking at a notebook.

5. БЭҤИС УРУОК

Тыллар

оҕо- child
оҕолор- children
эр киһи- man
дьахтар- woman
оҕонньор- old man
эдэр- young
дьон- people
улахан дьон- adults
үөрэх- studies
кэпсэт- to converse
эмээхсин- old lady
аат- name
аата- his name
кырдаҕас- old
орто- middle
үрдүкү- high
киһээни - evening (*adj.*)

Remarks on grammar

1. THE BASIC FORM OF THE AFFIX AND ITS VARIANTS. In all affixes, it is not only the vowels that change (see Lesson 3). Depending on the final letter of the stem, the affix's initial

consonant changes as well. At the beginning of a single affix there may be between three and five different consonants. In this way, an affix may have up to 20 different forms (5 x 4).

The basic form of any affix is considered to be the one that follows a terminal vowel sound of the stem (e.g., *наарта-лар*). All other forms of the affix are considered variants of the basic form: *-тар, -дар, -нар*, and so on.

2. THE FORM OF THE PLURAL AFFIX. The plural is formed by means of the affix *-лар*. This affix yields 16 variants:

	Terminal letter of the stem	Form of the affix	Examples
1.	Vowels and diphthongs	-лар, -лэр, -лор, -лөр	паарталар, кинигэлэр, оџолор, бөрөлөр (wolves)
2.	Voiceless consonants: к, п, с, т, х	-тар, -тэр, -тор, -төр	харандаастар, түннүктэр, оџохтор, өтөхтөр (manor houses)
3.	й, р	-дар, -дэр, -дор, -дөр	сарайдар, үчүгөйдэр, томтордор (hillocks), көтөрдөр (birds)
4.	Nasal consonants: м, н, ң	-нар, -нэр, -нор, -нөр	ааннар, тииннэр, ороннор (beds), бөдөннөр (the powerful)

The affix *-лар* forms the plural of both nouns and adjectives. It also forms the plural of the third-person present-tense verb. Here the affix *-лар* is added to the affix *-ар* characteristic of the third-person present singular. The terminal *р* is assimilated and transformed into an *л*. In this way we obtain *тур + ар + лар = тураллар*; *кэлэр - кэлэллэр*; *олорор - олороллор*; *көрөр - көрөллөр*.

3. AGREEMENT IN NUMBER OF THE PREDICATE. If the subject has the plural form, the predicate takes that form as well: *оџо суруйар - оџолор суруйаллар*; *оџох улахан - оџохтор улаханнар*.

5.1. УӨРЭХ

Советскай Союзка киһи барыта үөрэнэр. Кыра оџолор начальнай очкуолаџа үөрэнэллэр. Улахан оџолор уонна эдэр дьон орто оскуолаџа, техникумга, үрдүкү оскуолаџа үөрэнэллэр. Киэһэнни оскуолаџа улахан дьон үөрэнэллэр. Онно эр киһи, дьахтар уонна кырдаџас даџаны үөрэнэр.

Бу дьахтар киэһэнни оскуолаџа үөрэнэр. Кини аата Сайаана. Ити эр киһи эмиэ онно үөрэнэр. Кини аата Кэскил. Бу оскуолаџа сахалыы уонна нууччалыы үөрэнэллэр. Ол оџонньор нууччалыы үчүгөйдик кэпсэтэр. Эмээхсин эмиэ нууччалыы билэр.

5.2. Answer the questions

Ханна киһи бары үөрэнэрий?
 Кыра оҕо ханна үөрэнэрий?
 Улахан оҕо уонна эдэр киһи ханна үөрэнэр?
 Улахан киһи ханна үөрэнэр?
 Киэһэнни оскуолаҕа ким үөрэнэрий?
 Бу дьахтар аата кимий?
 Ити киһи аата кимий?

5.3. Compose sentences

Compose 5 sentences

1.	2.	3.
Оҕолор	манна	сыталлар
Түннүктэр	онно	бааллар
Остуоллар	кылааска	тураллар
Кинигэлэр	ыскаапка	олороллор
Харандаастар	остуолга	
Оһохтор		
Тэтэрээттэр		

Compose 5 sentences

1.	2.	3.
Эмээхсин	ханна	баалларый
Оҕолор		баарый
Дьахтар		турарый
Оҕонньор		туралларый
Ыскамыайкалар		олороруй
Олоппостор		

Compose 3 sentences

1.	2.	3.	4.
Ити	кыыс	сахалыы	кэпсэтэллэр
Бу	уол	нууччалыы	кэпсэтэр
Ол	оҕолор		билэр
	дьон		билэллэр
	дьахтар		

Compose 3 sentences

1.	2.	3.
Бу	оһохтор	улахан
Ити	түннүк	улаханнар
Ол	харандаастар	үчүгэй
	олоппостор	үчүгөйдэр
	кинигэлэр	кыра
	тэтэрээт	кыралар

	оһох	

5.4. Rewrite in the plural form

Манна оҕо олорор. Бу оҕо үөрэнэр. Ити оһох манган. Ол дуоска хара. Бу кинигэ үчүгэй. Олоппос кыра, остуол улахан. Учуутал кылааска баар. Кини нууччалыы кэпсэтэр. Ыскаапка кинигэ сытар. Түһнүк кыра, аан улахан.

5.5. Pronounce the following words

Ыскамыайка
биэс

уол
остуол
уонна
суох
туох

үөрэн
үөрэх
түөрт

5.6. Translate into Sakha

Those children are all studying. The teacher sits by the table, the children sit on the bench. The children speak in Sakha and in Russian. This boy's name is Keskil. That girl's name is Аҕаана. On the table lie notebooks, pens, pencils, and books. The pencils are black, the pens are white. Here is a good pencil. All those books are good.

Does this old woman know Russian? Does that old man speak Sakha? Is this man writing? Is that woman reading? What are these children doing? How does that girl study? What is that boy's name?

6. АЛТЫС УРУОК

Тыллар

дьиэ- home, house
хос- room
дьиэбэ- at home, to the home
кэргэн- family
орон- bed
лаампа- lamp
хаһыат- newspaper
эһиги- you (pl.)
аһаа- to eat

утуй- to sleep
 утуйма- don't sleep
 эрдэ- early
 хойут- late
 түргэнник- quickly
 бытаннык- slowly

Remarks on grammar

1. THE NEGATIVE FORM OF THE IMPERATIVE VERB. Every verb has a positive and a negative form. The latter is formed by means of an affix added to the stem. Imperative verbs in the second-person singular are formed in the following way:

	Terminal sound of stem	Affix	Examples
1.	Vowel	-ма, -мэ, -мо, -мө	аһаама (don't eat!), кэпсээмэ (don't tell!), тохтоомо (don't stop!), төлөөмө (don't pay!)
2.	Consonant	-ыма, -имэ, -ума, -үмэ	барыма, кэлимэ, олорума, көрүмэ

In the plural the same affix, *-ма* or *-ыма*, is used, with the sole different that a further *н* is added: *аһааман* - don't eat! (pl.), *тохтоомон* don't stop! (pl.), *барыман* - don't go! (pl.), *олоруман* - don't sit! (pl.).

2. THE DIRECT OBJECT IN THE FORM OF THE NOUN STEM. A direct object signifying a thing in its general or generic sense may keep the form of the stem (rather than taking the accusative case): *ханыат ааһар* - “reads a newspaper / some newspaper or other”, *тэтэрээт көрөр* - “looks at a notebook / some notebook or other”, *сурук суруйар* - “is writing a letter / some letter or other”.

6.1. Дьиэбэ

Бу дьиэ баар. Манна биир кэргэн олорор. Бу дьиэбэ үс хос баар. Икки хоско оронно тураллар. Биир хоско улахан остуол баар. Остуолга лаампа турар. Остуол аттыгар биир эр киһи ханыат ааһар. Биир дыхтар кинигэ ааһар. Кини аттыгар икки кыра оҕо олорор. Биир эдэр киһи эмиэ кинигэ ааһар. Кини техникумна үөрэнэр. Биир кыыс суруйар. Кини оскуолаҕа үөрэнэр. Оһох аттыгар кырдаһас оҕонньор олорор. Оронно эмээхсин сытар.

Эмээхсин, тур, утуйма! Кэл, аһаа! Оҕолор, эмиэ аһаан! Бары олороллор уонна аһылллар. Уол түргэнник аһыыр. Эмээхсин бытаннык аһыыр. Оҕонньор эмиэ бытаннык аһыыр. Дьон аһылллар уонна утуйаллар. Улахан дьон хойут утуйаллар эрдэ тураллар.

Түргэнник аһаама, бытааннык аһаа! Онно көрүмэ, манна көр! Эһиги манна олоруман, онно барын. Эрдэ турун уонна оскуолаҕа түргэнник барын. Остуолга олорума, олоппоско оло. Бары турун! Бары олорун! Үчүгэйдик суруйун, куһаһаннык суруйуман. Эн эмиэ куһаһаннык суруйума. Кылааска кэпсэтимэн! Эн эмиэ кэпсэтимэ.

6.2. Pronounce the words

аһыыр, аһаа, киһи, оһох, хаһыат, эһиги, оҕо

оҕолор, ааҕар, паартаҕа, оскуолаҕа, куһаҕан, куһаҕаннык

барыҥ, кэлин, оһорун, көруҥ, аанҥа, оронно.

дьиэ, дьахтар, дьон, дьоннор, кырдаҕас, оҕонньор

6.3. Answer the questions

Бу дьиэҕэ ким оһороруй?

Манна хас хос баарый?

Хосторго туох баарый?

Оһуолга туох турарый?

Оһуол аттыгар ким оһорор?

Кини тугу гынар?

Уонна ким баарый?

Кинилэр тугу гыналлар?

Эдэр киһи ханна үөрэнэрий?

Кыыс ханна үөрэнэрий?

Оһох аттыгар ким оһорор?

Оронно ким сытарый?

Ким түргэнник аһыырый?

Ким бытаннык аһыырый?

Ким эрдэ утуйарый?

Ким хойут утуйарый?

6.4. Compose sentences

Write 5 sentences

1.	2.	3.
Эн	куһаҕаннык	суруйун
Эһиги	үчүгэйдик	ааҕыма
	түргэнник	суруй
	бытааннык	ааҕын
		аһааман
		аһаа
		суруйуман

Write questions and answers

1.	2.	3.
Эмээхсин	хайдах	үөрэнэллэр
Уол		олороллор
Оҕонньор		ааҕар
Кыыс		суруйар

Оџолор		кэпсэтэр
Дьоннор		көрөр
		аһыыр

6.5. Use the negative form of the verb

Эрдэ тур. Түргэнник бар. Бытаннык аабын. Маана сытын. Онно көр. Дуоскаџа суруй. Оһох аттыгар турун. Дьибэ оһор. Манна кэлин. Түргэнник аһаа.

6.6. Translate into Sakha

In this home there lives one large family. Here there are many children. This old man knows Russian and Sakha well. He is reading the newspaper. This girl reads well. She reads well and fast. That girl is small. She reads slowly. The children go early to school.

Everyone stand up! Sit down. Keskil, go to the board! Write (sing.) on the board, everybody look (pl.). Do not write (sing.) quickly, write (sing.) slowly. Everybody, don't read (pl.), you read (sing.).

7. СЭТТИС УРУОК

Тыллар

аџа- father
аџам- my father
аџан- your father
аџата- his/her father
ийэ- mother
эһэ- grandfather
эбэ- grandmother
кэпсиир- tells
үлэлиир- works
истэр- listens
ыалдьар- hurts, is ill
киэһэ- evening, in the evening
сарсын- tomorrow
мин- I
мин аџам- my father
миэхэ- to me

Remarks on grammar

1. THE FORM OF POSSESSION IN THE SINGULAR. Possession of an objet by a person or by another object is most often expressed in Sakha by means of possessive affixes, which correspond in meaning to the English possessive pronouns *my*, *your*, and so on. These affixes differ according to person and number. In the singular they express the sense of *my*, *your*, *his*,

her, its, and in the plural they express *our, your, their*. Examples: *аҕа* - father, *аҕам* - my father, *аҕан* - your father, *аҕата* - his/her father.

The singular possessive is formed by means of the following affixes:

Person	Following a terminal noun	Following a terminal consonant	Examples
1. (my)	-м	-ЫМ, -ИМ, -УМ, -ҮМ	аҕам, ийэм, оҕом, төбөм, аатым, этим (my meat), уолум, үүтүм (my milk)
2. (your)	-н	-ЫН, -ИН, -УН, -ҮН	аҕан, ийэн, оҕон, төбөн, аатын, этин, уолун, үүтүн
3. (his, her, its)	-та, -тэ, -то, -тө	-а, -э, -о, -ө	аҕата, ийэтэ, оҕото, төбөтө, аата, этэ, уола, үүтэ

The possessive form is widely used in Sakha. It is often strengthened by a personal pronoun standing in front of the noun that is in the possessive form: *мин аҕам* - my father, *эн эбэн* - your grandmother, *кيني оҕото* - her child. However, in the first and second persons the personal pronoun may also be absent: *Аҕан кэллэ* - Your father came; *Оҕом үөрэнэр* - My child is studying.

Possessive affixes may also be added to stems in the plural: *харандаастар-ым* - my pencils, *кинигилэр-ин* - your books, *оҕолор-о* - her children.

2. DOUBLE FUNCTION AS NOUN AND ADVERB. Certain nouns having to do with time and space may, without any change in their form, take on the meaning of adverbs: *Киэһэ буолла* - Evening arrived; *Киэһэ ааҕар* - He reads in the evening. Such a dual function is also characteristic of the following words, among others: *кыһын* - winter, in the winter; *сайын* - summer, in the summer; *ыраах* - distant, distantly; and so on.

7.1. Кэпсэтин / Conversation

“Эн эһэн, эбэн бааллар дуо?”

“Бааллар.”

“Кинилэр кырдаҕастар дуо?”

“Кинилэр кырдаҕастар.”

“Кинилэр үлэлиллэр дуо?”

“Эһэм кырдаҕас да үлэлиир, эбэм ыалдьар.”

“Аҕан ханна үлэлиир?”

“Аҕам колхозка үлэлиир.”

“Ийэн тугу гынар?”

“Ийэм эмиэ колхозка үлэлиир.”

“Эн ийэн ааҕар, суруйар дуо?”

“Кини ааҕар даҕаны, суруйар даҕаны.”

“Кини нууччалыы билэр дуо?”

“Нууччалыы эмиэ билэр.”

“Кэскил аҗата ханна үлэлирий?”
 “Кини тракторист.”
 “Кини ийэтэ үлэлиир дуо?”
 “Кэскил ийэтэ, эһэтэ, эбэтэ бары үлэлиллэр.”

7.2. Киһэ

Киһэ дьон бары дьиэбэ олоролор. Аҗам хаһыат ааҗар уонна кэпсиир, улахан дьон истэллэр. Оҗолор уруок ааҗаллар уона суруйаллар. Эбэм кэпсиир, кыра кыыс истэр. Хойут бары аһыыллар уонна утуйаллар. Оҗолор түргэнник утуйаллар. Кинилэр сарсын оскуолаҗа эрдэ бараллар.

7.3. Compose sentences

1.	2.	3.	4.
Мин	аҗан	колхозка	үлэлиир
Эн	ийэтэ	оскуолаҗа	сытар
Кини	эбэтэ	остуолга	баар
	кинигэн	ыскаапка	олорор
	тэтэрээтим	оронно	
	эһэм		

7.4. Rewrite the sentences

*Add the appropriate possessive affix to the stem given in parentheses.
 Then translate the sentences into English.*

Мин (аат) Кэскил. Ити уол (эбэ) ыалдьар. Бүгүн мин (аҗа) оскуолаҗа барар. Сарсын эн (эһэ) колхозка барар. Сайаана (орон) бу турар. Эн (остуол) онно турар. Ити дьахтар (оҗо) манна үөрэнэр. Бу дьиэ (аан) икки. Ол оҗонньор (уол) үс. Эн (уол) үчүгэйдик үөрэнэр.

7.5. Translate and write out from memory

School. Class. Table. Chair. Bench. Cabinet. Pencil. Book. Teacher. Read (imp. sing.). Write (imp. sing.). Stand up (imp. sing.). Sit down (imp. sing.). Go out (imp. sing.). There (thither). Come here. The boy reads. The girl writes.

7.6. Translate into Sakha

My book is here. Keskil's book is lying on the table. The teacher's table stands there. Your grandmother came here. My grandfather went to school. This boy's name is Ñurgun. That girl's name is Sayaana. This man's son is studying. Does your son study? Does your mother work? Is your grandmother not ill? Is my book good? Is your notebook good?

8. АХСЫС УРУОК

Тыллар

убай- older brother
 быраат- brother
 доџор- friend
 атас- friend, acquaintance
 эр- husband
 ойох- wife
 балтым- my older sister
 оонньоо- to play
 ыллаа- to sing
 кэпсээ- to tell, to relate
 улаханник- strongly, forcefully, seriously
 кыратык- a little, not much
 ытаа- to cry
 ытыыр- he/she/it cries
 аџас- older sister
 иккиэн- both
 өссө- still, also
 түксү- sufficient, enough

Remarks on grammar

1. FORMATION OF THE THIRD-PERSON PRESENT-TENSE VERB FROM STEMS WITH LONG VOWELS. This is formed by means of the affix *-ыыр* (*уир*, *-уур*, *-үүр*). Here the final wide and long vowel of the stem merges with the narrow vowel of the affix and disappears: *аһаа* + *ыыр* = *аһыыр* (eats), *үлэлээ* + *уир* = *үлэлиир* (works), *тохтоо* + *уур* = *тохтуур* (stops, remains), *төлөө* + *үүр* = *төлүүр* (pays). The third-person present plural of these verbs is formed according to the general rule (see Lesson 5): *аһыылар*, *үлэлиилэр*, *тохтуулар*, *төлүүллэр*.

2. TRANSFORMATION OF THE TERMINAL CONSONANTS *к, п, х, с*. The consonants *к, п, х, с*, when they occur at the end of a stem, preceding an affix that begins with a vowel, transform, respectively, into *г, б, ь, һ*: *түннүк* - *түннүгүм*, *ыскаап* - *ыскаабым*, *оһох* - *оһоһум*, *кыыс* - *кыыһым*.

In the terminal combinations *лт* and *рт*, in such situations *т* is voiced, that is, it transforms into a *д*: *булт* - *булдум* (my quarry, my prey), *түөрт* - *түөрдүм* (I am four years old).

3. VOWELS IN THE VOCATIVE CASE (REINFORCED ADDRESS). The vowel of the final syllable is lengthened: *аџа* - *аџаа*, *эбэ* - *эбээ*, *доџор* - *доџоор*. Here narrow vowels frequently transform into diphthongs: *аџаһым* - *аџаһыам*, *доџорум* - *доџоруом*, and so on.

8.1. Мин дьонум

Мин дьонум элбэхтэр. Эһэм уонна эбэм иккиэн бааллар. Аџам учуутал, ийэм колхозка үлэлиир. Убайым эмиэ учуутал. Кини ойоџо тракторга үлэлиир. Аџаһым колхозка үлэлиир, кини эрэ совет председателэ. Быраатым уонна балтым үөрэнэллэр. Кыра

балыстарым уонна бырааттарым дьиэбэ олороллор. Киэһэ бары дьиэбэ кэлэллэр. Аҕам хаһыат, кинигэ ааҕар. Оҕолор эмиэ ааҕаллар, суруйаллар. Кыра оҕолор оонньуулар.

Онно ким ытыыр? Ньургун ытыыр. Ньургун, ытаама! Кэл, манна олоҕор! Ньургун кэлэр уонна олорор. Эбэм Ньургунна кэпсиир. Ньургун истэр. Эбээ, өссө кэпсээ, кыратык! Эһээ, эн кэпсээ! Эһэм эмиэ кэпсиир. Ньургун, түксү! Бар, оонньоо! Ньургун барар уонна оонньоур.

Кэскил! Эн улаханнык ааҕыма, манна оҕо утуйар. Сайаана! Эн ыллама, сарсын ыллаа. Эһиги кыратык ааҕын уонна утуйун.

8.2. Answer the questions

- Эн дьонун элбэхтэр дуо?
 Эһэн уонна эбэн бааллар дуо?
 Аҕан тугу үлэлиир?
 Ийэн үлэлиир дуо?
 Убай баар дуу?
 Кини кимий?
 Ойоҕо үлэлиир дуо?
 Аҕас уонна балыс баар дуо?
 Кинилэр тугу гыналларыҥ?
 Быраат баар дуу?
 Быраттарыҥ ханна үөрэнэллэр?
 Дьонун киэһэ тугу гыналлар?
 Эн доҕорун кимий?
 Кини хайдах үөрэнэрий?
 Аата кимий?
 Атаһыҥ элбэх дуо?
 Кинилэр бары үөрэнэллэр дуо?

8.3. Compose sentences

Compose 5 sentences

1.	2.	3.	4.
Мин	балтыҥ	үчүгэйдик	үлэлиир
Эн	аҕаһыҥ		үөрэнэр
Кини	атаһа		ыллыыр
	доҕорум		кэпсиир
	убайыҥ		олорор
	эбэн		
	эһэн		

Compose 5 sentences

1.	2.	3.
Мин	харандааһым	үчүгэй
Эн	түннүгэ	куһаҕан
Кини	олоппоһум	элбэх
Кылаас	ыскаабыҥ	кыра

Дьийэ	оһоҕо	
	аана	

8.4. Rewrite, changing as appropriate the words in parentheses

Бу дьийэ (оһох) икки. Ити кылаас (түннүк) элбэх. Мин (ыскаап) кыра. Эн (харандаас) үчүгэйдик суруйар. Мин (уруок) бүгүн элбэх. Ити дьийэ (хос) түөрт. Бу кыыс үчүгэйдик (быллаа). Дьийэҕэ кыра оҕо (ытаа). Оҕолор муостаҕа (оонньоо). Ити эмээхсин тугу (кэпсээ)? Ити дьон тугу (кэпсээ)? Мин аҕас колхозка (үлэлээ).

8.5. Translate into Sakha

This classroom's stove is big and good. My pencils lie on the shelf. Your (sing.) books are here. This room's window is small. The rooms of that house are all large. My shelf is here. There the children are crying. This girl sings well. These people all work at the kolkhoz. The children are playing there. What [story] is this old women telling? Where are these people going tomorrow? Is your friend singing? How is your friend studying? Is your grandmother seriously ill? You (sing.), sit and read. Stand up and tell [the story] (pl.)! You (sing.), don't sing here. You (pl.), don't sing either. Play (pl.) there.

8.6. Translate from memory

Come here. Go there. Sit (sing.) on the chair. There sits a boy. You (sing.), read. The girl is also reading. The boy is writing, you (sing.), write too. You (sing.), study well. You (pl.) all study well. Where is the book? The book is lying there. Did this woman leave? She went to school.

9. ТОХСУС УРУОК

Тыллар

куорат- city
саха- Yakut
нуучча- Russian
тыл- language, tongue
саха тыла- the Yakut language
уолаттар- boys
кыргыттар- girls
аахпат- does not read
дьахталлар- women
оҕонньоттор- old men
доҕоттор- friends
үөрэт- to study
үөрэммэт- does not study
буол- to become, to be
буолла- became
билбэт- does not know

туспа- separate, separately

Grammatical remarks

1. NEGATIVE FORM OF THE THIRD-PERSON PRESENT-TENSE VERB. This is formed from a verb stem by means of the affix *-бат* (*-nam, -mat*): *агаабат* - does not eat, *аахнат* - does not read, *сууммат* - does not wash. This affix yields the following variants:

	Terminal sound of the stem	Form of the affix	Examples
1.	Vowels, diphthongs; й, л, р	-бат, -бэт, -бот, -бөт	агаа - агаабат, үлэлээ - үлэлээбэт, суруй - суруйбат, кэл - кэлбэт, көр - көрбөт
2.	Unvoiced consonants: к, п, с, т, х	-пат, -пэт, -пот, -пөт	аах - аахпат, тик - тикпэт (does not sew), сот - соппот (does not wipe), көтөх - көтөхпөт
3.	Nasal consonants: м, н, нг	-мат, -мэт, -мот, - мөт	суун - сууммат (does not wash), сим - симмэт (to squint), тонг - тонмот (does not freeze), көн - көммөт (to recover, to correct)

In forming the negative the following cases of regressive assimilation are observed:

1. The terminal *m* of the stem assimilates to the initial *n* of the affix (*com + nom = connom*, *кэпсэт + нэт = кэпсэннэт*).¹

2. The terminal *h* of the stem is assimilated to the initial *m* of the affix (*суун + мат = сууммат*, *үөрэн + мэт = үөрэммэт*).

2. PARTICULAR FORMS IN THE PLURAL The words *уол*, *кыыс*, *ошоньор*, *добор*, *дяхтар* and some others have the plural form *уолаттар*, *кыргызтар*, *ошоньоттор*, *доботтор*, *дяхталлар*, and so on.

These forms constitute an exception to the general rule for forming plurals by means of the affix *-лар* (see Lesson 5).

9.1. Кэпсэтин

Эн убайын ханна үөрэнэрий?

Кини куоракка үөрэнэр.

Ханнык оскуолаға үөрэнэр?

¹ Here the terminal *n* in the affix is the result of an action of progressive assimilation. In

Орто оскуолаға.

Балтын эмиэ онно баар дуо?

Суох. Куоракка убайым уонна эдьийим бииргэ үөрэнэллэр. Мин быраатым уонна балтым манна үөрэнэллэр. Мин убайым саха оскуолатыгар баар.

Ол оскуолаға учууталлара сахалар дуу?

Онно саха даҕаны, нуучча даҕаны учуутал баар. Кыра кылаастарга сахалыы үөрэтэллэр. Үрдүкү кылаастарга нууччалыы үөрэтэллэр.

Саха тылын онно ким үөрэтэр?

Саха учуутала үөрэтэр.

Куоракка кизэһэни оскуола баар дуо?

Баар. Онно эр дьон уонна дьахталлар үөрэнэллэр.

Эн эһэн үөрэнэр дуо?

Суох, үөрэммэт.

Эбэн үөрэнэр дуо?

Эмиэ суох. Оҕонньоттор үөрэммэттэр.

Эһэн сахалыы ааҕар дуо?

Кини сахалыы ааҕар даҕаны, суруйар даҕаны. Эбэм эмиэ ааҕар уонна суруйар.

Эһэн нууччалыы билэр дуо?

Суох. Кини нууччалыы билбэт. Доҕоттоор! Уруок буолла! Кылааска барыабын!

9.2. Compose sentences

Compose 6 sentences

1.	2.	3.	4.
Бу	уолаттар	колхозка	барбат
Ити	кыргыттар	оскуолаға	үөрэммэттэр
Ол	дьахталлар		үлэлээбэттэр
	оҕонньоттор		барбаттар
	эмээхсин		үөрэммэт
	киһи		

Compose 6 sentences

1.	2.	3.
Мин	убайым	үөрэнэр
Эн	эһэттэ	үлэлиллэр
Кини	быраттарын	оонньуулар
	доҕотторум	үөрэммэт
	балтын	аахпат
	атастара	суруйбаттар

9.3. Change the predicate in the negative form

Бу оҕо ытыыр. Ити киһи эрдэ турар. Дьоннорум миэхэ суруйаллар. Ити кыргыттар бары ыллыыллар. Мин доҕотторум манна үөрэнэллэр. Аҕаһым тракторга үлэлиир. Эһэм уонна эбэм нууччалыы билэллэр. Ол нуучча оскуолаға үөрэтэр.

9.4. Translate from memory

Go (sing.) to school. Go (pl.) home. Sit (pl.) here. Do not stand (pl.) here. There is a bed. Here is your (sing.) bed. On the bed lies a pencil. Your (sing.) grandmother and your grandfather sit there. Your (sing.) mother went to the kolkhoz.

9.5. Translate into Sakha

That Yakut knows Russian well. This Russian is studying Sakha. These old men do not know Russian. Those women are conversing in Russian. In this school study Tatars, Yakuts, and Russians. My younger brothers do not read and write. Where are your (sing.) friends? Who does not know Russian? Who reads Sakha? What book is lying there? You (sing.), play separately. Do not write (sing.) quickly. Do not converse (pl.) in class. Look (pl.) here. You (sing.), do not sing.

10. ОНУС УРУОК

Хатылааһын - Review

10.1. Оскуола

Оскуола дьийэтэ ханна баарый? Оскуола дьийэтэ бу баар. Дьийэбэ туох баарый? Дьийэбэ хостор бааллар. Хоско туох баарый? Хоско аан, оһох, түннүктэр, бааллар; муостаҕа ыскааптар, остуоллар, олоппостор тураллар. Кылааска туох баарый? Кылааска паарталар, ыскамайкалар, дуоска уонна кинигэлэр, тэтэрээтэлэр, харандаастар, уруучукалар, чэрэниилэ иһиттэрэ бааллар. Кылааска ким баарый? Кылааска учуутал уонна оҕолор бааллар. Кинилэр тугу гыналлар? Учуутал үөрэтэр, оҕолор үөрэнэллэр. Кинилэр ааҕалар, суруйаллар, кэпсииллэр, уонна сахалыы, нууччалыы кэпсэтэллэр. Ханнык оскуолалар баалларый? Начальной оскуола, орто оскуола, кийһээни оскуола уонна үрдүкү оскуола бааллар.

10.2. Мин дьонум

Мин дьонум элбэхтэр. Миэхэ аҕам, ийэм, эһэм, эбэм, убайым, аҕаһым баар. Уонна өссө кыра быраттар, балыстар, бааллар. Улахан дьон бары үлэлииллэр. Эбэм эмээхсин үлэлээбэт. Кини ыалдьар. Убайым ойоҕо уонна аҕаһым эрэ эмиэ үлэлииллэр. Оҕолор үөрэнэллэр, кыра оҕолор дьийэбэ оонньоулар. Кийһэ дьонум хаһыат, кинигэ ааҕаллар, кэпсэтэллэр. Оҕолор оонньоулар, ыллыыллар. Эһэм уонна эбэм оҕолорго кэпсииллэр. Мин дьонум нууччалыы үчүгэйдик билэллэр. Оҕонньоттор уонна кыра оҕолор нууччалыы билбэттэр. Мин доҕотторум уолаттар, балтым доҕотторо кыргыттар. Кинилэр бары үөрэх оҕолоро. Мин биир атаһым убайа куоракка үөрэнэр. Кини доҕотторо нууччалар.

10.3. Vocabulary review

Write out all the words from Lessons 1-9, dividing them into the following groups: (i) nouns; (ii) verbs; (iii) adjectives; (iv) pronouns; (v) numerals; (vi) adverbs; and (vii) others. Divide the nouns into two thematic headings: (i) school; and (ii) people and domestic life. Include lemma forms only of nouns and verbs (nominatives, “infinitive” verb stems, etc.). Write the words with their English translations in a separate dictionary, alphabetically ordered.

10.4. Phonology review

1. List ten words with back vowels, and ten with front vowels.
2. List the wide vowels and the narrow vowels.

10.5. Conjugation and declension review

1. Give the negative forms of the following imperative verbs: бар, кэл, олоp, көр, сыт, суруй, кэпсээ, оонньоо, барын, кэлин, олорун, көрүн, сытын, кэпсээн, оонньоон.
2. Give the plural form of the following stems: кинигэ, олоппос, аан, орон, ыскаап, остуол, уол, кыыс, доѳор, ааѳар, олорор, көрөр, кэпсиир, ыллыыр.
3. Give the third-person singular present form of the following verbs: бар, кэл, тур, аах, суруй, кэпсэт, аһаа, кэпсээ, оонньоо, үлэлээ, ыллаа.
4. Give the possessive singular form in all three persons of the following nouns: паарта, кинигэ, харандаас, ыскаап, түннүк, оһох.
5. Give the negative form of the following verbs in the third-person present singular or plural: аһыыр, оонньоур, көрөр, билэр, ааѳар, сытар, үөрэнэр, кэпсэтэллэр, үөрэнэллэр, сыталлар, утуйаллар, кэпсииллэр.

11. УОН БИИРИС УРУОК

Тыллар

бас - head
батгах - hair
сирэй - face
сүүс - forehead
кулгаах - ear, ears
айах - mouth
тыл - tongue
тиис - tooth, teeth
бытык - beard, moustache
харах - eye, eyes
хаас - eyebrows
мурун - nose
уос - lip, lips
мунна - his nose
саһар - to speak
санаа - to think
саныыр - he thinks

хаража суох - blind

Remarks on grammar

1. Words that signify paired body parts or that imply plurality are often used in the singular case, while preserving the meaning of the whole: *Харажым ыалдьар* - "My eyes hurt"; *Тииһэ ыалдьар* - "His teeth hurt." It is also possible to use the plural form here: *Харахтара харалар* - "His eyes are black"; *Тиистэрэ бөдөннөр* - "His teeth are strong."
2. The words *баар* and *суох* The first is called a "term of presence," and the latter a "term of negation." They correspond to the Turkish words *var* and *yok*. The words *баар* and *суох* can also be declined according to case, and also function in a determinative way, taking on the sense of "present" or "absent."

11.1. Read and translate

Бас. Бас бу баар. Баска баттах, кулгаах уонна сирэй баар. Сирэйгэ сүүс, хаас, харах, мурун, уос, айах бааллар. Айахха тиис уонна тыл баар. Киһи кулгаажа икки, мунна биир. Харах икки, айах биир. Тыл биир, тиис элбэх. Баттах хара, бытык уонна хаас эмиэ харалар. Айах кыһыл, уос уонна тыл эмиэ кыһылар. Харах хара, тиис манан. Киһи аяжа улахан, тииһэ кыра. Бас саныыр. Айах аһыыр. Тыл санарар. Харах көрөр. Кулгаах истэр.

Ити оҕонньор көрбөт. Кини хаража суох. Бу эмээхсин хаража үчүгэй. Кини үчүгэйдик көрөр. Ол дыахтар тииһэ ыалдьар. Эн тииһин ыалдьар дуо? Суох, ыалдыбат. Бу оҕо тоҕо ытыыр? Суох. Мин кулгаажым ыалдыбат, баһым ыалдьар. Эн харажын үчүгэй дуо? Харажым куһаҕан, тииһим үчүгэй.

11.2. Answer the questions

Баһын ханна баарый? Баска туох баарый? Сирэйгэ туох баарый? Айахха туох баарый? Баттах, хаас уонна бытык ханныктарый? Айах, уос, тыл ханныктарый? Тыл ханныгый? Киһи хаража ханый? Тыла ханый? Кулгаахтара хастарый? Туох санырыый? Туох санарарый? Туох аһырыый? Туох көрөрүй? Туох истэрий? Ким тииһэ ыалдьар? Ким кулгаажа ыалдьар?

11.3. Translate into Sakha

This old man has white hair [*use the form of attribution*]. This old woman has black hair. You have good eyes, bad teeth. My mouth is small, my teeth are big. This child has a big head, a small nose. The old men hear poorly and see poorly. The youths hear and see well. The blind man does not see. Who has a headache? Whose eyes hurt? How many lips does a person have? Where are your teeth? Where is your nose?

12. УОН ИККИС УРУОК

Тылар

алта - six
 сэтгэ - seven
 абыс - eight
 тобус - nine
 уон - ten
 илии - hand
 атах - foot
 тарбах - finger, toe
 суон - fat, thick
 синньигэс - thin
 кылгас - short
 уһун - long
 ыраас - clean
 кирдээх - dirty
 хаамар - goes, walks

Remarks on grammar

1. THE DATIVE CASE. The dative case is formed with the help of the affix *-ба*, which yields the following variants:

	Terminal sound of the root	Form of the affix	Examples
1.	Wide vowels (а, э, о, ө) and diphthongs (ыа, иэ, уо, үө)	-ба, -бэ, -бо, -бө	аба → абаба, дьиа → дьибэбэ, обо → обобо, бөрө (wolf) → бөрөбө
2.	Narrow vowels (ы, и, у, ү), the consonants й, л, р	-га, -гэ, -го, -гө	уол → уолга, сирэй → сирэйгэ, добор → доборго, көтөр (bird) → көтөргө
3.	Unvoiced consonants (к, п, с, т)	-ка, -кэ, -ко, -кө	ыскаап → ыскаапка, тиис → тиискэ, тэтэрээт → тэтэрээккэ, олоппос → олоппоско
4.	х	-ха, -хэ, -хо, -хө	атах → атахха, кэтэх (nape) → кэтэххэ, оһох → оһоххо, өтөх (manor house) → өтөххө
5.	Nasal consonants (м, н, ң)	-на, -нэ, -но, -нө	аан → аанна, тиин (squirrel) → тииннэ, орон → оронно, илим (net) → илимнэ

In using the dative case, observe the following cases of regressive assimilation:

- (a) The terminal *m* of the root is assimilated to the initial *κ* of the affix: ат (horse) → акка, тэтэрээт → тэтэрээккэ, от (grass) → окко.
- (b) The terminal *н* of the root is assimilated to the initial *н* of the affix: аан → аанна, эмээхсин → эмээхсингэ.

The dative case bears the following three basic meanings:

- (a) The object to which the action relates or is addressed (the questions *Кимнэхэ? Тухха?*): Учуталга сируй - “Write to the teacher”; Миэхэ эт - “Tell me”; Оџоџо кэпсээ - “Tell the child.”
- (b) The place towards which an action is directed (the question *Ханна?*): Оскуолаџа бараллар - “They go to school”; Дьиэгэ киир - “Go into the house”; Харандааһы остуолга уур - “Put the pencil on the table.”
- (c) Place in which an action is realized (the question *Ханна?*): Олоппоско олорор - “He is sitting on the chair”; Балыһаџа үлэлиир - “He works in the hospital”; Дуоскаџа суруйар - “He is writing on the board.”

2. The pronouns *мин, эн, кини, бииһиги, эһиги, ким*, as well as the word *куһи*, all take the affix *-уэхэ* in the dative case: миэхэ - to me, *chez moi*; эйиэхэ - to you, *chez toi*; бииһиэхэ - to us, *chez nous*; эһиэхэ - to you (pl.), *chez vous*; киниэхэ - to him, to her, to it, *chez lui, chez elle*; кимнэхэ? - to whom? *chez qui?*; киһиэхэ - to the person, *chez la personne*.

12.1. Read and translate

Киһиэхэ икки илии, икки атах баар. Илии үлэлиир, атах хаамар. Илии синньигэс, атах суон. Илиигэ уонна атахха тарбахтар бааллар. Биир илиигэ биэс тарбах, икки илиигэ уон тарбах баар. Икки атахха эмиэ уон тарбах баар. Илии тарбаџа уһун уонна синньигэс, атах тарбаџа кылгас уонна суон.

Бу хас илииний? Бу биир илии. Манна хас тарбах баарый? Биир, икки, үс, түөрт, биэс. Манна биэс тарбах баар. Бу хас илииний? Бу икки илии. Манна тарбах хаһый? Манна биэс. Манна: алта, сэттэ, аџыс, тоџус, уон. Икки илиигэ уон тарбах баар. Эн илиин кирдээх дуу, ыраас дуу? Мин илиим ыраас. Бу оџо илиитэ хайдаџый? Бу оџо илиитэ кирдээх.

12.2. Compose five sentences

1	2	3	4
илиигэ	биир	харах	баар
сирэйгэ	икки	мурун	
айахха	биэс	тиис	
баска	уон	тарбах	
	элбэх	кулгаах	
		баттах	
		тыл	

12.3. Compose three sentences

1	2	3	4
мин	хаража	улахан	дуо
эн	илиим	ыалдыр	
оџо	тарбадын	ыраас	
кыыс	баттажа	уһун	
уол	сирэйгэ		
	тиһэ		
	атадын		

12.4. Write the following words in the dative case

Паарта. Түннүк. Кинигэ. Оһох. Аан. Кылаас. Хос. Тиис. Мурун. Тыл. Сирэй. Оџонньор. Эмээхсин. Уол. Оџо. Муннук. Дьиэ. Орон. Олоппос. Оскуола. Кыыс. Дуоска. Дьахтар. Учуутал.

12.5. Read and translate

Доџорум убайа куоракка үөрэнэр. Ньургун учууталга суруйар. Ыскамайкажа түөрт киһи олорор. Түннүккэ кинигэ сытар. Илиигэ биэс тарбах баар. Убайым үлэлиир. Оџолор дьиэбэ бааллар. Эһэн оџолорго кэпсиир. Бу оџонньорго алта оџо баар. Ити эмээхсингэ үс тиис баар. Ийэм кыра оџо кинигэ ааџар. Кинигэлэр ыскаапка сыталлар. Муостажа туох сытарый? Хоско ким хаамарый? Учууталга ким барда? Ити дьиэгэ ким олорор? Бу остуолга ким үлэлиирый?

12.6. For the first twelve sentences of the above paragraph, formulate a question; for the final five, provide an answer

12.7. Translate into Sakha

The old lady lies on the bed. She has a toothache. Your grandfather sits by the stove. The lamp stands on the table. The people sit by the lamp. The little girl plays on the floor. She is not crying. This person speaks Sakha, that one does not. The children go to school early. These girls do not go to school today. The people are conversing in this room. That boy sits for his lesson well. Who studies in that school? Who works in this hospital? Who lives in that house? What is in that closet?

13. УОН УҔУС УРУОК

Тыллар

түөс- chest
ис- belly, gut

көбүс- back
 көхсүм- my back
 куртах- stomach
 сүрэх- heart
 күөмэй- throat
 быар- liver
 бүөр- kidney
 көрдө- looked at, saw
 көрдөр- to show
 тыын- to breathe
 сөп- good, enough, satisfactory
 аны- now
 онтон- then, later
 үс эрэ- only three

Remarks on grammar

1. CONSONANTS AT THE BEGINNING OF A WORD. At the beginning of Sakha words there can never be two consonants next to one other. Therefore, in Russian loan words that are pronounced in Sakha, the consonant cluster is dissolved by means of an inserted vowel: *стол* (table) → *остуол*; *класс* (class) → *кылаас*.

An entire group of consonants do not occur at the beginning of Sakha words. In particular the initial *p* is never used, and initial *z* and *n* are almost never used. For this reason, in the relevant cases loan words also undergo a change: *рама* (frame) → *араама*; *город* (city) → *куорат*; *пыль* (dust) → *быыл*.

2. CONSONANTS AT THE END OF A WORD. Nor do clusters of two or more consonants occur at the end of Sakha words, with the exception of the combinations *лт* and *пт* (*булт* - 'habit'; *түөрт* - four). This explains the pronunciation of certain Russian loan words (*шёлк* → *солко*; *столб* → *остуолба*).

A whole class of consonants never occurs at the end of Sakha words, including all voiced consonants as well as certain other ones. At the end of Sakha words there occur the voiceless consonants *к, н, с, т, х*, the voiced consonants *й, л, р*, and the nasals *м, н, ң*. This explains the transformations and the pronunciation of many Russian loan words: *гроб* (grave) → *хоруон*; *огород* (kitchen garden) → *оџоруот*; *учитель* (teacher) → *учуутал*; *сургуч* (sealing wax) → *сургуус*; and so on.

3. AFFIXATION IN LOAN WORDS. Russian loan words and proper names are introduced into the literary language with their Russian spelling. But morphological derivation and inflection on the basis of these stems occurs with the help of Sakha affixes: *колхоз* (kolkhoz, collective farm) → *колхозтаах* (kolzhznik, collective farmer), *колхозка* (to the kolkhoz, at the kolkhoz); *врач* (doctor) → *врачка* (to the doctor, at the doctor), and so on.

Here the initial consonant of the affix of the loan word is altered according to the laws of progressive assimilation of consonants, while the vowel of the affix is formed according to its own rules (see Lesson 69): *бомба* (bomb) → *бомбалар*; *совет* (council, soviet) → *советтар*; *трактор* (tractor) → *трактордар*; *вагон* (wagon) → *вагоннар*.

In the affixation of loan words terminal voiced consonants are assimilated to unvoiced ones (*бобтар, заводтар, and so on*. The consonants *ж, з, ч, ш, ц,* are assimilated to the sound *с*. *Париж* (Paris) → *Парихы*; *колхоз* → *колхоһу*; and so on. The *ф* sound is assimilated to *п*: *философ* (philosopher) → *филособы*.

13.1. Врачка

Бүгүн оскуолаҕа оҕолору врач көрдө. Миэхэ харах, сүрэх, тынга үчүгэйдэр, куртах куһаҕан. Ньургун хараҕа, сүрэҕэ, тынгата эмиэ үчүгэйдэр. Кини быара уонна бүөрү куһаҕаннар. Врач оҕолору барытын көрдө. Онтон ыалдьар оҕолор кэллилэр. Айхал врачка кэпсиир. Мин күөмэйим уонна баһым ыалдьар. Көхсүм эмиэ кыратык ыалдьар. Врач этэр: Манна олоҕо эрэ. Тыын. Тыыныма. Өссө тыын. Сөп, түксү. Врач көрөр, истэр уонна Айхалга рецепт суруйар. Онтон врачка Сайаана кэлэр. Кини иһэ ыалдьар. Врач эмиэ көрөр уонна рецепт суруйар.

13.2. Answer the questions

Бүгүн оскуолаҕа ким көрдө? Эһиэхэ туох үчүгэйдэр? Туох куһаҕанный? Ньургун хараҕа, сүрэҕэ, тынгата хайдахтарый? Киниэхэ туох куһаҕанный? Онтон врачка ханнык оҕолор кэллилэр? Ким күөмэйэ, баһа, уонна көхсө ыалдьар? Врач тугу гынна уонна тугу суруйда? Сайаана туоҕа ыалдьар? Врач тугу гыннар?

Эн иһин ханна баарый? Көрдөр. Түөһөн ханнанный? Көхсүн ханнанный? Сүрэбин ханнанный? Куртабын ханнанный? Күөмэйин ханнанный? Бүөрүн ханнанный?

13.3. Repetition

Бу оҕо илиитэ ыраас дуо? Кини илиитэ ыраас да сирэйэ кирдээх. Ким тарбаҕа суонуй? Эн тарбаҕын суон, мин тарбаҕым синнигэс. Ньургун атаҕа уһун, эн атаҕын кылгас. Эн тарбаҕын эмиэ кылгастар. Ити оҕонньор ааҕар дуо? Аахпат, кини хараҕа суох. Ол эмээхсин хараҕа үчүгэй да, куһаҕаннык истэр. Кини тийһэ эмиэ куһаҕан. Киниэхэ үс эрэ тиис баар. Эн баһын ыалдьар дуо? Суох, баһым ыалдьыбат, кыратык көхсүм уонна күөмэйим ыалдьар. Ити кулгааҕа улаханник ыалдьар. Врачка ким барарый? Ити киһи барар уонна ким да барбат.

13.4. Compose sentences

1	2	3
Мин	быарын	ыалдьар
Эн	иһин	ыалдьыбат
Кини	кулгааҕа	үчүгэй
	көхсүм	куһаҕан
	түөһэ	
	күөмэйин	
	хараҕа	

1	2	3
Мурун	уоска	баар
Тыл	айахха	
Тиис	сирэйгэ	
Тарбах	баска	
Сүрэх	түөскэ	
Куртах	искэ	
Баттах	илииэгэ	
Бытык		

13.5. Translate and write from memory

Head. My head. Foot. Your feet. Moustache. His moustache. My heart is good. Your eyes are bad. My stomach hurts. You do not have a headache. His hands are big. Your teeth are clean. His face is red.

13.6. Translate into Sakha

Today the doctor came to the school. He sits in the large room. The children stand by the door. They go to the doctor. The doctor sits next to the table. He looks, listens, and writes a prescription. Uigulaan's head aches. Kaskil has a toothache. Do you have a good heart? Does your head hurt? Does your hand hurt? Does your foot hurt?

Show me, where is your chest? Where is your face? Where is your heart? Where is your tongue? Where are your ears? Where are your fingers?

Where does your younger brother study? Where does your older sister work? Do your grandfather and grandmother work in the hospital? What do your friends do? Does your friend go to school? Who goes to the doctor? Who goes to the hospital?

14. УОН ТӨРДУС УРУОК

Тыллар

ыарыы- illness
 ыалдьар киһи- sick person
 эмп- medicine
 эмтиэкэ- pharmacy
 эмтээ- to cure, to treat
 биэр- to give, to issue
 ыныр- to call, to summon
 уочарат- line
 уочаратынан - in line
 бастаан- at the beginning
 тус-туспа- separately, in isolation
 сорох- some

Remarks on grammar

	Terminal sound of the root	Form of the affix	Examples
1.	Vowels and diphthongs	-ны, -ни, -ну, -нү	паарта → паартаны, кинигэ → кинигэни, оџо → оџону, бөрө → бөрөнү, дьизэ → дьизэни
2.	Consonants	-ы, -и, -у, ү-	бас → баһы, тиис → тийһи, оһох → оһоһу, түннүк → түннүгү

THE ACCUSATIVE CASE. This case is used with the help of the affix *-ны (ы)*, which yields the following variants.

The form of the accusative case denotes the object that is immediately subjected to an action, and answers to the questions *whom? what? (кими? тугу?)*.

Roots in the plural take the second form of the affix: *паарталар → паарталары, кинигэлэр → кинигэлэри, оџолор → оџолору, бөрөлөр → бөрөлөрү*.

Terminal consonants *к, н, с, х* in a root before the affix *ы (и, у, ү)* change into *г, б, һ, ɣ* (see lesson 8).

14.1. Поликлиникаџа

Поликлиникаџа элбэх врач үлэлиир. Врачтар ыарыыны тус-туспа көрөллөр. Сорох врач хараџы эрэ эмтиир, сорох - иһи, сүрэџи уонна тынганы эмтиир. Сорох врачтар кулгааџы, күөмэйи уонна муруну эмтииллэр. Тугунуурэп врач тийһи эрэ эмтиир. Ойуунускай уонна Сунтаарыскай -- хирурдар. Бастаан ыалдьар киһини карточкаџа суруйаллар. Онтон карточканы врачка биэрэллэр. Врач ыалдьар дьону уочаратынан ыңыраар. Кини ыалдьар киһини көрөр, истэр уонна киниэхэ эми суруйар. Эми эмтиэкэџэ биэрэллэр. Улаханньык ыалдьар дьон балыыһаџа бараллар.

14.2. Answer the questions

Поликлиника ким үлэлиирий? Врачтар ыарыыны хайдах көрөллөрүй? Ойуунскай уонна Сунтаарыскай ханнык врачтарый? Бастаан ыалдьар киһини хайдах гыналлар? Онтон карточканы кимихэ биэрэллэр? Врач ыалдьар дьону хайдах ыңыраар? Кини ыалдьар киһини хайдах гынаарый? Эми ханна биэрэллэрий? Улаханньык ыалдьар дьон ханна баралларый?

14.3. Put the words in parentheses into the accusative case

1. Убай (карточка) врачка биэрэр.
2. Ити врач (тынга) үчүгэйдик эмтиир.
3. Врач ыалдыар (эмээхсин) ынырар.
4. Ити (оџонньор) врачка көрдөрүң.
5. Эн бу (кинигэ) үчүгэйдик аах.
6. Ол (кыыс) манна ыныр.
7. (Харандаас) оџоџо биэримэ.
8. Ити киһи ханнык (хаһыат) ааџарый?
9. Учутал бүгүн эһиэхэ хас (тэтэрээт уонна кинигэ) биэрдэ?
10. Учутал ханнык (оџо) ынырар?
11. Ханнык врач (кулгаах уонна күөмэй) эмтиир?
12. Врач эйиэхэ ханнык (эмп) суруйда?
13. Ити киһи ханнык (тыл) үчүгэйдик билэрий?
14. Убай карточкаџа аџыс (киһи) суруйда?

14.4. Compose sentences

1	2	3
Учутал	тэтэрээти	көрөр
	кинигэни	ынырар
	оџолору	ааџар
	хаһыаты	
	эһигини	
	кылаасы	

1	2	3	4
Бу	врач	муруну	эмтиир
Ити		хараџы	эмтээбэт
Ол		күөмэйи	
		тынганы	
		иһи	
		сүрэџи	
		быары	

14.5. Translate into Sakha

This doctor does not treat the eyes, he treats the throat and the nose. Today that doctor is not seeing patients. That person's feet hurt, his back does not hurt. I know the pharmacy, I do not know the hospital. In that pharmacy they give out a lot of medicine. The doctor summons the old lady. They are checking in ten people for that doctor today. This doctor treats children.

Who is treating this old man? Who is treating this child? Whom does the doctor summon? Whom does the nurse check in? What is that person saying? Who knows this person? Who is reading this book? Call that person! Show this child to the doctor! Give this newspaper to the teacher! Give this book to the girl!

15. УОН БЭҢИС УРУОК

Тыллар

дьиэ сууйааччы- cleaning lady
тирээпкэ- rag
сыыс- trash
быыл- dust
салгын- air
сарсыарда- morning, in the morning
үлэ- work
атын- other, another
бэлэм- prepared
сууй- to clean
хомуй- to remove, to tidy up
сот- to wipe
ыл- to take
ас- to open
сап- to close

Remarks on grammar

1. COMPATIBILITY OF CONSONANTS. In the middle of Sakha words there are never more than two neighbouring consonants in a row. For this reason, in loan words pronounced according to the rules of Sakha phonetics, the redundant clustering of consonants in the middle of a word is eliminated by means of an inserted vowel: *кастрюлка* → *көстүрүүнкэ*, *хачество* → *хаачыстыба*.

The compatibility of consonants is also significantly limited in a qualitative sense. For example, unvoiced consonants may not occur next to voiced consonants. Sonorant consonants (*м, н, ң, р*) cannot come after unvoiced consonants, and so on.

2. ASSIMILATION OF CONSONANTS. When a word takes different affixes, there is often contact between consonants, whose occurrence alongside one another creates a difficulty for pronunciation. In such cases the difficulty is eliminated by means of a change of one of the consonants. Transformation of consonants under the influence of a neighboring consonant is known as assimilation. Here either the preceding sound or the following sound (standing to the left and the right in the word, respectively) can be changed. Depending on this, assimilation is distinguished into progressive or direct assimilation, on the one hand, and regressive or reverse assimilation on the other.

3. PROGRESSIVE ASSIMILATION. Change in the following sound under the influence of the preceding one is progressive assimilation. Involved in this is the change of the initial consonant of the affix under the influence of the terminal consonant of the stem: *наарта* → *наарталар*, *ыскаап* → *ыскааптар*, *трактор* → *трактордар*, *аан* → *ааннар* (see lesson five). As a result of progressive assimilation at the beginning of each affix, from the to five different consonants are transformed.

4. REGRESSIVE ASSIMILATION. The change of the preceding sound under the influence of the following one is called regressive assimilation. Involved in this is the change of the terminal consonant of the stem under the influence of the initial consonant of the affix: *куорат + ка* → *куоракка*, *аан + на* → *аанна*.

In the Sakha language regressive assimilation is very widely used in the pronunciation of words. But in writing according to the prevailing rules of spelling, only the following cases of regressive assimilation are marked in Sakha words:

1. In third-person verbs in the present tense, as well as in the words *баар* and *дьахтар* in the plural form, the terminal *p* of the stem in the singular is assimilated to the initial *л* of the affix *-лар*: *турар* → *тураллар*, *олорор* → *олороллор*, *баар* → *бааллар*, *дьахтар* → *дьахталлар*.

2. The terminal *m* of the stem is assimilated to the initial *к*, *н*, or *п* of the affix: *куоракка* (dative case); *куорат + ыт* → *куоранныт* (our city); *сыт + пат* → *сыппат* (negative form).

3. The terminal *н* of the stem is assimilated to the initial *м* and *н* of the affix: *аан + ыт* → *ааммыт* (our door); *үөрэн + мэт* → *үөрэммэт* (negative form); *аан + на* → *аанна* (dative case).

In loan words and names the second and third sorts of regressive assimilation are indicated in writing: *капитан* (*Rus.* captain) → *капитаммыт*, *капитанна*; *самолёт* (*Rus.* airplane) → *самолёкка*, *самолённут*.

15.1. Туйаара үлэтэ

Туйаара оскуолаҕа үлэлиир. Кини дьиэ сууйааччы. Сарсыарда эрдэ Туйаара кылаастары хомуйар. Бастаан кини кылааска ааны уонна форточканы аһар. Онтон ыраас тирээпкэни ылар уонна остуолу, олоппостору, паарталары, ыскамыайкалары ыраастык сотор. Түһүнүктэри, ыскааптары, ааны эмиэ сотор. Онтон Туйаара сыыһы хомуйар. Аны кини улахан тирээпкэни ылар уонна муостаны сотор. Кылаас ыраас буолла, салгына үчүгэй буолла. Ханна да сыыс суох, быыл суох. Туйаара форточканы сабар, ааны сабар. Онтон кини атын кылаастары хомуйар. Аҕыс чааска кылаас барыта бэлэм буолла.

15.2. Answer the questions

Туйаара ханна үлэлиир? Кини кимий? Туйаара кылаастары хаһан хомуйарый? Бастаан кини тугу гынар? Онтон кини тугу соторуй? Уонна кини тугу гынарый? Кылаас хайдах буолла? Туйаара тугу сабар? Уонна кини ханна барарый? Кылаастар бары хаһан бэлэм буолаллар?

15.3. Read and translate

Дьиэ сууйааччы сыыһы хомуйар уонна быылы сотор. Кини бүгүн муостаны сууйбат. Үөрэх сарсыарда тобус чааска буолар. Кылаас үөрэххэ аҕыс чааска бэлэм буолла. Кылаас салгына сарсыарда үчүгэй буолар. Бүгүн оскуолаҕа элбэх кинигэни, тэтэрээти,

харандааһы биэрэллэр. Учуутал эйигин ыңырбат, атын оҕону ыңырар. Бу оскуолаҕа кыра оҕону ылаллар, улахан киһини ылбаттар.

Түннүгү аһыман, ааны аһын. Тэтэрээти ылыман, кинигэни ылын. Кинигэни сап, тэтэрээти ас. Дуосканы ыраастык сот. Миэли ыл уонна дуоскаҕа суруй. Эн бу кинигэни ылыма, бу атын киһи кинигэтэ. Бу сыһы хомуй, быылы сот. Ааны сабыман, аһын. Ити остуолу сотума, кини ыраас. Бу остуолу үчүгэйдик сотун, кини кирдээх. Учуутал кими ыңырар? Ити киһи тугу кэпсиир? Бу киһини ким билэрий? Ол кыыс тугу ааҕарый? Ити врач кимий эмтиирый? Хараҕы ханнык врач эмтиир? Күөмэйи бу врач көрөр дуо? Ол врач бүгүн дьону көрөр дуо? Эми ханна биэрэллэрий? Эмтиэкэ ханна баарый? Балыһа ханна баарый?

15.4. Put the words in parentheses into the accusative or dative case

Мин дьонум улахан (дьиэ) олороллор. Эһэм оҕонньор нууччалыы (хаһыат) аахпат. Учуутал ити (оҕолор) (кылаас) ыңырар. Миэхэ синньигэс (харандаас) биэримэн. (Оҕо) суон (уруучука) биэрбэттэр. Ити уоллатар атын (оскуола) үөрэнэллэр. Бу врач (оҕолор) эмтиир, улахан (дьон) эмтээбэт. Ол кыргыттар (куорат) үөрэнэллэр. Ити (олоппос) олор уонна бу (кинигэ) аах. Бу хара (харандаас) ыл уонна ити (тэтэрээт) суруй. Кыра (оҕо) (уруучука) биэримэ. Эн илиин кирдээх, (кинигэ) ылыма. Бу (хос) аһыман, манна (муоста) сууйаллар. Ити (орон) ким утуйарый? Ол (хос) ким ыллыбарый? Сарсын (оскуола) ким эрдэ барарый? (Кылаас) ким хаамарый? Ити киһи (туох) кэпсирий? Ол оҕонньор (ким) ыңырар?

15.5. Translate into Sakha

The teacher gives me a lot of work. You, look at this work carefully [well]. Tuyaara has a lot of work. Nurgun studies well in the school. This Yakut speaks Russian well and quickly. That old man walks slowly. My older sister is going to the doctor today. My grandmother has no teeth. I have a good heart and good lungs. That child has a clean face and dirty hands. That doctor treats adults, he does not treat children. Who is ill here? Who is going to the pharmacy today? Who is cleaning the floor here? Who is removing the dust? Who has dirty fingers? Clean your hands. Brush [clean] your teeth. Take this medicine. Give this card to the nurse. Close the door. Open the windows. Do not take this newspaper. Do not read this book. Read these books.

16. УОН АЛТЫС УРУОК

Тыллар

остолобуой- cafeteria
эбиэт- lunch
эбиэттээ- to have lunch
мин- soup
эт- meat
килиэп- bread

арыы- butter
 саахар- sugar
 сизэ- to eat, to dine
 сиир- he eats
 ис- to drink
 таптаа- to love
 остуол аайы- at every table

Remarks on grammar

THE PAST TENSE OF THE VERB IN THE THIRD PERSON (AFFIRMATIVE FORM). The past tense, like all Sakha verb forms, has both an affirmative and a negative form. In the affirmative form it is formed in the following ways:

SINGULAR

Terminal sound of the root	Form of the affix	Examples
1. Long vowels, diphthongs, unvoiced consonants (к, п, с, т, х)	-та, -тэ, -то, -тө	аһаа → аһаата (he ate), сизэ → сизэтэ (he ate), сап → сапта (he closed), сот → сотто (he wiped), оонньоо → оонньото (he played)
2. й, р	-да, -дэ, -до, -дө	суруй → суруйда (he wrote), хомой → хомойдо (he got upset), бар → барда (he left), көр → көрдө (he looked, he saw)
3. л	-ла, -лэ, -ло, -лө	ыл → ылла (he took), бил → биллэ (he knew), өл → өллө (he died)
4. м, н, ң	-на, -нэ, -но, -нө	суун → суунна (he washed up), тон → тонно (he froze)

PLURAL

The plural is used with the help of a complex affix, in which the affix of the singular is used, but with a narrow vowel, to which the plural affix *-лар* is added.

Terminal sound of the root	Form of the affix	Examples
1. Long vowels, diphthongs, unvoiced consonants (к, п, с, т, х)	-тылар, -тилэр, -тулар, -түлэр	аһаа → аһаатылар (they ate), сизэ → сизэтилэр (they ate), сап → саптылар (they closed), сот → соттулар (they wiped), оонньоо → оонньотулар (they played), төлөө → төлөөтүлэр (they paid)
2. й, р	-дылар, -дилэр, -дулар, -дүлэр	бар → бардылар, сууй → сууйдулар, олор →

		олордулар, көр → көрдөлэр
3. л	-лылар, -лилэр, -лулар, -лүлэр	ыл → ыллылар, бил → биллилэр, бул → буллулар (they found), күл → күллүлэр (they laughed)
4. м, н,	-нылар, -нилэр, -нулар, -нүлэр	тыын → тыыннылар, сим → симнилэр, суун → сууннулар (they washed up), тон → тоннулар (they froze), көн → көннүлэр (to improve (oneself))

In the Sakha language there is a great number of forms of the past tense, distinguished according to their various shades of meaning. The form described here is called the “categorical past” or the “recent past”.

16.1. Остолобуойга

Биир улахан ыраас хоско кыра остуоллар тураллар. Остуол аайы түөртүү олоппос баар. Олоппосторго дьоннор олороллор. Кинилэр бары аһыыллар. Сорох дьон эбиэт ылаллар, сорохтор чэй иһэллэр. Эбиэккэ мин, килиэп, эт уонна хомпуот биэрэллэр. Чэйгэ саахар, килиэп, ары ылаллар. Сорохтор өссө үүт ылаллар. Айтал уонна Мичил эбиэт ыллылар. Кинилэр мин истилэр, килиэп сиэтилэр, онтон эт сиэтилэр. Уонна Мичил эттэ: "Айтал, аны үүтгэ ыл." Айтал икки ыстакаан үүтү ылла. Үүтү истилэр. Мичил үүтү улаханлык таптыыр, хомпуоту таптаабат. Айтал хомпуоту эмиэ сиэбэтэ. Кинилэр хомпуоту ылбатылар. Атын остуолга Эллэй уонна Каскил аһыыллар. Эллэй эбиэттиир, Каскил чэй иһэр. Каскил үүтү испэт. Кини чэйи элбэхтик иһэр. Бары аһаатылар уонна бардылар.

16.2. Answer the questions

Остолобуой хоһо ханныгый? Хоско туохтар туралларый? Остуол аайы хас олоппос баарый? Дьон тугу гыналларый? Эбиэккэ тугу биэрэллэр? Чэйгэ тугу биэрэллэр? Айтал уонна Мичил тугу ыллылар? Кинилэр тугу аһаатылар? Мичил Айталга тугу эттэ? Айтал тугу ылла? Мичил тугу таптыыр? Тугу таптаабатый? Атын остуолга ким аһырый? Кинилэр тугу ыллылар? Ким үүтү испэтии? Кини тугу иһэрий?

16.3. Compose sentences

Compose six sentences

1	2	3
Айтал	арыны	сиэтэ
Оҕолор	мини	ылла
Мичил	эти	истилэр
Дьоннор	чэйи	сиэтилэр
	үүтү	ыллылар
	килэйби	истэ
	саахары	таптаабат

	эбиэти	таптыыр

Compose six sentences

1	2	3
Арыыны	ким	ылла
Чэйи		истэ
Хомпуоту		сиэтэ
Үүтү		таптыыр
Саахары		таптаабат
Мини		
Килиэби		

16.4. Replace the present-tense verb in parentheses with its past-tense form

Убайым бүгүн остолобуойга (эбиэтиир). Оџолор элбэх үүтү (иһэллэр). Мичил үүтү (таптыыр). Дьоннор остолобуойга (аһыыллар). Ити оџо элбэх чэйи (иһэр). Ол киһи хара килиэби (ылар). Күннэй бүгүн оскуолаџа (ыллыыр). Ити дьон балыыһаџа (үлэлиллэр). Врач оџолору оскуолаџа (көрөр). Дьахталлар муостаны (сууйаллар). Ити уол дуосканы куһаџаннык (сотор). Айхал учннталга уруогу (кэпсиир). Ити кыргыттар бары эрдэ (тураллар). Кыһыл харандааһы эйиэхэ ким (биэрэр)? Бу хоско сыыһы ким (хомуйар)? Эмээхсин ханнык оронно (сытар)? Бүгүн манна ким эрдэ (кэлэр)? Онно ким (сангарар)? Эһэн оџолорго тугу (кэпсиир)? Ити киһини ким (билэр)? Учуутал бүгүн Тускулаананы (ынырар) дуо?

16.5. Translate into Sakha

Today many people dined in the cafeteria. My older brother also dined there. His wife took tea. Where do your grandfather and grandmother eat? Does your grandfather love compote? Today Ayta dined at home. She ate bread and butter, drank milk. At school she worked early. Ayta washed the floor, wiped the desks, benches, and tables. My little brother went to school early today. He got up at seven o'clock. In the evening the children went to sleep late. They read a good book. The old lady closed the door and lay on the bed. What did this boy write? What did that old man tell you? Who closed this window? Did the teacher come to class? Who was summoned to the school? Where did this girl play? Where do the other children play?

17. УОН СЭТТИС УРУОК

ас- food
сүөгэй- cream
аһыы сүөгэй- sour cream
күөрчэх- sbiten
нэдьэгэй- cottage cheese
кымыс- kumiss
доруобуйа- health
ынах- cow
үрүн- white, bright

аһыы- sour, bitter, salted
хойуу- thick
минньигэс- delicious, sweet
суорат- soured milk, fermented milk, stewler
ордук- bigger, better, surplus, excess

Remarks on grammar

THE DIRECT OBJECT. The part of the sentence that expresses the object immediately acted upon is called the “direct object,” which is denoted in the predicate.

In the Sakha language the direct object most often occurs in one of two cases: (1) the fundamental or nominative, and (2) the accusative.

The fundamental case is used in those situations in which the object undergoing the action is understood in a general sense: *Уол кинигэ аабар* - “The boy reads a book,” “The boy reads some book or other”; *Сайаана муоста сууйар* - “Sayaana washes floors [in general].”

The accusative case is used in those situations in which the object undergoing an action is understood concretely, as something known or determinate: *Уол кинигэни аабар* - “The boy reads the book”; *Уол үчүгэй кинигэни аабар* - “The boy is reading the good book,” “The boy is reading a [particular] good book.” The accusative case is required in those situations in which the direct object follows any sort of determination: *бу кинигэни, үчүгэй кинигэни, ханнык кинигэни*, and so on.

The verb *таптаа* - “to love”, always takes the accusative case.

17.1. Үрүн ас

Ынах үүтү биэрэр. Үүттэн сүөгэй, арыы, күөрчэх, нэдьэгэй кэлэр. Ити барыта үрүн ас буолар. Кымыс эмиэ үрүн ас. Үрүн аһы саха улаханлык таптыыр. Сүөгэй сахаҕа саамай минньигэс ас. Күөрчэби оҕолор ордук таптыыллар. Аһыы үүттэн суорат кэлэр. Суорат эмиэ үчүгэй ас. Арыы хойуу сүөгэйтэн кэлэр. Үрүн ас доруобууҕа үчүгэй.

17.2. Translate

Ийэм сарсыарда оҕолорго күөрчэх биэрдэ. Оҕолор күөрчэби түргэнник сиэтилэр. Аҕам хойуу уонна аһы суораты таптыыр. Кини суораты эбиэккэ сиир. Айта суораты таптаабат. Кини этэр: “Суорат куһаҕан, аһыы. Күөрчэх ордук.” Бүгүн остолобуойга кымыс биэрдилэр. Кымыс хойуу уонна киниэхэ арыы баар. Дьон бары кымыһы элбэхтик истилэр. Кизэ убайым эттэ: “Оҕолоор, ханнык ас ордук минньигэһий?” Айта этэр: “Күөрчэх.” Ньургун этэр: “Суох, аһыы сүөгэй ордук минньигэс.”

Бу нэдьэгэйи ким сиир? Кэлин, сизн! Кымыһы ким таптыырый? Ылын, ылын! Миэхэ суораты биэrimэ. Бу суорат аһыы. Арыыны ким сиэтэ? Үүтү ким истэ? Ити үүтү иһимэ! Ити оҕо үүтэ. Суораты элбэхтик сиэмэ, иһинг ыалдьыа!

17.3. Replace the present-tense form of the verb with the past tense

Каскил остолобуойга (аһыыр). Айтал дьиэбэ (оонньуур). Эллэй муостаны (сууйар). Эмээхсин ааны (сабар). Дьоннор суорат (сиир). Оҕолор уруокка (олороллор). Оҕонньор оронно (сытар). Ити киһи балыыһаҕа (үлэлиир). Уолаттар кымыс (иһэллэр). Бу киһи аһыы кымыһы (иһэр). Дьоннорум киэһэ хаһыат (ааҕаллар). Эбэн сахалыы (кэпсэтэр). Аҕаһым нуучалыы (суруйар). Эһэм уонна эбэм эрдэ (тураллар). Кылааска оҕолор (сангараллар). Доктор ыалдьар киһини (ыңгырар). Дьахтар остуолу (сотор). Түһнүктэри киэһэ (сабаллар). Кылаастары эрдэ (хомуйаллар). Бу оҕону врачка (көрдөрөллөр). Бүгүн оскуолаҕа врачтар (кэлэллэр). Убайым куоракка (үөрэнэр). Бу нууччалар саха тылын (үөрэтэллэр). Ити оҕо муостаҕа (сытар). Ол оҕолор киэһэ эрдэ (утуйаллар). Бу хоско кыра оҕо (ытыыр).

17.4. Compose sentences

1	2	3	4
Сайаана	хойуу	эти	истилэр
Оҕолор	аһыы	үүтү	сиэтилэр
Дьоннор	минньигэс	сүөгэйи	истэ
	үчүгэй	суораты	сиэтэ
		килиэби	
		кымыһы	
		күөрчэҕи	

1	2	3	4
Сайаана	ханньык	эти	истилэр
Оҕолор		үүтү	сиэтилэр
Дьоннор		сүөгэйи	истэ
		суораты	сиэтэ
		килиэби	
		кымыһы	
		күөрчэҕи	

17.5. Translate into Sakha

In the morning the children got up early. They drank tea, ate stewler, and went to school. My father also got up early and went to work. He works at the hospital. Today the doctors came to school. All the children went to the doctors in line. The doctors looked at the children and wrote. At school Kaskil took one good book. In the evening he showed me the book. Then he read the book and narrated it to the people. Today at the cafeteria there are a lot of dairy products. Everyone drank milk and kumiss, ate cottage cheese and sour cream. Some people drank cream. Who loves kumiss? Does that child love milk? Who does not love butter? Who took the bread? Who gave you this milk? Everybody sit and eat! Take this kumiss, drink it!

18. УОН АХСЫС УРУОК

Тыллар

буулка- breadroll
 иһит- dishware
 аҕал- to give, to bring
 туруор- to place, to set
 мэ- well!
 кут- to pour
 быс- to cut
 тот- to become full, to eat enough, full
 бэрт- very, excellent, totally
 баһаалыста- please
 баһыыба- thank you

Remarks on grammar

THE PARTITIVE CASE. The partitive case is formed with the affix *-ma*, which yields the following variants:

Terminal sound of the stem	Form of the affix	Examples
1. vowels, diphthongs unvoiced consonants	-та, -тэ, -то, -тө	арыы → арыыта, кинигэ → кинигитэ, дьиэ → дьийэтэ, хос → хосто, түннүк → түннүктэ
2. й, р	-да, -дэ, -до, -дө	чэй → чэйдэ, саахар → саахарда, доҕор → доҕордо, өй (mind) → өйдө
3. л	-ла, -лэ, -ло, -лө	остуол → остуолла, күл (ash) → күллэ, мохсоҕол (falcon) → мохсоҕолло
4. м, н, ң	-на, -нэ, -но, -нө	аан → аанна, силим (glue) → силимнэ, тиг (squirrel) → тигнэ

In its meaning the partitive case corresponds closely to the Russian genitive in its quantitative distributive sense (*выпить воды* - to drink some water, *начитаться книг* - to read a lot of books), or to the French partitive use of *de* (*boire de l'eau* - to drink some water, *avoir du mal* - to have trouble). It is used in those situations in which the object that undergoes the action is understood indeterminately in relation to its quantity, quality, or individuality. It is used only with the imperative mood of the verb: *Чэйдэ ис* - “Drink some tea!”, *Кинигэтэ аабын* - “Read a book!”, *Атта аҕалын* - “Bring me a horse!” In this way the partitive case, together with the foundational case, serves to signify an indeterminate object and represents one of the forms of the direct object.

In contrast with the foundational case, a word in the partitive case admits determinations in front of it: *элбэх чэйдэ ис, үчүгэй кинигэтэ аабын, эдэр атта аҕалын*.

18.1. Дьиэбэ

Чэй оргуйда. Чэйи кутун! Сайаарда остуолга иһити туруорда. Саахары, арыыны аҕалла уонны килиэп быста. Килиэбэ үрүн килиэп. Бэрт минньигэс килиэп. Бары ололорлор уонна чэй иһэллэр. “Аа, Каскил кэллэ! Олор. Каскил! Баһаалыста, чэйдэ ис! Ыл, Сайаарда буулката аҕал, өссө килиэптэ быс! Каскилга чэйдэ кут!” Каскил ололор уонна чэй иһэр. “Аһаа үчүгэйдик, Каскил! Буулката ыл, арыыта ыл! Саахар бу баар. Саахарда ыл!” Каскил элбэхтик аһаата, улаханлык тотто. “Өссө аһа, Каскил!” “Суох, баһыба! Түксү, тоттум.”

18.2. Answer the questions

Туох оргуйда? Сайаарда тугу гынна? Кини ханнык килиэби быста? Дьон тугу гыннылар? Ким кэллэ? Онно киһи тугу эттэ? Каскилга тугу биэрдилэр? Каскил тугу гынна? Киһи тугу эттэ? Каскил онно тугу эттэ?

18.3. Translate

Сайыына! Кэл, сүөгэйдэ ис, күөрчэхтэ сиэ! Айаал! Мэ, бу үүтү ис! Эһиги остолобуойга барын. Онно эбиэттэ ылын. Миннэ иһин, эттэ сиэн. Ити суораты эн сиэ. Бу сүөчэйи сиэмэн. Үрүн килиэби быһыма, хара килиэптэ быс. Чэйгэ саахарда ыл. Чэйгэ үүтэ кут. Килиэпкэ арыыта ыл. Миэхэ хойуу чэйдэ кут.

Миэхэ кинигэтэ аҕал. Үчүгэй кинигэтэ аҕал. Бу кинигэни аҕал. Ол кинигэни кыыска биэр. Ити уолга харандааста биэр. Эһиги манна үлэлээн. Сорохтор муостаны сууйун, сорохтор паартата, остуолла сотун, сорохтор ааннары, ыскааптары сууйун. Саскылаана муостаны сууйар, Уйгулаан остуол сотор. Эн түннүктэ сот.

Кини үүт иһэр.
Кини үүтү иһэр.
Эн үүтү иһимэ.
Эн үүттэ ис.
Эн үүтү ис.
Эн үүт иһимэ.

18.4. Compose sentences

1	2	3
Эн	килиэп	сиир
Кини	килиэби	сиэмэ
Кинилэр	килиэптэ	сиэ
1	2	3
Эн	эти	ыл
Эһиги	эт	ылыма
Кинилэр	эттэ	ылаллар
		ылын
		ылыман
		ылбаттар

18.5. Give the partitive form of the following words

арыы, суорат, сүөгэй, килиэп, кымыс, чэй, күөрэх, мин, кинигэ, хаһыат, уруучука, харандаас, аан, орон, оһох, ыскаап

18.6. Translate into Sakha

Today that woman is washing the floor. You, do not write, read a book. You (pl.), do not take dinner in the cafeteria, take tea. Take the pencil and write quickly. Give that boy a book. Do not give him a bad book. Do not give that child any milk, give him some soup. Who opened this door? Who washed this table? Give me a clean rag. Give this rag to the girls. One girl washes a rag. Do not take this book, take another book. Is there a newspaper here? Give me a newspaper. Pour some ink here. Give him a pen. You, take this pen.

19. УОН ТОХСУС УРУОК

баһаар- bazaar, market
унуох- bone
унуоҕа суох- boneless
сыа- fat, grease, lard
дьэнкир арыы- clarified butter
атыылаа- to sell
атыылас- to buy
ыйаа- to hang, hang up
хастыы- how much?
наада- it is necessary, must, need
наадата суох- unnecessary
чэ- (*interj.*) well
эмис- (*adj.*) fat, greasy
көтөх- dry

19.1. Баһаарга

“Атаас, эйиэхэ эт баар дуо? Атыылаа эрэ.”
“Баар, баар! Атыылас. Мэ, бу баар! Көр.”
“Бу эт көтөх. Миэхэ эмис эттэ аҕал.”
“Эмис эт бу баар. Ынах түөһэ.”
“Бу эт унуоҕа элбэх. Атын эт баар дуо?”
“Унуоҕа суох уонна эмис эт бу баар.”
“Чэ, сөп. Ыйаа! Эйиэхэ ынах иһэ баар дуо?”
“Ынах быара, сүрүбэ, бүөрэ баар.”
“Миэхэ быарда уонна сүрэхтэ аҕал.”
“Арыы наада дуо?”
“Ханнык арыы баарый? Дьенкир арыы баар дуо?”
“Суох. Үрүн арыы баар.”
“Миэхэ үрүн арыы наадата суох. Ити киһи тугу атыылыыр?”
“Кини үүт атыылыыр.”
“Доҕоор, бу үүтүн хастыыный? Сүөгэй баар дуо? Дьэнкир арыыта аҕал.”

“Миэхэ арыы суох. Сыва баар. Сывата ыл.”

“Суох, миэхэ сыва наадата суох.”

19.2. Translation

“Бүлүһүт, эмээхсин ханна барда?” “Кини баһаарга барда.” “Тугу атыылаһар?” “Эт уонна арыы ылар.” Баһаарга ‘Айсберг’ колхуос дьоно бааллар. Кинилэр эт, арыы, үүт атыылыылар. Бэрт эмис эти атыылаатылар. Бойдой элбэх эти атыыласта. Атыыга ынах иһэ уонна баһа баар. Дьоннор быары, сүрэби, бүөрү ылаллар. Тынаны ылбаттар. Биир дьахтар элбэх сүөгэйт уонна нэдьэгэи атыылаата. Биир колхуос дьоно кымыс атыылаатылар. Бүгүн баһаарга үрүн арыы элбэх, дьэнкир арыы суох. Кимиэхэ сыва нааданы? Ким сүөгэй атыылаһар? Ити дьон тугу атыылыылар? Эти хасты атыылыылар? Бойдой тугу атыыласта? Ити оҕонньор арыы атыылаабат, сыва атыылыыр. Ити киһи сыаны атыыласпат, арыы атыылаһар. Манна элбэх эти ыйаабаттар, кыраны ыйыылар. Ити эти быс уонна ыйаа! Бу сыаны туспа ыйаа. Көтөх эти биэримэ, эмистэ аҕал!

19.3. Rewrite in the singular

Дьахталлар баһаарга үүт атыылыылар. Эһиги үүттэ атыылаһын! Ити уоллатар эт атыыласпаттар. Кинилэр дьэнкир арыы атыылаһаллар. Ити эти быһын уонна ыйаан! Сыаны ылыман, үрүн арыыны ылын! Көтөх эти биэримэн, эмис эттэ аҕалын! Ити оҕолор быары таптыылар дуо? Суох, ити оҕолор быары таптаабаттар. Остолобуойга бүгүн бу кыргыттар чэй испэтилер, кинилэр эбиэттэтилер. Эһиги эбиэт атыылаһыман, чэйдэ атыылаһын. Ити оҕонньоттор оскуолаҕа үлэлээбэттэр, балыһаҕа үлэлиилэр. Бу эмээхситтэр нууччалы кэпсэппэттэр, сахалы кэпсэтэллэр.

19.4. Translate into Sakha

That person bought butter. You, buy some butter too. Take this butter. For how much is this old man selling milk? Is his milk good? Where are they selling kumiss? I need clarified butter. I do not need lard. Do you need white butter? Here is the gut of the cow. Are they taking liver? That old woman does not have cream. She is selling cottage cheese. Buy some bread and sugar. Do not take any black bread. In the morning my mother went to the market. She bought some white butter and some fat meat. She did not buy any clarified butter. Your grandmother bought thick milk at the market. She put this milk on the stove. Pour me some tea. Bring me some white bread. Where is the sugar? Give me some sugar. Call that person to tea. Pour him some tea.

20. СҮҮРБЭҢИС УРУОК

Review

Тыллар

хааһы- kasha

истии- shchi

арыгы- wine
испиир- spirits

20.1. Translation

1. Кылааска биир аан, икки оһох, алта түннүк баар. Муннука икки ыскаап турар. Ыскааптарга элбэх кинигэ, тэтэрээт, харандаас, уруучука, чэрэниилэ иһитэ баар. Оһох аттыгар биир улахан хара дуоска турар. Онно миэл, тирээпкэ баар. Оҕолор оскуолаҕа тугу гыналлар? Кинилэр үөрэнэллэр. Оҕолор ааҕалар, суруйаллар, сахалыы уонна нууччалыы кэпсэтэллэр.

2. Бүлүһүт кэргэнэ элбэх. Кини эһэтэ уонна эбэтэ бааллар. Аҕата уонна ийэтэ үлэтиллэр. Убайа балыыһаҕа үлэтиир, ойоҕо эмиэ үлэтиир. Бүлүһүт бырааттара уонна балыстара сорохторо үөрэнэллэр, сорохторо кыралар. Доҕотторо бары үөрэнэллэр. Кини биир доҕоро куоракка үөрэнэр. Куоракка сахалар, нууччалар бииргэ үөрэнэллэр. Мин биир аҕаһым үрдүкү оскуолаҕа үөрэнэр. Оҕонньоттор, эмээхситтэр үөрэммэттэр. Кинилэр сорохторо үлэтиллэр, сорохторо үлэлээбэттэр. Мин эбэм дьиэгэ олоһор, кини ыалдьар.

3. Киһиэхэ бас, көбүс, түөс, ис, илии, атах баар. Баска баттах, кулгаах, сирэй баар. Сүрэх уонна тына түөскэ бааллар. Киһи куртаҕа, быара, бүөрү искэ бааллар. Тарбахтар илиигэ уонна атаһа бааллар. Илии тарбаҕа үһүн уонна синнигэс, атах тарбаҕа кылгас уонна суон. Ыалдьар дьон врачка көрдөрөллөр. Врач ыалдьар киһиэхэ рецепт суруйар. Эми эмтиэкэбэ биэрэллэр. Улаханник ыалдьар киһини балыыһаҕа эмтииллэр.

4. Дьоннор дьиэгэ уонна остолобуойга аһыыллар. Бүлүһүт дьиэгэ чэй иһэр, остолобуойга эбиэттиир. Бүгүн кини истии, эт уонна хааһы ылла. Сорох дьон мин иһэллэр, сорохтор чэй иһэллэр, үрүн аһы аһыыллар. Бүлүһүт сыаны таптаабат, арыгыны уонна испири испэт. Кини сыата суох эти, хааһыны уонна үүтү ордук таптыыр. Суораты, үүтү, нэдьэгэй, сүөгэйи остолобуойга совхозтар аҕалаллар.

20.2. Vocabulary review

Write out the NOUNS introduced in lessons 11-19, grouping them thematically under the following headings: BODY PARTS, FOOD, and OTHERS. For the remaining words, divide them into the following categories: VERBS, ADJECTIVES, ADVERBS, and NUMBERS. Consider the extent to which you have mastered each word (1) with respect to meaning, (2) to pronunciation, (3) to spelling, (4) to usage (within a sentence).

20.3. Grammar review

1. GIVE THE DATIVE FORM OF THE FOLLOWING WORDS: оскуола, дьиэ, эбэ, оҕо, убай, доҕор, эмээхсин, кыыс, уол, учуутал, врач, остолобуой, сирэй, кулгаах, сүрэх, бүөр, ис, айах, илии, куорат, эт, үүт, ыскаап, аан, эбиэт, түннүк, уроок, испиир, баһаар, мин, эн, кини, биһиги, эһиги, ким, киһи.

2. GIVE THE ACCUSATIVE FORM OF THE FOLLOWING WORDS: арыы, эт, үүт, илии, атах, оһох, ыскаап, килиэп, кымыс, тиис, түннүк, бытык, оҕо, доҕор, атас.

3. PROGRESSIVE ASSIMILATION. (A) GIVE THE PLURAL FORM OF THE FOLLOWING WORDS: кинигэ, оџо, дьизэ, дьон, убай, сирэй, тиис, илии, тарбах, оһох, орон, тэтэрээт, колхоз, врач, поликлиника, хос, атах, тыл, тына, быар, бүөр. (B) GIVE THE NEGATIVE FORM OF THE FOLLOWING VERBS: аһыыр, үлэлиир, оонньуур, көрөр, сабар, аһар, ааџар, утуйар, ыллыыллар, атыылаһаллар, сиир, аџалар, үөрэнэр, тыынар, хомуйаллар, быһар, иһэр.

4. REGRESSIVE ASSIMILATION. (A) GIVE THE DATIVE FORM OF THE FOLLOWING WORDS: орон, кэргэн, мурун, суорат, иһит, салгын. (B) GIVE THE NEGATIVE FORM OF THE VERB: суун, үөрэн, сытар, сотор, тотор, үөрэтэр, кэпсэтэр.

5. USE THE PAST-TENSE FORM OF THE VERB: аһыыр, кэпсиир, үлэлиллэр, кэпсэтэллэр, олороллор, турар, сытар, тыналлар, үөрэнэллэр, көрөр, көрдөрөр, көрөллөр, утуйар, сотор, сабаллар, аһар, быһаллар, ааџар, сиир, биэрдэ, атыылаһаллар, кутар, аџалаллар. EXAMPLES: *ытыыр* → *ытаата*, *атыылыыллар* → *атыылаатылар*.

6. GIVE THE FOLLOWING WORDS IN THE PARTITIVE CASE: оџо, ас, килиэп, саахар, арыы, сүөгэй, испиир, истии, хааһы, суорат, кымыс, чэй, эт, сыа, унуох, мин, орон, оһох.

7. COMPOSE SENTENCES OF 2-3 WORDS, USING THE DIRECT OBJECT IN THE ACCUSATIVE, THE PARTITIVE, AND THE FUNDAMENTAL CASES. EXAMPLES: *Бу кинигэни аах. Каскил кинигэ ааџар. Кинигэтэ аџал.*

21. СҮҮРБЭ БИИРИС УРУОК

Тыллар

биһиги- we
биһиги иһиппит- our dishware
биһиэхэ- to us, *chez nous*
сылабаар- samovar
чааннык- teapot
үрүҥ чааннык- teapot for boiling tea
алтан- copper
чааскы- cup
ыстакаан- glass
бүлүүһэ- tray
ньуоска- spoon
оргут- to boil
арыт- sometimes

Remarks on grammar

THE POSSESSIVE FORM IN THE PLURAL. The relationship of possession, corresponding to the meaning of *our*, *your*, *their*, is expressed with the help of affixes of possession in the plural. These affixes take the following forms:

Person	Terminal sound of the root	Form of the affix	Examples
First: our, ours	1. Vowels; diphthongs; й, л, р	-быт, -бит, -бут, - бүт	аҗа → аҗабыт (our father), ийэ → ийэбит (our mother), уол → уолбут (our son), кетөр → кетөрбүт (our bird)
First: our, ours	2. Unvoiced consonants (к, п, с, т, х)	-пыт, -пит, -пут, - пүт	ыскаап → ыскааппыт, тиис → тииспит, оһох → оһохпут, түннүк → түннүкпүт
First: our, ours	3. Nasal consonants (м, н, ң)	-мыт, -мит, -мут, - мүт	аан → ааммыт, тиин → тиинмит (our squirrel), орон → оронмут, күн → күммүт (our day)
Second: your, yours	1. а, э, о, ө; diphthongs	-җыт, -җит, -җут, - җүт	аҗа → аҗаҗыт (your father), ийэ → ийэҗит, оҗо → оҗоҗут, келө → келөҗүт (your cart), дьиэ → дьиэҗит
Second: your, yours	2. ы, и, у, ү; й, л, р	-гыт, -гит, -гут, -гүт	арыы → арыыгыт, киһи → киһигит, убай → убайгыт, уол → уолгут
Second: your, yours	3. к, п, с, т	-кыт, -кит, -кут, - күт	ыскаап → ыскаапкыт, тиис → тиискит, олоппос → олоппоскут, түннүк → түннүккүт
Second: your, yours	4. х	-хыт, -хит, -хут, - хүт	ынах → ынаххыт, сүрэх → сүрэххит, оһох → оһоххут, бөх → бөххүт
Second: your, yours	5. м, н, ң	-ныт, -нит, -нут, - нүт	аан → аанныт, тиин → тииннит, орон → ороннут, күн → күннүт
Third: their, theirs	1. Vowels; diphthongs; л	-лара, -лэрэ, -лоро, - лөрө	аҗа → аҗалара (their father), ийэ → ийэлэрэ, уол → уоллара, төбө → төбөлөрө (their head), дьиэ → дьиэлэрэ
Third:	2. Voiceless consonants (к, п, с, т, төрө)	-тара, -тэрэ, -торо, - төрө	ыскаап → ыскааптара, тиис,

their, theirs	х)		тиистэрэ, оһох → оһохторо, түннүк → түннүктэрэ, куорат → куораттара
Third: their, theirs	3. й, р	-дара, -дэрэ, -доро, -дөрө	убай → убайдара, сирэй → сирэйдэрэ, доҕор → лоҕордоро, көтөр → көтөрдөрө
Third: their, theirs	4. м, н, нг	-нара, -нэрэ, -норо, -нөрө	аан → ааннара, тиинг → тиингнэрэ, орон → оронноро, төлөн → төлөннөрө (our flame)

It is evident from the table that the initial consonant of the affix *-быт* changes in the same way as with the affix *-бат* of the negative form of the verb (see Lesson 6). The initial consonant of the affix *-быт* changes in the same way as with the dative affix *-ба* (see Lesson 12). Effectively the affix *-лара* is composed by adding an affix to the plural affix *-лар* (see Lesson 5).

As with the singular, words in the possessive form of the first or second person may take a personal pronoun in front of them, but can also go without them, thus: *биһиги аҕабыт*, *эһиги аҕабыт*, though one may also say simply *аҕабыт*, *аҕабыт*. In the third person the determinative word is more obligatory: *кинилэр аҕалара* - their father; *оҕолор ийэлэрэ* - the children's mother; *дьоннор үлэлэрэ* - the people's jobs.

Possessive affixes in the plural can also be added to plural stems. In such instances they indicate that some or many objects belong to some or many possessors: *биһиги аҕаларбыт* - our fathers; *эһиги ийэлэргит* - your mothers; *оҕолор ийэлэрэ* - the children's mothers / the children's mother; *дьоннор үлэлэрэ* - the people's jobs / the people's job. As is evident from this, the senses of “their father” and “their fathers” are both expressed by means of one and the same formulation: *кинилэр аҕалара*. This follows from the fact that the plural character of the possessive form itself in the third person is expressed by means of the affix *-лар* (*-лара*). Therefore if one wishes to show the plural character of the appertaining object there is no other formal means available to do so.

21.1. Чэй иһитэ

Биһиги иһиппит элбэх. Сорох иһити чэйгэ туруораллар, сорох иһити эбиэккэ туруораллар. Биһиэхэ биир улахан алтан сылабаар баар. Кини түргэнник оргуйар, үчүгэй сылабаар. Чаанньыкпыт иккилэр. Кыра үрүн чаанньыгы сылабаарга туруораллар. Онно чэй куталлар. Уонна өссө биир улахан хара чаанньык баар. Онно арыт чэй оргуталлар. Биһиги чааскыларбыт, истакаанарбыт уонна бүлүүһэлэрбит ыскаапка тураллар. Онно өссө кыра чэй ньуоскалара, арыы иһитэ, үүт иһитэ бааллар. Биһиги чааскыбыт аҕыс, ыстакаамыт түөрт. Сылабаары ийэм оргутар. Чэйи эмиэ кини кутар. Иһити балтым сууйар.

21.2. Answer the questions

Эниги иһиккит элбэх дуо? Иһити туохха туруораллар? Эһиэхэ ханнык сылабаар баарый? Кини үчүгэй дуо? Чаанньыккыт хаһый? Үрүн чаанньык баар дуо? Кинини хайдах гыналларый? Улахан чаанньык баарый? Онно тугу гыналларый? Эниги чааскыгыт, ыстакаангыт, бүлүүһэбит ханна туралларый? Ыскаапка өссө туох баарый? Эниги чааскыгыт хаһый? Ыстакаангыт хаһый? Сылабаары ким оргутар? Чэйи ким кутар? Иһити ким сууйар? Ити дьон иһиттэрэ элбэх дуо? Кинилэр сылабаардара ханныгый? Чаанньыктара хаһый? Чааскылары уонна ыстакааннара хаһый?

21.3. Translation

Биһиги остолобуойбут улахан. Кини иһитэ бэрт элбэх. Эниги оскуолабыт улахан дуо? Учууталгыт хаһый? Оҕоҕут хаһый? Кылааскыт хаһый? Ити дьон үөрэнэр оскуолалара ханнаный? Кинилэр учууталлара элбэх дуо? Кылаастара хаһый? Биһиги учууталларбыт сорохторо сахалар. Эниги оҕолоргут эмиэ сахалар дуо? Эһэбит оҕонньор үлэлиир дуо? Биһиги эһэбит оҕонньор арыт үлэлиир, арыт ыалдьар. Биһиги дьиэбит хоһо үс. Эниги дьиэбит хоһо хаһый? Кылааспыт түннүгэ бизэс, оһоҕо икки. Түннүктэрбит улаханнар. Эниги кылааскыт улахан дуо? Түннүккүт хаһый? Оһоххут хаһый? Түннүктэргит улаханнар дуо? Оскуолабыт ыраас дуо?

21.4.

Compose six sentences

1	2	3
Биһиги	аҕалара	кырдыаҕас
Эниги	ийэбит	эдэр
Кинилэр	аҕабыт	үлэлиир
	ийэбит	
	ийэлэрэ	
	аҕабыт	

Compose six sentences

1	2	3	4
Биһиги	кылаастара	ыраас	дуо
Эниги	хоскут	кирдээх	
Кинилэр	хосторо	улахан	
	кылааскыт	кыра	
	кылааспыт		
	хоспут		

21.5. Use the possessive form in the plural

БИҤИГИ	ЭҤИГИ	КИНИЛЭР
паарта	аҕа	эһэ

кинигэ	дьиэ	убай
харандаас	остолобуой	аҕас
остуол	ыскаап	кэргэн
түннүк	оһох	оһох
аан	орон	орон
хостор	ааннар	оҕолор

21.6. Translate into Sakha

Our teacher loves the children. Your school is located in the city. Our room is large and clean. Their room is small. Our windows are large and clean. Your children study well. Their children do not study here.

Your cups stand on the table, our cups are located on the shelf. Their samovar has boiled, our samovar is not boiling. Our tea is very thick, your tea is also thick. These children's hands are dirty, their faces are clean. These children's mother sometimes comes to the school. Our children go to school early. Your dishware stands on the table, our dishware is not here. This is our grandmother. Your grandfather is sitting there. Does your older brother know Russian? Where does your friend work? Where does the mother of those children live? What did our teacher tell you? What is your brother reading today?

22. СҮҮРБЭ ИККИС УРУОК

Тыллар

тэриэлкэ- plate, serving dish
 ньуоска- spoon
 биилкэ- fork
 быһах- knife
 долбуур- shelf
 миискэ- dish, pan
 маннык- such
 бус- to stew, to cook up

Remarks on grammar

PARTICIPIAL DETERMINATION. The forms that are used for verbs in the third-person singular of the present tense (e.g., *аһыыр, суруйар*) and of the past tense (e.g., *аһаабыт, суруйбут*) are also used as participles and can serve the function of determination, for example: *аһыыр ынах* - the eating cow; *суруйар киһи* - the writing person; *утуйар хос* - the bedroom (literally, the sleeping room); *ааҕар хос* - the reading room.

22.1. Эбиэт

Эбиэти улахан солуурга буһараллар. Эбиэт буста. Айаана улахан уһун остуолга иһити туруорар. Тэрнэлкэлэр, ньуоскалар, биилкэлэр, быһахтар-- бары бэлэм буоллулар. Айаана остуолга килиэп, туус ууар. Улахан минскэбэ мини кутар. Эти тэриэлкэбэ ууар. Чэ, олорун, эбиэттэн! Бары олороллор уонна аһылллар. Дьоннор мин истилэр, эт сиэтилэр. Онтон хааһы уонна хомпуот сиэтилэр. Минньигэс, бэрт эбиэт! Бары үчүгэйдик тоттулар. Нарыйа уонна Сайаана остуолу хомуйдулар, иһити сууйдулар уонна уурдулар.

22.2. Answer the questions

Эбиэти туохха буһараллар?
 Айаана иһити ханна туруорар?
 Остуолга туохтар бэлэм буоллулар?
 Айаана мини туохха кутта?
 Эти ханна гынна?
 Дьон тугу гыналлар?
 Кинилэр тугу истилэр, тугу сиэтилэр?
 Эбиэт хайдаһый?
 Дьон хайдах буоллулар?
 Остуолу ким хомуйда?
 Иһити хайдах гыннылар?

22.3. Write the possessive forms of the plurals

First use the variant of the affix *-быт*, then *-быт*, and finally *-лара*. Be sure to include the appropriate personal pronoun.

1. Паарталар, остуоллар бу тураллар. Ыскаап уонна дуоска онно баллар. Кылаас улахан уонна ыраас.
2. Дьэ манна баар. Утуйар хос бу баар. Орон онно турар.
3. Остолобуой итиннэ баар. Эбиэт үчүгэй. Чэй хойуу.

22.4. Change the verbs

First use the negative form instead of the affirmative. Then use the present tense instead of the past tense.

1. Кыыс суруйар. Уоллатар ааһаллар. Учутал кэпсиир.
2. Эһэм эрдэ турар. Убайдарым үөрэнэллэр. Эбэм иһит сууйар.
3. Бу врач хараһы эмтиир. Ити врач күөмэйи көрөр. Ол дьон эми ылаллар.
4. Бу оҕо үүтү таптыыр. Ити дьон эти элбэхтик сиир. Дьахтар эбиэт буһарар.

22.5. Compose sentences

1	2	3	4
Биһиги	ыстакааннара	долбуурга	баар

Эһиги	быһаххыт	остуолга	суох
Кинилэр	быһахтара	ыскаапка	сытар
	ыстакааммыт		турар
	быһахпыт		

1	2	3	4
Мин	быһахпыт	ханна	баарый
Эн	ыстакааным		сытарый
Биһиги	биилкэбит		турарый
Эһиги	чааскын		
	миискэбит		
	быһабын		
	быһабым		

22.6. Translate into Sakha

Our cafeteria is large. Many people dine in the cafeteria. Our teachers dine in the cafeteria. Is your (pl.) cafeteria large? Our father sometimes eats in the cafeteria. Our children eat at home. They do not go to the cafeteria. Where do your children eat? Do they go to the cafeteria? Our mother works at the hospital. Where do your mother and father work? Do your grandfather and grandmother work? Where does the mother of this child work? Where do this woman's children study? Do this old man's sons study? Your newspaper is lying there. Take it and read it. This is our glass. Bring it here. Who took the red pencil? You guys, do not take this pencil.

23. СҮҮРБЭ ҮҮҮС УРУОК

Тыллар

билиидэ- stove (burner)
алаадьы- *olady*, panckes
хобордоох- frying pan
лэппиэскэ- flatbread
буочука- barrel, cask
биэдэрэ- bucket, pail
хомуос- ladle
уу- water
суунар иһит- washing basin
суун- to wash (oneself)
отун- to heat (the stove)
хаал- to stay, to remain
буочуккаттан- from the cask
куукуна- kitchen

Remarks on grammar

CHANGE OF THE INITIAL CONSONANT IN AFFIXES (general formulae). In Sakha, at the beginning of the root form of the affixes we find the following consonants: *б, л, м, ɕ, h*. Depending on the terminal sound of the root, and as a result of the action of progressive assimilation (see Lesson 15), these consonants alternate with a series of other consonants. Here consonants are usually exchanged for one another that are close with respect to the place of their formation in the mouth. An initial *б* yields a group of three alternating labial consonants (*б, п, м*). Initial *л* and *м* yield a group of four alternating front-glottal consonants (*л, т, д, н*). An initial *ɕ* yields a group of five back-glottal consonants (*ɕ, ɕ, κ, x, h*). At the beginning of the affix *-һым* it is above all the sibilants that are exchanged for one another (*h, c, ɕ, ɔb, and also hb*). More schematically, these formulae may be represented in the following way:

Change of the initial *б*

Any affix beginning with the *б* sound can take the following initial consonants:

Terminal sounds of the root	Initial sound of the affix	Examples
1. Vowels; diphthongs; <i>й, л, р</i>	<i>б</i>	- <i>быт, -бит, -бут, -бүт</i>
2. <i>к, п, с, т, х</i>	<i>п</i>	- <i>пыт, -пит, -пут, -пүт</i>
3. <i>м, н, Һ</i>	<i>м</i>	- <i>мыт, -мит, -мут, -мүт</i>

Change of the initial *л*

Terminal sounds of the root	Initial sound of the affix	Examples
1. Vowels; diphthongs; <i>л</i>	<i>л</i>	- <i>лаах,² -лээх, -лоох, -лөөх</i>
2. <i>к, п, с, т, х</i>	<i>т</i>	- <i>таах, -тээх, -тоох, -төөх</i>
3. <i>й, р</i>	<i>д</i>	- <i>даах, -дээх, -доох, -дөөх</i>
4. <i>Һ</i>	<i>и</i>	- <i>наах, -нээх, -ноох, -нөөх</i>

Change of the initial *м*

Terminal sounds of the root	Initial sound of the affix	Examples
1. Vowels; diphthongs; unvoiced consonants	<i>т</i>	- <i>та, -тэ, -то, -тө</i>
2. <i>й, р</i>	<i>д</i>	- <i>да, -дэ, -до, -дө</i>
3. <i>л,</i>	<i>л</i>	- <i>ла, -лэ, -ло, -лө</i>
4. <i>м, н, Һ</i>	<i>н</i>	- <i>на, -нэ, -но, -нө</i>

Change of the initial *ɕ*

Terminal sounds of the root	Initial sound of the affix	Examples
1. Wide vowels; diphthongs	<i>ɕ</i>	- <i>ɕыт, -ɕит, -ɕут, -ɕүт</i>
2. Narrow vowels; <i>й, л, р</i>	<i>г</i>	- <i>гыт, -гит, -гут, -гүт</i>
3. <i>к, п, с, т</i>	<i>к</i>	- <i>кыт, -кит, -кут, -күт</i>

² Affix of the possessive adjective: *аҕалаах* - having a father; *дьиэлээх* - having a home.

4. х	х	-хыт, -хит, -хут, -хүт
5. м, н, н	н	-ныт, -нит, -нуг, -нүт

23.1. Сарсыарда

Сарсыарда ийэм эрдэ турда. Кини куукунаҕа бастаан билиидэни отунна. Онтон хомуоһу ылла уонна мундукка турар буочукаттан биедэрэҕэ уу кутта. Биедэрэттэн ууну сылабаарга кутта, сылабаары туруорда. Уонна ийэм хобордооххо алаады буһарда. Онтон дьон турдулар. Ийэм суунар иһиккэ уу кутта. Дьоннор бары сууннулар. Каскил эмиэ суунна. Онтон бары омордулар, чэй истилэр, алаады сиедилэр. Алаадыны бары улаханник таптыыллар. Кыра кыыс Айаана этэр: “Алаады үчүгэй, лэппиэскэ куһаҕан.” Дьон бары аһаатылар уонна бардылар. Сорохтор үлэҕэ бардыар, Каскил оскуолаҕа барда. Дьэҕэ кыра оҕолор уонна эмээхситтэр хааллылар.

23.2. Answer the questions

Ийэн төһөҕө (хаһан) турда?
Кини бастаан тугу гынна?
Ууну хантан ылла, туохха кутта?
Биедэрэттэн туохха кутта?
Хобордоххо ийэн тугу буһарда?
Онтон ким турда?
Ийэн туохха уу кутта?
Ким суунна?
Дьон тугу аһаатылар?
Кинилэр тугу таптыыллар?
Кыра кыыс тугу эттэ?
Дьон ханна бардылар?
Дьэҕэ ким хаалла?

23.3. Translate and answer the questions

Биһиги буочкабыт уонна суунар иһиппит куукунаҕа тураллар.
Эһиги суунар иһиккит ханна турарый?
Уугут ханна турарый?
Куукунаҕыт оһоҕо билиидэ дуу, атын дуу?
Эһиги биедэрэҕит хаһый?
Эһиэхэ сылабаары ким оргутар?
Хобордооххут улахан дуо?
Онно тугу буһараллар?
Алаадыны эһиги дьоннот таптыыллар дуо?
Эһиэхэ лэппиэскэ сиир дуу, килиэп сиир дуу?
Сарсыарда эһиэхэ ким эрдэ турарый?
Ийэҕит ханна үлэлиир?
Сарсыарда үлэҕэ ким барарый?
Үөрэххэ барар оҕо баар дуо?
Кыра оҕолор бааллар дуо?
Дьэҕэ ким хааларый?

23.4. Rewrite the sentences, giving the plural form of the verbs

Ууну биедэрэттэн ылыма, буочукаттан ыл. Чэйи сылабаарга оргутума, чаанньыкка оргут. Чаанньык оргуйбат, сылабаар оргуйар. Ити дыахтар алаадыны буһарбат, лэппиэскэни буһарар. Бу оҕо суораты таптаабат, күөрчэҕи таптыыр. Ити киһи үүтү испэт, кымыһы иһэр. Кыыс дьиэҕэ хаалар, ити уол хаалбат. Ол киһи оҕото манна үөрэммэт, куоракка үөрэнэр. Мин аҕаһым үөрэнэр, эн аҕаһын үлэлиир. Бу дыахтар оҕото улахан.

23.5. Translate into Sakha

Your mother is in the kitchen. She is cooking dinner. Your grandmother is also there. She is washing the dishware. Your kitchen is clean. Our kitchen is also clean and large. There is a lot of dishware in the kitchen. In the corner stands a large barrel. In the barrel there is water. In the other corner stands our washing basin. In the morning everyone washes there. Our pails, teapots, and our copper samovar stand on the shelf. On the burner our mother cooks the food. She cooks dinner, boils the milk and the tea. In the morning and in the evening she places the samovar. Sometimes she cooks kasha and compote, cooks pancakes. Is there a separate kitchen in this home? Is it large? Is there a burner in it? What do they cook on the burner? Do they cook dinner? Does everybody eat at home? Who eats in the cafeteria?

24. СҮҮРБЭ ТӨРДҮС УРУОК

Тыллар

кыһын- winter, in the winter
тымныы- cold (*n.*), cold (*adj.*)
ичигэс- warm
танас- clothing
сон- coat
бэргэһэ- hat
үтүлүк- glove
хаатынка- felt boots
күн- day, sun
түүн- night, at night
таһын- to get dressed
кэт- to dress, to wear
сотору- quickly, soon

Remarks on grammar

CONJUGATION OF VERBS IN THE PRESENT TENSE SINGULAR AFFIRMATIVE. In the present-tense singular verbs are conjugated in the following way:

Affirmative Form

Person	Terminal sound of the stem	Form of the affix	Examples
1	Vowels; diphthongs	-ыыбын, -иибин, -уубун, -үүбүн	аһаа → аһыыбын, үлэлээ → үлэлиибин, тохтоо → тохтуубун (I stop), төлөө → төлүүбүн (I pay)
1	Consonants	-абын, -эбин, -обун, -өбүн	бар → барабын, кэл → кэлэбин, олор → олоробун, көр → көрөбүн
2	Vowels; diphthongs	-ыыгын, -иигин, -уугун, -үүгүн	аһаа → аһыыгын, үлэлээ → үлэлиигин, тохтоо → тохтуугун, төлөө → төлүүгүн
2	Consonants	-абын, -эбин, -обун, -өбүн	бар → барабын, кэл → кэлэбин, олор → олоробун, көр → көрөбүн
3	Vowels; diphthongs	-ыыр, -иир, -уур, -үүр	аһаа → аһыыр, үлэлээ → үлэлиир, тохтоо → тохтууо, төлөө → төлүүр
3	Consonants	-ар, -эр, -ор, -өр	бар → барар, кэл → кэлэр, олор → олорор, көр → көрөр

As is clear from the examples, the narrow and wide vowel of the stem merges with the vowel of the affix: *аһаа + ыыбын → аһыыбын*, *үлэлээ + иигин → үлэлиигин*, *тохтоо + уур → тохтуур*.

24.1. Кыһын

Кыһын биһиэхэ улахан тымныы буолар. Дьон бары ичигэс таһаһы танналлар. Кинилэр ичигэс сон, бэргэһэ, үтүлүк, хаатынка кэтэллэр. Кыһын күн кылгас, түүн уһун. Мин күн аайы оскуолаҕа барабын. Сарсыарда эрдэ турабын, суунабын, аһыыбын. Онтон кинигэлэри, тэтэрээттэри ылабын, ичигэстик таннабын уонна барабын. Оскуолаҕа биэс, арыт алта уруок буолар. Онтон сотору киэһэ буолар. Киэһэ мин дьиэбэ кэлэбин, эбиэттиибин уонна кыратык сытабын. Онтон уруоктары үөрэтэбин: аабабын суруйабын. Киэһэ уон чааска утуйабын.

24.2. Answer the questions

Кыһын биһиэхэ хайдах буоларый?
 Дьон тугу танналарый?
 Кыһын күн хайдаҕый, түүн хайдаҕый?

Эн кыһын тугу гынабын?
 Сарсыарда төһөбө (хаһан) турабын?
 Тугу гынабын уонна ханна барабын?
 Оскуолаҕа хас уруок буолар?
 Киһэ ханна кэллэбин, тугу гынабын?
 Хас чааска утуйабын?

24.3. Translate

Мин арыт дьиэбэ эбиэттибин, арыт остолобуойга эбиэттибин. Эмис эт минэ ордук үчүгэй буолар. Көтөх эт минэ куһаҕан. Хааһыны эмизэ сиибин. Суораты уонна күөрчэҕи улаханник таптыбын. Эн ханна эбиэттигин? Ханник мини таптыгыҥ? Суораты таптыгыҥ дуо? Хааһыны элбэхтик сиигин дуо? Уонна тугу таптыгыҥ? Эн үөрэнэбин дуу, үлэлигин дуу? Кыһын тугу гынабын? Сонун ичигэс дуо? Бэргэһэн уонна үтүлүгүн ханныктарый? Эйиэхэ хаатынка баар дуо? Мин хаатынкам улахан уонна ичигэс. Сонум хара, бэргэһэм эмизэ хара. Эн сонун ханныгыҥ? Бэргэһэн ханныгыҥ?

24.4. Compose sentences

1	2	3
Мин	килиэп	кэтэбин
Эн	кинигэ	ааҕабын
	сон	сиибин
		сиигин
		ааҕабын
		кэтэбин

1	2	3	4
Мин	соно	ханна	баарый
Эн	сонун		сытарый
Кини	үтүлүгэ		
Оҕо	үтүлүгүм		
	хаатынкам		
	хаатынкаҥ		
	хаатынката		
	сонум		

24.5 Translate into Sakha

In winter I wear this coat. It is very warm. My hat and gloves are also warm. I sleep in this room. It is small and warm. In the evening I sit here, by the lamp, and I study my lessons. I read in Sakha and in Russian. I converse in Sakha very well. Do you speak Russian? Which books do you read? Do you read the newspaper? Who is reading this book? In winter I play little, read a lot. In winter I get up early, and go to bed late. In the morning at eight o'clock I go to school. There there are five, sometimes six, lessons. At four o'clock I come home and I

dine. In the evening I read a lot. When do you go to school? When do you come home? What do you do in the evening?

25. СҮҮРБЭ БЭНИС УРУОК

Тылар

ырбаахы- shirt
ыстаан- pants
бүрүүкэ- trousers
көстүүм- suit
ис- interior, lining
истээх танас- warm clothing with fur or with a warm lining
этэрбэс- shoes with a soft sole
тыс этэрбэс- *kamuzy*, fur shoes
иннэ- needle
киинэ- cinema
сап- thread
боростуой- simple
аҕыйах- some, not much
иистэн- to sew
тик- to sew
маны ыл- take this
оччоҕо- then
төһө- how much, to what degree

25.1. Кэпсэтин

“Айаана, эн иистэнэҕин дуо?”
“Боростуой танаһы кыратык тигэбин.”
“Тугу тигэҕин?”
“Ырбаахыны, ыстааны, истээх танаһы. Этэрбэһи эмиэ тигэбин.”
“Көстүүмү тигэҕин дуо?”с
“Суох. Көстүүмү тикпэппин.”
“Миэхэ тыс этэрбэстэ тик эрэ.”
“Ээ! Суох! Үлэм элбэх. Уонна суон иннэм суох.”
“Чэ, оччоҕо бүрүүкэтэ тик.”
“Бүрүүкэни тигэбин. Сарсын аҕал.”
“Сөп, сарсын аҕалабын. Эйиэхэ хара сап баар дуо?”
“Аҕыйах баар.”
“Миэхэ кыратык аҕал эрэ.”
“Мэ, маны ыл.”
“Чэ үчүгэй. Баһыыба.”

25.2. Translate

Эһэм тыс этэрбэһи кэтэр. Кини хаатынканы таптаабат. Кини этэр: “Хаатынка куһаҕан, тымныы. Тыс этэрбэс ичигэс.” Мин ийэм кыратык иистэнэр. Кини миэхэ ырбаахыны уонна истээх ыстааны тиктэ. Кыра кыыс Айаана этэр: “Ийээ, эн миэхэ ырбаахыта тик. Мин сотору оскуолаҕа барабын.” Кыһын мин хаатынканы уонна истээх ыстааны

кэтэбин. Мин сонум истээх, үтүлүгүм эмиэ истээх. Эн тыс этэрбэһи кэтэбин дуо? Сонун истээх дуо? Үтүлүгүн туох истээбий? Оскуолабыт ичигэс дуо? Эн ханнык кылааска үөрэнэбин? Нууччалыы төһө үчүгэйдик билэбин? Мин нууччалыы түргэнник аабабын да, бытаннык санарабын. Биһиги учууталбыт сахалыы бэрт үчүгэйдик санарар.

25.3. Provide the singular present-tense conjugation of the verbs

аһаа - аһыбын, аһыгың, аһыыр

ыллаа

кэпсээ

сиэ

оонньоо

тохтоо

эбиэттээ

чэйдээ

эмтээ

ыйаа

бар - барабын, барабың, барар

кэт

олор

көр

оргут

буһар

сууй

сот

бил

санар

25.4. Give the verbs in parentheses in the present tense

Мин сарсыарда эрдэ (тур). Эн хас чааска (тур)? Каскил арыт остолобуойга (эбиэттээ) уонна чэй (ис). Эбэм хойуу чэйи (таптаа). Эн суораты (таптаа) дуо? Ити киһи кымыһы (ис) дуо? Мин бүгүн остолобуойга эбиэттиибин, эн ханна (эбиэттээ)? Убайым киэһэ киниэбэ барар, мин эмиэ онно (бар). Мин сарсын врачка көрдөрөбүн, эн эмиэ (көрдөр) дуо? Эн куһаҕаннык (ыллаа), ити кыыс үчүгэйдик (ыллаа). Мин бүгүн баһаартан эт (атыылас), эн (атыылас) дуо?

25.5. Translate into Sakha

My mother is sewing the shirt and pants. Another woman is sewing the suit. Do you wear a suit? Who is sewing a suit for you? My grandmother is sewing fur shoes. Do you wear fur shoes? I wear fur shoes sometimes. My older sister is cooking delicious kasha. Do you like kasha? I like thick kasha. Our teacher sings well. Do you sing? I sing poorly. In winter I go to school every day. My younger brothers are small. They stay at home. My older brother does not study. He works. Do you have an older brother? What does he do? I have a little sister.

Her name is Ayaana. I love her very much. Do you have a little sister? Do you love her? Our grandmother is old. She has white hair. She does not work. Our grandmother loves children.

26. СҮҮРБЭ АЛТЫС УРУОК

Тылар

дьяаһык - box
сайын - summer, in summer
сайынғы - summery, estival
бачыынка - dress boots
атах таҥаһа - footwear
саппыкы - boots
түүпүлэ - shoe
эргэ - old, ancient
ордук - superfluous, more than enough
көхө - coat-rack
ыйаа - to hang, to hang up
тон - to freeze, freezing

Remarks on grammar

DETERMINATION. Adjectival determination always stands directly before the noun that is determined. It does not agree with the determinandum, and takes no affixes: *истээх үтүлүк*, *истээх үтүлүккэ*, *истээх үтүлүгү*. The determination is connected with the determinandum by means of simple juxtaposition.

Any nominal form that stands before another noun functions as a determination. When its position in a sentence changes, it ceases to function as a determination: *хара сон* - “black fur-coat” (*хара* - determination); *сон хара* - “The fur-coat is black” (*хара* - predicate).

26.1. Таҥас дьяаһыга

Утуйар хоско биир улахан дьяаһык турар. Ол таҥас дьяаһыга. Онно ийэм ордук таҥаһы уурар. Кыһын дьяаһыкка сайынғы таҥаһы уураллар. Сайын киниэхэ кыһынғы таҥас сытар. Билигин мин киэпкэм, сайынғы ырбаахыларым, бүрүүкэм онно сыталлар. Дьяаһыкка сана даҕаны, эргэ даҕаны таҥас элбэх. Атын таҥастара барыта онно баар. Атах таҥаһа туспа дьяаһыкка баар. Онно этэрбэстэр, саппыкылар, бачыынкалар, түүпүлэлэр сыталлар. Сайын эн туох таҥаһы кэтэҕий? Киэпкэн сана дуу, эргэ дуу? Атахха тугу кэтэҕин? Эһиэхэ ордук таҥаһы ханна уураллар? Эһиэхэ улахан дьяаһык баар дуо? Кини ханна турарый? Эһиэхэ туспа дьяаһык баар дуо? Онно тугу уураҕын? Кинигэ дьяаһыга баар дуо? Кинигэн төһө элбэҕий?

26.2. Translation

Мэ, бу сону ол көхөҕө ыйаа. Бу көхө куһаҕан. Манна танаһы ыйааман. Бэргэһэни долбуурга уур. Бу үтүлүк тымныы. Миэхэ истээх үтүлүктэ аҕалын. Саҥа саппыкым ханна баарый? Бу саппыкыны дьааһыкка уурун. Миэхэ тыс этэрбэстэ аҕалын. Бүгүн улахан тымныы буолла. Хаатынкаҕа атаҕым тонор. Эн илиин тонор дуо? Мэ, бу истээх үтүлүгү кэт. Мин муннум тонно, эн муннун тонор дуо? Ити оҕолор тоннулар. Оҕолорго чэйдэ кутун.

26.3. Rewrite the text, first in the second person, then in the third person

Мин сэттис кылааска үөрэнэбин. Сарсыарда аҕыс чааска оскуолаҕа барабын. Тоҕус чааска звонок буолар. Оччоҕо мин кылааска киирэбин. Паартаҕа олоробун. Уруогу үчүгэйдик истэбин. Дуоскаҕа, тэтэрээккэ суруйабын, ааҕабын, кэпсиибин. Киэхэ дьиэҕэ туөрт чааска кэлэбин. Аһыбын, кыратык, үлэлиибин, арыт оонньуубун. Онтон уруок үөрэтэбин. Киэхэ уон чааска сытабын, түргэнник утуяабын.

26.4. Rewrite in the negative form

Бу кыыс нууччалыы ааҕар. Ити уол түргэнник суруйар. Убайым киэхэ үөрэнэр. Эбэм эмээхсин эрдэ турар. Эһэм ити сону кэтэр. Балтым суораты таптыыр. Ити оҕо түүн ытыыр. Оҕолор дьиэҕэ оонньуулар. Бу дьон остолобуойга эбиэттииллэр. Оҕонньоттор кыһын хаатынка кэтэллэр. Ити кыргыттар нууччалыы кэпсэтэллэр. Бу оҕолор ааны үчүгэйдик сабаллар. Бу дьон кыһын түннүгү аһаллар.

26.5. Translate into Sakha

In this box lie my summer clothes. Here is my cap, a new shirt, summer pants. My dress boots and boots also lie there. In summer I wear a white shirt and cap. In winter I put on warm clothes. My coat is hanging on the coat rack, my hat and gloves lie on the shelf. In winter I wear felt boots, sometimes I wear fur shoes. My mother sews fur shoes well. Does your mother sew? What does she sew? Does she have a wide needle? Is she sewing a suit? What do you wear in winter on your feet? What do you wear on your feet in summer? What shirt do you wear in summer? Do you have a new shirt? Who sewed this shirt for you? Where are your new boots? Show me. Give this hat to that boy. Give me the old gloves. Hang the coat on that coat-rack. Put the hats and the gloves on the shelf.

27. СҮҮРБЭ СЭТТИС УРУОК

лаппы- shop
баата- wool
саҕа- collar
саҕалаах- with collar, having a collar
сиэх- sleeve
сиэп- pocket
тимэх- button
кур- belt
yһул- to take off, to remove

тағыс- to exit, to leave
тахсабын- I exit
киир- to enter
барыах- let's go
олус- very, a lot
дорообо- hello, hi

Remarks on grammar

THE POSSESSIVE WITH THE AFFIX *-ЛААХ*. By means of the affix *-лаах* one may form adjectives from substantives, expressing an idea of possession of what is signified by the stem: *кырааска* - color, *кырааскалаах* - having color, colorful; *күүс* - strength, *куустээх* - having strength, powerful; *сон* - coat, *сонноох* - having a coat. Frequently these words are also used in the role of the predicate: *Бу уу туустаах* - This water is salty; *Ити дьизэ кихилээх* - This house is lively (has a lot of people). Significantly less frequently, these words may occur in the role of the subject, the direct object, and the adverbial.

The affix *-лаах* can also be added to plural stems: *оҕолордоох кихи* - a person with children; *улахан түннүктөрдээх дьизэ* - the house with large windows.

27.1. Маҕаһыынна

“Дорообо, Каскил! Бу ханна бардын?”

“Маҕаһыынна бардым. Эн ханна бардын?”

“Мин эмиэ маҕаһыынна бардым. Чэ, барыах.”

Каскил уонна Айаана маҕаһыынна кэлэллэр. Киирэллэр. Каскил этэр:

“Эйиэхэ баата истээх сон баар дуо?”

“Баар, баар. Баһаалыста! Ханнык сону ылабын?”

“Миэхэ ол хара саҕалаах сону аҕал.”

“Баһаалыста, көр.”

“Бу сон сиэбэ олус кылгас. Уһун сиэхтээх сонно аҕал.”

“Мэ, мань көр.”

“Бу сон тимэбэ олус кыра уонна сиэбэ улахан.”

“Чэ оччоҕо мань көр.”

“Бу сөп. Мань ылабын. Аны миэхэ тимэхтэ аҕал. Ырбаахы тимэбэ наада.”

Каскил сон уонна тимэби ылла. Айаана кур атыыласта. Онтон кинилэр табыстылар уонна бардылар.

27.2. Answer the questions

Маҕаһыынна ким барда?

Каскилга ханнык сон нааданый?

Маннайгы сон сиэбэ хайдаҕый?

Иккис сон сиэбэ уонна тимэбэ ханныктарый?

Каскил сон уылла дуо?

Уонна өссө тугу ылла?

Айаана тугу атыыласта?

Эйиэхэ истээх сон баар дуо?

Кини ханнык саҕалааҕый?
 Ханник тимэхтээҕий?
 Эһиэхэ лааппы баар дуо?
 Онно тугу атылыыллар?
 Эн тугу атылаһаҕын?

27.3. Translation

Мин кыһынны сонум үрүн саҕалаах, убайым соно хара саҕалаах. Бу сон түөрт сиептээх. Онно биир сонноох киһи киирдэ. Ити уол хаатынкалаах уонна истээх ыстааннаах. Ичигэс таҕастаах киһи кыһын тонмот. Эн дьиэҕэ бэргэхэлээх олорума, уһул. Сонноох таҕыс, таһырдыа олус тымныы. Дьиэҕит ичигэс дуо? Кини хас хостооҕуй? Хас оһохтооҕуй? Куукуналаах дуо? Куукунаҕыт билиитэлээх дуо? Утуйар хоскут хас ороннооҕуй? Ити оҕо туспа олонноох дуо? Ити манан баттахтаах ханнык оҕонньоруй? Ол хара бытыктаах киһи мин убайым. Бу эмээхсин аҕыйах тиистээх. Ити кыһыл сирэйдээх кыыс Кэскил балта. Кини ахсыс кылааска үөрэнэр. Эһиги оскуолаҕыт хас кылаастааҕый? Эн хаһыс кылааска үөрэнэҕий? Мин онус кылааска үөрэнэбин.

27.4. Compose sentences

Write six sentences

1	2	3	4
Ити	уол	үчүгэй	сонноох
Бу	кыыс	кыһыл	харахтаах
Ол	киһи	хара	кенигэлээх
	оҕо	ичигэс	харандаастаах
		уһун	баттахтаах

Write six sentences

1	2	3	4
Мин	арыылаах	эти	таптыыр
Эн	үүттээх	килиэби	иһэбин
Ийэм	туустаах	чэйи	сиигин
Аҕам	сыалаах	мини	

27.5. Translate into Sakha

This boy has a new shirt. The girl in the black coat is my younger sister. My winter coat has a black collar. This coat has four buttons. My grandmother loves tea with milk. They eat bread with milk at tea. I love cream with sugar. This house has small windows. Our room has one door. I live in a room with large windows. This room is warm and clean. Where do you live? Is your room warm? Is your home warm? Our home is very warm. That home is cold. Our windows are large. There stand new chairs. Those benches are also new. I sit on a new bench. You sit on an old chair. Ayaana did not wipe this stool.

28. СҮҮРБЭ АХСЫС УРУОК

Тылар

туруу- rising, getting up
 чаһы- clock, watch
 сизркилэ- mirror
 тараах- comb
 суокка- brush
 соттор- towel
 былаат- scarf, shawl
 сафынньах- fur coat
 сотун- to wipe, to dry (oneself)
 соттобут- we dry ourselves
 тараан- to brush oneself
 ыраастаа- to clean
 таһырдыа- outside, on the street
 уһугун- to wake up
 уһуктабыт- we wake up

Remarks on grammar

CONJUGATION OF VERBS IN THE PRESENT TENSE (plural, affirmative form). In the present-tense plural form, conjugational affixes bear a significant resemblance to the forms of the present-tense singular. Here, in the first and second persons we have the affixes *-ыыбыт* and *-ыыгыт* (corresponding to *-ыыбын* and *-ыыгын* in the singular). In the third person the affix *-лар* is added to the singular form. Thus the conjugation of verbs in the plural form is as follows:

Person	Terminal letter of the stem	Form of the affix	Examples
1.	Vowels and diphthongs	-ыыбыт, -иитит, -уубут, -үүбүт	аһаа - аһыыбыт, үлэлээ - үлэиитит, тохтоо - тохтуубут, төлөө - төлүүбүт
1.	Consonants	-абыт, -эбит, -обут, -өбүт	бар - барабыт, кэл - кэлэбит, олоҕор - олоҕоробут, көр - көрөбүт
2.	Vowels and diphthongs	-ыыгыт, -иигит, -уугут, -үүгүт	аһаа - аһыыгыт, үлэлээ - үлэиигит, тохтоо - тохтуугут, төлөө - төлүүгүт
2.	Consonants	-абыт, -эбит, -обут, -өбүт тараанабыт	бар - барабыт, кэл - кэлэбит, олоҕор - олоҕоробут, көр - көрөбүт
3.	Vowels and diphthongs	-ыыллар, -ииллэр, -уулар, -үүлэр	аһаа - аһыыллар, үлэлээ - үлэииллэр, тохтоо - тохтуулар

			- тохтуулар, төлөө - төлүүлэр
3.	Consonants	-аллар, -эллэр, -оллор, -өллөр	бар - бараллар, кэл - кэлэллэр, олоор - олоороллор, көр - көрөллөр

28.1. Сарсыарда туруу

Кэскил уонна мин оскуолаҕа үөрэнэбит. Биһиги сарсыарда эрдэ турабыт. Бастаан уһуктабыт уонна чаһыны көрөбүт. Онтон таннабыт, суунабыт. Соттору ылабыт уонна соттобут. Тарааҕы ылабыт уонна сизеркилэ аттыгар баттаҕы тараанабыт. Аны суокканы ылабыт, таһаһы ыраастыбыт. Онтон аһыбыт уонна кинигэлэри, тэтэрээттэри суумкаҕа уурабыт. Ийэм этэр: “Оҕолоор, бүгүн таһырдыа олус тымныы буолбут. Эһиги саҕынньахта кэтин уонна былаатта ылын.” Биһиги саҕынньах кэтэбит, саал былаат ылабыт. Ичигэстик таннабыт уонна оскуолаҕа барабыт.

28.2. Answer the questions

- Эһиги оскуолаҕа үөрэнэбит дуо?
- Сарсыарда төһөбө турабыт?
- Хас чааска уһуктабыт?
- Эһиэхэ чаһы баар дуо?
- Эһиги таннабыт уонна тугу гынабыт?
- Соттору ылаһын уонна тугу гынабыт?
- Эһиэхэ тараах баар дуо?
- Сизеркилэ баар дуо?
- Суокка баар дуо?
- Эһиги тараанабыт дуо?
- Таһаһы ыраастыгыт дуо?
- Хас чааска аһыгыт?
- Кинигэни, тэтэрээти ханна гынабыт?
- Тымныыга хайдах таннабыт?
- Эһиэхэ ким саҕынньах кэтэрий?
- Кимиэхэ саал былаат баарый?
- Оскуолаҕа хас чааска барабыт?
- Уруок хас чааска буоларый?

28.3. Rewrite in the plural form

Мин үөрэнэбин, эн эмиэ үөрэнэбин. Мин сарсыарда сэттэ чааска уһуктабын, эн эмиэ эрдэ үһуктабын. Мин түргэнник таннабын уонна ыраастык суунабын. Эн баттаҕы тараанабын уонна таһаһы ыраастыгың. Мин саҕынньаҕы тымныыга кэтэбин. Ити уол истээх сону кэтэр. Бу кыыс тарааҕы ылар уонна тараанар. Эн таһаһы куһаҕаннык ыраастыгың. Ити суокканы ылыма. Тарааҕы миэхэ аҕал. Чаһыны көр эрэ. Ити сону ыраастаа. Бүгүн хаатынканы кэтимэ, тыс этэрбэстэ кэт. Үтүлүгү остуолга уурума, көхөбө ыйаа. Бу бэргэһэни долбуурга уур. Соттору ыйаама, манны аҕал.

28.4. Compose sentences

Compose eight sentences

1	2	3
Мин	сонү	ыраастаа
Эн	саппыкыны	ыйаа
Биһиги	соттору	кэт
Эһиги	ырбаахыны	тик

Compose six sentences

1	2	3
Кини	эрдэ	ыллаа
Кинилэр	хойут	үөрэн
	үчүгэйдик	утуй
	куһаҕаннык	аах

28.5. Translate into Sakha

In the evening we sit at home. The adults come from work, the children come from school. We all sit next to the lamp. Father reads the newspaper, we read books. Keskil and I go to bed late, in the morning we get up early. We wake up at seven o'clock and we quickly dress. Then we take our towels and we go into the kitchen. There stands a washing basin. It has cold water. We quickly wash ourselves and dry off. Now we sit at the table and eat. We drink tea with sugar and we eat breadrolls with butter. Then we go to school. Keskil wears a big fur coat, I wear a warm wool coat. What do you wear in the winter? Do you wear a fur coat? Do you have a scarf? How many lessons are there at school? When do you come home? What do you do in the evening? What time do you go to bed? What time do you get up in the morning? Is there a clock at home? Is there a mirror? Who has a comb? Do you brush your hair?

29. СҮҮРБЭ ТОХСУС УРУОК

Тыллар

наскы- socks
чулку- stockings
дьуппа- skirt
сыттык- pillow
сыттык хаата- pillowcase
суорҕан- blanket
матараас- mattress
тэллэх- bed, mattress
холуоһа- galoshes
устабыт- we take off, we remove

29.1. Кэпсэтин

“Аа, Айаана, Сайаана. Кэпсээн, оџолоор.”

“Суох. Эн кэпсээ.”

“Туох да суох. Бу ханна бардыгыт?”

“Маџаһыынна бардыбыт.”

“Онно тугу атыылаһаџыт?”

“Наскы, чулку ылабыт. Сайаана дьууппа атыылаһар.”

“Мин эмиэ маџаһыынна барабын. Миэхэ сыттык хаата уонна холуоһа наада.”

“Суорџан ылаџын дуо? Маџаһыынна үчүгэй суорџаннар бааллар. Уонна сыттыктар, матараастар, тэллэхтэр бааллар.”

“Суох. Миэхэ ити наадата суох.”

“Эһиги суорџан ылаџыт дуо?”

“Ээ суох. Биһиги эмиэ ылбаппыт. Чэ, барыаџын түргэнник.”

29.2. Answer the questions

Айаана уонна Сайаана ханна бараллар?

Кинилэр тугу атыылаһаллар?

Эһиэхэ чулкуну ким кэтэрий?

Эн ханнык наскыны таптыыгыт?

Ким дьууппаны кэтэрий?

Эһиги матарааска сытаџыт дуу, тэллэххэ сытаџыт дуу?

Эн суорџаннын ханныгыт?

Сыттыгыт улахан дуу, кыра дуу?

Холуоһаны хаһан кэтэџит?

Эн холуоһан сана дуу, эргэ дуу?

29.3. Translation

Мин ити кыһыл суорџаннаах оронно утуйабын. Бу хоско үс киһи утуйабыт. Ол күөх сыттыктаах оронно Кэскил утуйар. Ньургун ороно сана матараастаах. Эбэм эмээхсин ити эргэ тэллэххэ утуйар. Эбэм дьууппаны кэппэт. Кини чулкуну, наскыны эмиэ кэппэт, этэрбэһи кэтэр. Утуйар таһаһы биһиги арыт таһырдыа ыйыыбыт. Ити көхөџө соннору, бэргэһэлэри ыйыылар. Ордук таһаһы дьааһыкка уурабыт. Бачыынкалар, түүппүлэлэр, саппыкылар кыһын дьааһыкка сыталлар. Биһиги таһас уураһ дьааһыкпыт ол турар. Эһиги ордук таһаһы ханна гынаџыт? Эһиэхэ таһас уураһ дьааһык баар дуо? Утуйар таһаһы таһырдыа ыйыыгыт дуо? Былы хайдах ыраастыыгыт? Эһиэхэ суокка баар дуо? Суокканан тугу ыраастыыгыт? Биһиги суокканан сону, көстүүмү, суорџаны ыраастыыбыт. Утуйар таһаһы ыраастыыбыт. Холуоһаны куукунаџа устабыт. Биһиги дьыэбит бэрт ыраас.

29.4. Compose sentences

Give the direct object in the accusative case, and the predicate in the present tense

Subject	Determination	Object	Predicate
Мин	сааһардаах	чэй	таптаа

Биһиги	үүттээх	чэй	таптаа
Эн	саҥа	холуоһа	атыылас
Эһиги	эргэ	танас	сууй
Кини	истээх	ыстаан	кэт
Кинилэр	кирдээх	холуоһа	уһул
Эһиги	үчүгэй	кинигэ	аах
Биһиги	быыллаах	суорбан	ыраастаа

29.5. Translate into Sakha

Our mirror stands in the corner. We brush (our hair) in front of the mirror. Our little mirror is on the table. Your comb lies on the window. Your galoshes stand by the door. Our blanket is in the street. Your pillow is on that bed. Don't sit (*pl.*) on the bed. Take off (*pl.*) your galoshes by the door. By the window stands a bed with a red blanket. This girl is in black felt boots. Her coat has a white collar. All our children go to school in winter. You (*pl.*) also study at school. We study in the ninth grade. We study the lessons at home in the evening. We study in Russian and in Sakha. We all speak Sakha. Do you converse in Sakha at home? Our father knows Russian well. At home we converse in Russian and in Sakha.

30. ОҮҮТҮС УРУОК

Repetition

30.1. Translation

1. Биһиги иһиппит сороҕо куукунаҕа баар, сороҕо ыскаапка турар. Куукунаҕа сылабаарбыт, үрүн чаанныкпыт, улахан чаанныкпыт уонна хобордоох, хомуос, солуур, биедэрэлэр бааллар. Муннукка уулаах буочука баар, кини аттыгар суунар иһит турар. Ыскаапка тэриэлкэлэр, ньуоскалар, быһахтар, биилкэлэр, чааскылар, ыстакааннар тураллар. Утуйар хоско хомуот турар уонна дьааһыктар бааллар. Хомуокка кыра сизеркилэ, кыра чаһы, суокка уонна тараах баар. Улахан чаһы истиэнэбэ турар. Көхөлөр сорохторо куукунаҕа сорохторо аһыыр хоско бааллар.

2. Кыһын биһиги манньык таҥаһы кэтэбит: истээх сон, сабынньах, бэргэһэ, үтүлүк, хаатынка, тыс этэрбэс, саал былаат. Дьиэбэ уонна сайын кэтэбит: ырбаахыны, ыстааны, көстүүмү, дьууппаны, куоптаны, киэпкэни, саппыкыны, бачыынканы, түүппүлэни, чулкуну, наскыны. Сон саҕалаах уонна сиептээх. Сонно, көстүүмнэ, ырбаахыга сиех баар. Танас барыта тимэхтээх буолар. Утуйар танас манньык: тэллэх, матараас, суорбан, сыттык. Сыттыкка хаа баар. Таҥаһы көхөбө ыйыыллар уонна дьааһыкка уураллар. Соттор уонна былаат эмиэ таҥас буолаллар.

30.2. Vocabulary review

Write out the words introduced in Lessons 21-29. Place the nouns into the following two groups: “Dishes and Kitchenware” and “Clothing and Shoes”. Distinguish the remaining

words into the categories already introduced above (see Lesson 20). Ensure that you have mastered each word with respect to its meaning, pronunciation, use, and spelling.

30.3. Grammar review

1. Give the plural possessive forms of the following stems: оскуола, дьизэ, кылаас, остуол, түннүк, аан, оһох, олоппос, уол, кыыс, добор, эбиэт, чэй, үүт; уолаттар, кыргыттар, ааннар, ороннор, түннүктар. Example: оскуола - оскуолабыт, оскуолабыт, оскуолалара.
2. Give the participial form of the verb in parentheses and translate the resulting phrases: (утуй) хос, (аһаа) хос, (олор) обо, (суруй) кыыс, (сууй) иһит, (утуй) танас, (ис) уу. Example: утуйар хос - sleeping room / bedroom.
3. Form adjectives from the following stems using the affix *-лаах*: обо, ийэ, кэргэн, кыыс, уол, добор, харах, илии, мурун, бытык, сирэй, сон, тимэх, соттор, суорбан; аттахтар, тиистэр, ороннор, түннүктэр.
4. Conjugate the following verbs in the present tense: аһаа, ылаа, кэпсээ, оонньоо, төлөө, санар, кэт, сот, көр, аах, тик, сап, быс. Example: аһаа - аһыбын, аһыгын, аһыыр; аһыбыт, аһыгыт, аһыыллар.

31. ОТУТ БИИРИС УРУОК

Тыллар

уон биир- eleven
 сүүрбэ- twenty
 сүүрбэ биир- twenty-one
 отут- thirty
 сүүс- one hundred
 алта сүүс- six hundred
 ынах сүөһү- cattle
 колхох фермата- the kolkhoz farm
 сүөһү - livestock
 оһус - bull
 ат - horse
 хотон - barn
 ынах ыаччы - milkmaid, milker
 ыа - to milk
 ыыр = he/she/it milks

Remarks on grammar

THE ABLATIVE CASE. This case is formed by means of the affix *-ттан (-тан)*, which yields the following variants:

Terminal sound of the stem	Form of the affix	Examples

1. Vowels and diphthongs	- <i>ттан, -ттэн, -ттон, -ттөн</i>	оскуола - оскуолаттан, дьизэ - дьизэттэн, сохсо - сохсоттон, бөрө - бөрөттөн
2. Consonants	- <i>тан, -тэн, -тон, -төн</i>	уол - уолтан, кыыс - кыыстан, иһит - иһиттэн, сон - сонтон

The ablative case designates an object that serves as the starting point of an action and that responds to the questions: From whom? From what? Whence? and so on. Words in a sentence occurring in the ablative case can serve as an indirect object, an adverb of place, or an adverb of reason.

Учууталтан ыллым - I took from the teacher; *Киниттэн ыйым* - Ask him; *Бөрөттөн куттанар* - He is afraid of the wolf; *Мастан оңороллор* - They make out of wood; *Дьизэттэн табытылар* - They left the house; *Остуолтан түстэ* - He fell from the table.

31.1. Совхоз фермата

Мин ийэм совхоз ферматыгар үлэлиир. Биһиги совхозпутугар үс ферма баар. Онно барыта алта сүүс сүөһү турар. Совхозка үчүгэй ынахтар, оҕустар, аттар, бааллар. Ферма аайы улахан үчүгэй хотон баар. Ынах сүөһү кыһын хотонно турар. Биир хотонно тоҕус уон, сүүс ынах турар. Ийэм фермаҕа ынах ыаччы. Кини уон биир ынаҕы ыыр. Биир үчүгэй ынахтан сайын күннэ сүүрбэ литр үүт кэлэр. Куһаҕан ынахтан биэс-алта литр үүт тахсар. Уонна үүттэн өссө суорат, нэдьэгэй кэлэр. Үрүн ас барыта ферматтан тахсар.

31.2. Answer the questions

Эн ийэн ханна үлэлирий?
Эһиги совхозкутугар хас ферма баарый?
Онно хас сүөһү турарый?
Совхозка ханнык сүөһүлэр баалларый?
Ферма аайы ханнык хоттонно баалларый?
Ынах сүөһү кыһын ханна турар?
Биир хотонно төһө ынах баар буолар?
Ийэн фермаҕа тугу гынар?
Кини хас ынаҕы ыыр?
Үчүгэй ынахтан күннэ төһө үүт кэлэр?
Куһаҕан ынахтан төһө кэлэрий?
Үүттэн туох тахсар?
Сүөгэйтэн туох тахсар?
Үүттэн өссө туох кэлэрий?
Үрүн ас хантан тахсар?

31.3. Translation

Үүтү биһиги ынахтан ылабыт. Үүттэн үрүн ас барыта кэлэр. Арыы сүөгэйтэн кэлэр. Суорат аһы үүттэн тахсар. Ийэм ууну буочукаттан ылар. Биһиги оскуолаттан дьизэбэ

түүрт чааска кэлэбит. Ажам уонна убайым үлэттэн хойут кэлэллэр. Эниги оскуолаттан төһөбө кэлэбит? Сарсыарда дьизттэн төһөбө барабыт? Ити ким таһырдыаттан киирдэ? Дьизттэн ким табыста? Куукунаттан сылабаары ажалын эрэ. Лаампаны остуолтан ылыман. Ыскааптан чааскылары ыл. Эн чэйи чааскыттан ис, ыстакааны миэхэ ажал. Ийэм баһартан эт атыласта. Эн ажалын маһаһынтан саахар ажалла. Ол оронтон сыттыгы уонна суорбаны манна ажалын. Кинигэни остуолтан хомуйун.

31.4. Compose sentences, putting the predicate in the appropriate form

1	2	3	4	5
Мин	сарсыарда эрдэ	дьизттэн	дьизбэ	бар
Эн	киэхэ хойут	оскуолаттан	оскуолаба	кэл
Биһиги	күн аайы	үлэттэн	үлэбэ	
Эниги				
Кини				
Кинилэр				

31.5. Translate into Sakha

1. Your sister works on the sovkhos farm. She is a good milkmaid. She gets a lot of milk from the cow. There are one hundred cows on the farm. Your sister milks ten cows. From one cow come fifteen liters of milk in a day.
2. In the evening we come home from school. Our father also comes late from work. Today he got new newspapers from the city. He reads and recites to us from the newspaper. Keskil brought a good book from school. We read this book and also recite.
3. Our grandmother brought good meat from the market. From that meat she cooked up a delicious soup. She pours the soup for us into the serving dish and says, "Eat, children, this is good soup." We sit down and quickly eat the soup. Grandmother gives us more soup from a bowl.

32. ОТУТ ИККИС УРУОК

Тыллар

сыглы сүөһү- horses, equine livestock
таба- deer
сибиинньэ- pig
атыыр- stallion
биэ- mare
сир- earth, place
ыт- dog
куоска- cat
от - grass, hay
сиилэс- silage
эбиэс- sheep
аһат- to feed

көлүй- to harness, to yoke
 тут- to hold, to catch
 онор- to make

Remarks on grammar

ON DECLENSION. Nouns in Sakha are declined in eight different cases. These are as follows:

Name of the case	Questions	Examples
1. Fundamental (nominative)	Ким? Туох? (Who? What?)	таба, ат
2. Partitive	Кимиз? Туохта? (Of whom? Of what?)	табата, атта
3. Dative	Кимизэхэ? Туохха? (To whom? To what?)	табаҕа, акка
4. Accusative	Кими? Тугу? (Whom? What?)	табаны, аты
5. Ablative	Кимтэн? Туохтан? (From whom? From what?)	табаттан, аттан
6. Instrumental	Киминэн? Тугунан? (By means of whom? By means of what?)	табанан, атынан
7. Comitative	Кимниин? Туохтуун? (With whom? With what?)	табалыын, аттыын
8. Comparative	Кимнээбэр? Туохтаабар? (In comparison with whom? In comparison with what?)	табатаабар, аттабар

The transformations of words in accordance with their case are known as “simple declension”. This concerns the declension of words that are not further modified by a form of possession. In addition to simple declension, there is also possessive declension, which is the transformation of words according to case that also have affixes of possession (see Lessons 7 and 21). As the category of possession takes the forms of all three persons in both numbers, words subject to possessive declension have six different forms in each of the eight cases. For example, in the accusative case the word *таба* yields the following forms: *табабын* - my deer, *табаҕын* - your (sing.) deer, *табатын* - his/her deer, *табабытын* - our deer, *табаҕытын* - your (pl.) deer, *табаларын* - their deer.

As in simple declension, so too in possessive declension the stem subject to change may occur in the plural form. For example, in simple declension: *табалар*, *табаларда*, *табаларга*, *табалары*, *табалартан*, *табаларынан*, *табалардыын*, *табалардаабар*; in possessive declension: *табаларым*, *табаларбына*, *табаларбар*, and so on.

32.1. Саха сүөһүтэ

Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр сүөһү элбэх. Совхозтар фермаларыгар ынахтар, оҕустар, аттар, биэлэр, атыырдар уонна сибииньэлэр бааллар. Сорох сиргэ табаны туталлар. Ынах сүөһү уонна сибиинньэ кыһын хотонно турар. Сылгы сүөһү уонна таба таһырдыа аһыыр. Ынахтан уонна биэттэн үүтү ылаллар. Ынах үүтүттэн сүөгэй, арыы, суорат, нэдьэгэй тахсар. Биз үүтүттэн кымыс онороллор. Табаны эмиэ ыыллар. Таба үүтэ

аҕыйах уонна хойуу буолар. Аты, оҕуһу уонна табаны көлүйэллэр. Сүөһүнү отунан, сиилэһинэн аһаталлар. Акка өссө эбиэс биэрэллэр. Дьибэҕэ ыт уонна куоска баар буолар.

32.2. Answer the questions

Саха Өрөспүүбүлкэтигэр туох элбэҕий?
Совхозтар фермаларыгар ханнык сүөһүлэр баалларый?
Сорох сиргэ өссө тугу тутталлар?
Кыһын ханнык сүөһү хотонно турар?
Ханнык сүөһү таһырдыа аһыыр?
Үүтү ханнык сүөһүттэн ылаллар?
Ханнык үүттэн сүөгэй, арыы кэлэр?
Ханнык үүттэн кымыс онороллор?
Таба үүтэ ханныгы?
Ханнык сүөһүнү көлүйэллэр?
Сүөһүттэн өссө туох кэлэрий?
Сүөһүнү тугунан аһаталлар?
Акка өссө тугу биэрэллэр?
Дьибэҕэ тугу тутталлар?

32.3. Translation

Бу совхозка аҕыс уон биэс ат, сүүрбэ биэ, икки атыыр баар. Аттары кыһын уонна сайын көлүйэбит. Биэлэри сайын ыбыт уонна кымыс оноробут. Атыырдары көлүйбэттэр. Сайаана хотонно ынах ыыр. Ньургун таһырдыа сыглы аһатар. Ити оҕуска отто биэрин, акка эбиэстэ биэрин. Бу ынахтар сиилэһи олус таптыыллар. Ол сибиинньэ элбэхтик аһыыр. Эһиэхэ хас сибиинньэ баарый? Кинилэр эмистэр дуо? Тугу аһыылларый? Таба эһиэхэ баар дуо? Табаны көлүйэбин дуо? Ити хара аты тут уонна көлүй. Ити акка оту биэримэ, эбиэһи биэр. Манан аты көлүймэн, отто биэрин. Ынахтар хотонтон табыстылар. Ынахтарга эмиэ отто биэрин.

32.4. Compose sentences, putting the direct objects, adverbs, and the predicates in the correct form

Аҕам (үлэ) киэһэ хойут (кэл). Ийэм (ынах) элбэх үүтү (ыл). Ньургун (учуутал) үчүгэй кинигэни (аҕал). Эһиги (маҕаһыын) тугу (атыылас)? Биһиги эбэбит (баһаар) үүт уонна эт (аҕал). Ити оҕолор кыһын (дьиэ) таһырдыа (тахсыбат). Сайаана иһити (остуол) (хомуй). Ити куоска (тэриэлкэ) (аһаа).

32.5. Translate into Sakha

We are reading this book since the evening. Take another book from this shelf. Remove the books and notebooks from the bench. Take the pencil from the table and give it to me here. Take the coat from the coat-rack and the hat from the floor. Today Keskil received new books from the teacher. We get white bread from this store every day. They brought koumiss from the sovkhos to the cafeteria. When are you coming home from school? Where do you go from

home in the morning? From which sovkhos do these people come? Who came out of that room just now?

33. ОТУТ УҺУС УРУОК

Тыллар

муос- horn
 туйах- hoof
 кутурук- tail
 сиэл- mane
 ньирэй- newborn calf
 торбос- grown calf
 саас- spring, in the springtime
 төрөө- to be born
 төрөт- to give birth
 мангыраа- to moo
 кистээ- to neigh
 үр- to bark
 эм- to suck
 күнүс- daytime

Remarks on grammar

THE NEGATIVE FORM OF VERBS IN THE PRESENT TENSE. In this form conjugation proceeds as follows:

Person	Terminal sound of the stem	Form of the affix	Examples
1.	(a) Vowels, diphthongs; й, л, р	-баппын, -бэппин, -боппун, -бөппүн	аһаа - аһаабалпын, үлэлээ - үлэлээбэппин, көр - көрбөппүн
	(b) к, п, с, т, х	-паппын, -пэппин, -поппун, -пөппүн	аах - аахпаппын, тик - тикпэппин, сот - соппоппун, көтөх - көтөхпөппүн
	(c) м, н, Һ	-маппын, -мэппин, -моппун, -мөппүн	суун - сууммаппын, сим - симэппин, тон - тонмоппун, көн - көммөппүн
2.	(a) Vowels, diphthongs; й, л, р	-баккын, -бэккин, -боккун, -бөккүн	аһаа - аһаабаккын, үлэлээ - үлэлээбэккин, көр - көрбөккүн
	(b) к, п, с, т, х	-паккын, -пэккин, -поккун, -пөккүн	аах - аахпаккын, тик - тикпэккин, сот - соппоккун, көтөх -

	(с) м, н, н	-маккын, -мэккин, -моккун, -мөккүн	көтөхпөккүн суун - сууммаккын, сим - симмэккин, тонг - тонгомкун, көн - көммөккүн
3.	(a) Vowels, diphthongs; й, л, р	-бат, -бэт, -бот, -бөт	See previous lessons
	(b) к, п, с, т, х	-пат, -пэт, -пот, -пөт	
	(с) м, н, н	-мат, -мэт, -мот, -мөт	

Both of the affixes *-баннын* and *-баккын* are composed from two distinct affixes: *бат + нын* and *бат + кын*. As is evident from the examples (see also Lesson 9), before the conjugational affix there occurs a regressive assimilation of the terminal consonants *m* and *n* of the stem: *сот + попун = соппопун*, *суун + маннын = суумманнын*.

33.1. Сүөһүлэр

Ынахха уонна табаҕа муос баар. Ынах икки муостаах, таба эмиэ икки муостаах. Сылгыла муос суох, сиэл баар. Ынахха уонна сылгыла кутурук баар. Ынах кутуруга синньигэс уонна кылгас, сылгы кутуруга суон уонна уһун. Сүөһү атаҕа туйахтаах. Сүөһү туйаҕа түөрт. Таба уонна сибиинньэ эмиэ туйахтаахтар. Сүөһү барыта түүлээх. Сүөһү саас төрүүр. Ынах ньирэйи төрөтөр. Бизтэн кулун төрүүр. Сибиинньэ оҕото боросуонак буолар. Ынах маньырыр, сылгы кистиир, ыт үрэр.

33.2. Answer the questions

- Ханнык сүөһүгэ муос баарый?
- Ынах хас муостааҕый?
- Сылгы муостаах дуо?
- Киниэхэ туох баарый?
- Кутурук ханнык сүөһүгэ баарый?
- Ынах кутуруга ханныгый?
- Сылгы кутуруга ханныгый?
- Сүөһү атаҕа туохтааҕый?
- Хас туйах баарый?
- Сүөһүгэ барытыгар өссө туох баарый?
- Сүөһү хаһан төрүүр?
- Ынах тугу төрөтөр?
- Биз түгү төрөтөр?
- Сибиинньэ тугу төрөтөр?
- Сүөһүлэр хайдах сангараллар?

33.3. Translation

Бу ньирэй оту сиебэт, үүт иһэр. Ити торбос оту үчүгэйдик сиир. Таһырдыа кулуннаах биэ турар. Кулун кистиир уонна ийэтин эмэр. Онно кыра ыт оҕото олорор. Кини өссө үрбэт, ийэтэ үрэр. Сибиинньэ оҕолоро хотонно киирбэттэр. Ити ньирэйдэр күнүс хотонно турбаттар, таһырдыа аһыылар. Кинилэр күөх оту таптыылар. Мин кулуну таптыбын, сибиинньэ оҕотун таптааппын. Эн ынаҕы ыыгын дуо? Мин ыабаппын. Эн кыһын сүөһүнү аһатаҕын дуо? Мин аһаппаппын. Аты тутаҕын дуо? Мин ньирэйи тутабын, аты туппаппын. Ити хара сиэллээх ханнык атый, эн билэбин дуо? Мин билбэппин. Эн эмиэ билбэккин дуу? Бүгүн оскуолаҕа барбаккын дуо? Кыһын үөрэммэккин дуо?

33.4. Rewrite in the negative form

Ити ынах хотонно аһыыр. Кини сиилэни таптыыр. Мин сайын совхоха үлэлибин. Эн эмиэ үлэлигин. Мин аты үчүнэйдик көлүйэбин. Эн эмиэ көлүйэбин. Мин куоракка үөрэнэбин. Эн эмиэ онно үөрэнэбин. Ити ыт киһини үрэр. Бу куоска ууну иһэр. Ол сибиинньэ оту сиир. Ол ыт куосканы таптыыр.

33.5. Translate into Sakha

The calves went into the barn. Your foal is lying there. His mother is standing next to him. That mare has a thick mane and a long tail. The milkmaids in the barn milk the cows. Your mother pours milk for the piglets. That black cow does not eat bad hay. She loves bread. You do not know this horse. It is a horse from another sovkhos. On this sovkhos there are no deer. I do not see deer here. Do you have deer? Do they harness deer where you're from [*chez vous*]? Where do they feed the deer? Do you feed the deer? I do not feed deer, I feed cows and horses. I catch calves well, I do not catch horses. The grown-ups catch them. I also do not milk cows. My mother milks them well.

34. ОТУТ ТӨРДУС УРУОК

Тыллар

эриэн- mottled
ала- piebald
кугас- red, reddish, russet, *roux*
дал- corral, pen
миин- to ride (a horse)
аһылык- food, feed
манаа- to guard, to graze
уулаа- to drink water (said of animals)
уулат- to water (animals), to give water
ытыр- to bite
таһаар- to lead out, to drive out
тоҕо- why, for what reason
киллэр- to introduce, to drive in

34.1. Кэпсэтин

“Кэскил, эһиэхэ туох сүөһү баарый?”
“Биһиэхэ икки ынах, биир оҕус баар.”
“Ол ала ынах эһиги ынаххыт дуо?”
“Суох. Ол ынабы мин билбэппин. Биһиги биир ынахпыт эриэн, биирбит кугас.”
“Эн кыһын совхозка үлэлиигин дуо?”
“Суох, үлэлээбэппин.”
“Тоҕо үлэлээбэккин?”
“Оскуолаҕа үөрэнэбин. Дьиэҕэ кыратык үлэлиибин.”
“Дьиэҕэ тугу гынабын?”
“Сүөһү аһатабын.”
“Ынахтары ханна аһатабын?”
“Ичигэскэ далга аһыллалар, тымныыга хотонно аһыллалар.”
“Ыккыт кинини ытырар дуо?”
“Суох, ытырбат. Үрэр.”
“Кини сүөһүнү маньыр дуо?”
“Суох. Сүөһүнү манаабат. Дьиэни маньыр. Эһиги ыккыт сүөһүнү маньыр дуо?”
“Суох, эмиз манаабат. Кини кинини даҕаны үрбэт, олус кырдаҕас.”
“Ыккыт аһылыга тугуй?”
“Кини аһы барытын сиир.”

34.2. Translation

Мин аты уонна оҕуһу миинэбин, табаны мииммэппин. Эн аты мииммэккин, оҕуһу миинэбин. Эн аты үчүгэйдик көлүйбэккин, мин көлүйэбин. Мин кыһын аттары уулатабын, ынах сүөһүнү уулаппаппын. Ити ат оту тоҕо сизэбэтий? Киниэхэ уута уонна эбиэстэ биэрин. Ол аттары далтан таһаарын. Далга ынахтары киллэрин. От торбостон ууну ылын, кини уулаабат. Үүтү ыкка биэримэ, куоскаҕа кут. Ол сибиинньэҕэ аһылык буолбат. Ити ыт тугу үрэр? Бар, көр эрэ. Таһырдыа биир кугас аттаах киһи кэллэ. Бу сылабаары оргутун уонна чэйдэ кутун. Мин хойуу чэйи испэппин. Арыыны тоҕо сизэбэккин? Арыыта сизэ. Мин дьэнкир арыыны сизэбэппин, иһим ыалдьар. Маҕаһыынна бүгүн үрүн арыы суох. Ким баһаарга барар? Мин баһаарга барбаппын, оскуолаҕа барабын. Иһити ким сууйар? Иһити мин сууйбаппын, Сайаана сууйар. Бу кинигэни ким ааҕарый? Мин аахпаппын, Кэскил ааҕар. Бу долбуурга эн кинигэлэрин дуо? Суох, мин кинигэни долбуурга уурбаппын, ыскаапка уурабын.

34.3. Rewrite, putting the verbs in the present-tense negative form

Эн сахалыы үчүгэйдик (бил). Бу оронно мин (утуй). Эн ааны тоҕо үчүгэйдик (сап)? Ити оҕонньор кыһын хаатынканы (кэт). Мин бүгүн баанньыкка (суун). Мин уруокка (кэпсэт). Бу кинигэни эн тоҕо (аах)? Эн кыһын кымыһы (ис). Сайын мин саппыкыны (кэт). Ити оҕус аҕыйах окко (тот). Бу ынах кыһын твһырдыа (уулаа). Эн бу дьиэҕэ (олор). Сарсыарда мин эрдэ (тур). Эн тоҕо (тараан)? Мин манна (сыт).

34.4. Write sentences, putting the predicate in the positive or negative form, as appropriate

1.	2.	3.	4.
Мин	бу	оскуолаба	үөрэн
Эн	ити	совхозка	үлэлээ
Кини	ол	оскуолаттан	бар
		совхозтан	кэл

1.	2.	3.	4.	5.
Мин	бүгүн	оскуолаба	бар	дуо
Эн	сарсын	дьиэбэ	үлэлээ	
Кини		совхозка	үөрэн	
			олор	

34.5. Translate into Sakha

I ride on this black horse. I do not know that piebald horse. This horse does not eat bad hay. This reddish dog does not bark at the person. It is very old. My grandfather guards the cattle at the sovkhos. Our grandmother does not milk cows. She is blind. My younger sister does not read and write. She is still little. This child is not crying now. He is sleeping. I am not playing today. I have a headache. Today I am dining at home, I am not dining at the cafeteria. Why don't you drink tea? Why does he not remove his hat? Why aren't you wearing this coat? Does this woman not sew? Why are you not going to school today? I do not work tomorrow. In winter I do not play outside. In winter I play at home.

35. ОТУТ БЭҢИС УРУОК

Тыллар

дойду- country, region, locality
ойуур- forest
өрүс- river
үрэх- stream
күөл- lake
муус- ice
муустаах- icy, ice-covered
муора- sea
сыл- year
ый- month
тыһыынча- thousand
киэн- expansive
хоту- north
хотугу- northern
сүрдээх- terrible
түс- to flow, to flow into, to lie (spatially), to be found
ир- to melt, to thaw

Remarks on grammar

THE NEGATIVE FORM OF VERBS IN THE PRESENT-TENSE PLURAL. In this form conjugations perfectly resembles those in the singular. In the first and second persons, a difference occurs only in the terminal consonant of the affix (instead of *-баппын* and *-баккын* we have *-баппым* and *-баккым*). In the third person the plural affix *-тар* is added to the negative affix *-бат* (thus: *-баттар*).

Person	Terminal sound of the affix	Form of the affix	Examples
1.	(a) Vowels and diphthongs; й, л, р (b) к, п, с, т, х (c) м, н, н	-баппыт, -бэппит, -боппут, -бөппүт -паппыт, -пэппит, -поппут, -пөппүт -маппыт, -мэппит, -моппут, -мөппүт	аһаа - аһаабалпыт, үлэлээ - үлэлээбэппит, көр - көрбөппүт аах - аахпаппыт, тик - тикпэппит, сот - соппоппут, көтөх - көтөхпөппүт суун - сууммаппыт, сим - симмэппит, тон - тонмоппут, көн - көммөппүт
2.	(a) Vowels and diphthongs; й, л, р (b) к, п, с, т, х (c) м, н,	-баккыт, -бэккит, -боккут, -бөккүт -паккыт, -пэккит, -поккут, -пөккүт -маккыт, -мэккит, -моккут, -мөккүт	аһаа - аһаабаккыт, үлэлээ - үлэлээбэккит, көр - көрбөккүт аах - аахпаккыт, тик - тикпэккит, сот - соппоккут, көтөх - көтөхпөккүт суун - сууммаккыт, сим - симмэккит, тон - тонмоккут, көн - көммөккүт
3.	(a) Vowels and diphthongs; й, л, р (b) к, п, с, т, х (c) м, н, н	-баттар, -бэттэр, -боттор, -бөттөр -паттар, -пэттэр, -поттор, -пөттөр -маттар, -мэттэр, -моттор, -мөттөр	аһаа - аһаабаттар, үлэлээ - үлэлээбэттэр, көр - көрбөттөр аах - аахпаттар, тик - тикпэттэр, сот - соппоттор, көтөх - көтөхпөттөр суун - суумматтар, сим - симмэттэр, тон - тонмоттор, көн - көммөттөр

35.1. Биһиги дойдубут

Саха сирэ бэрт киэн дойду. Манна элбэх ойуурдар, хайалар, улахан өрүстэр, элбэх үрэхтэр, күөллэр бааллар. Биһиги өрүстэрбит бары хоту түһэллэр. Саамай улахан

өрүспүт Өлүөнэ. Кини уһуна түөрт тыһыынча биэс сүүс километр. Кини эмиэ Хотугу Муустаах муораҕа туһэр. Дьокуускай куорат Өлүөнэҕэ турар. Биһиги дойдубут бэрт тымныы дойду. Сылга аҕыс ый муус, хаар турар. Хоту сүрдээх буурбалар түһэллэр. Онно үс ыйга күн тахсыбат, үс ыйга күн киирбэт.

35.2. Answer the questions

Саха сирэ ханнык дойдунуй?
 Манна туохтар баалларый?
 Биһиги өрүстэрбит ханна түһэллэрий?
 Саамай удахан өрүспүт ханныгый?
 Кини уһуна төһөнүй?
 Ханна туһэрий?
 Дьокуускай куорат ханна турарый?
 Саха сирэ төһө тымныыный?
 Хаар, муус хас ыйга турар?
 Хоту туох буолар?
 Күн хайдах буоларый?

35.3. Translate

Өлүөнэ өрүс саас уута сүрдээх элбэх буолар. Улахан күөл мууһа хойут ирэр. Бу үрэх уута бэрт ыраас. Ити ойуурга элбэх кыра күөл баар. Хоту дойдуга дьонно үс ыйга күнү көрбөттөр. Сайын онно үс ыйга күн киирбэт. Хоту элбэх хаар түһэр. Биһиэхэ арыт сайын даҕаны түһэр. Кыһын биһиги ичигэс таһаһы кэтэбит, оччоҕо тонмоппут. Бу күөл кыһын тонор. Кыһын биһиги бу күөлтэн ууну ылбаппыт. Ол ойууртан аттаах дьон табыстылар. Бу күөл уута куһаҕан, сүөһү уулаабат. Биһиги манна аты уулаппаппыт. Ити күөл бэрт ыраас уулаах. Эһиги тоҕо итинтэн уу ылбаккыт? Бу аты тоҕо көлүйбэккит? Ити торбоһу тоҕо туппаккыт? Ынахтары тоҕо ыабаккыт? Үлэҕэ барбаппыт дуо? Киэһэ манна кэлбэккит дуо? Ити кинигэни ааппаппыт дуо? Ити хоско киирбэккит дуо?

35.4. Rewrite in the negative form

Биһиги бу дьиэҕэ олоробут. Эһиги бу сири билэҕит. Сүөһүлэр ити күөлгэ уулуулар. Аттар бу оту үчүгэйдик сииллэр. Ити акка эһиги күн аайы эбиэс биэрэҕит. Сибинньэни хотонно аһатабыт. Ыкка эти биэрэбит. Ити ынахха от биэрэҕит. Табаны миинэҕит. Ол дьон атыыры көлүйэллэр. Оҕолор ньирэйдэрин туталлар. Биһиги сарсыарда эрдэ турабыт. Эһиги ол оскуолаҕа үөрэнэҕит. Ити оҕолор эмиэ онно үөрэнэллэр.

35.5. Compose sentences

1.	2.	3.	4.
Биһиги	бу	аты	ыабаккын
Эһиги	ити	оҕуһу	көлүйбэккин
Кинилэр	ол	ынаҕы	ыабаккыт

		биэни	ыабаттар
			көлүйбэттэр
			көлүйбэппит

1.	2.	3.	4.	5.
Биһиги	бу	оскуолаҕа	үлэлээбэккит	дуо
Эһиги	ити	совхозка	үөрэммэттэр	
Кинилэр	ол		үлэлээбэппит	
			үлэлээбэттэр	
			үөрэммэппит	
			үөрэммэккит	

35.6. Translate into Sakha

This stream flows into the river. It flows into the lake. This lake is very large. This lake's water is bad. We do not drink this water. There is a large forest. A new house stands beside the forest. Outside there falls a thick snow. Now we wear felt boots, we do not wear boots. Tonight the moon came out. In the north they do not see the sun for three months. There are twelve months in a year. There are thirty days in a month. The snow and ice melt late in the spring. In the summer we do not study for three months. In the summer the children do not play at home. They play outside. Do you (pl.) not live there? Why are you (pl.) not working today? Why do you (pl.) not get up early? Why is he not reading the newspaper? Why do these people not live here? Water and feed (pl.) that horse. Do not harness the bull. Do not give (pl.) bread to the pigs. Catch (pl.) these calves. Do not catch (pl.) the foals.

36. ОТУТ АЛТЫС УРУОК

Тыллар

самыыр- rain
этин- thunder
этиннээх самыыр- thunderstorm
куйаас- heat, hot
тыал- wind
халлаан- sky
былыт- cloud
сулус- star
хараҥа- darkness, dark
чаҕылҕан- lightning
көстүбэт- not visible, invisible
эмискэ- suddenly
ньиргийдэ- began to thunder
чаҕылыйда- began to shine
үөһэ- high, on high
сүүр- to run

36.1. Этиннээх самыыр

Сайынны куйаас күн буолла. Күн үөһэ турар. Тыал суох. Халлаан ыраас. Ханна да былыт көстүбэт. Оҕолор таһырдыа оонньоулар. Эмискэ хантан эрэ халлаанна кыра үрүн былыттар баар буоллулар. Онтон хара былыт табыста. Оҕолор ону көрбөттөр, оонньоулар. Сотору хара былыт күнү сабар, тыал түһэр. Хара былыт халлааны сабар, харана буолар. Улахан тыал түһэр. Онтон тыал кыратык тохтуур. Эмискэ чабылҕан чабылыар. Этинг ньиргийэр. Сотору этингээх самыыр кутар. Оҕолор аны оонньооботтор. Кинилэр дьиэбэ сүүрдүлэр.

36.2. Answer the questions

Ханнык күн буолла?
Күн ханна турар?
Халлаан хайдаҕый?
Оҕолор тугу гыналар?
Эмискэ халлаанна туохтар баар буоллулар?
Онтон туох табыста?
Оҕолор ону көрөллөр дуо?
Хара былыт тугу сабар?
Туох түһэр?
Онтон туох буолар?
Тыал хайдах буолар?
Онтон туох чабылыар?
Туох ньиргийэр?
Онтон туох буолар?
Оҕолор аны оонньоулар дуо?
Кинилэр ханна сүүрдүлэр?

36.3. Translate

Бу дьон сайын самыырга үлэлээбэттэр. Сайын халлаанна сулус көстүбэт. Ити оҕолор куйаас күн таһырдыа оонньооботтор. Сайын күн эрдэ тахсар, хойут кириэр. Бу дойдуга күн аайы тыал түһэр. Халлаанна үрүн былыттар көтөллөр. Сүөһүлэрбит таһырдыа көстүбэттэр. Ыттарбыт ойуурга үрэллэр. Ити ойуурга ынахтар маньырылар. Сылгыларгыт үрэххэ тураллар. Ити сибиинньэлэр кыраҕа топпоттор. Таһырдыа ханнык ат кистиир? Ити кугас ыт тугу үрэрий? Далга ханнык торбостор сүүрэллэр? Ала аты ким миинэрий? Ол аты тоҕо көлүйбэккит? Ити оҕо тоҕо санарбат? Бу түннүгү тоҕо аспаккыт? Ааны тоҕо үчүгэйдик саппаккын? Ити дьон тоҕо манна кирибэттэр? Эһиги самыырга тахсыман. Ыты дьиэбэ киллэrimэн. Бу куосканы таһырдыа таһаарын. Ити кулуну тутуман, торбоһу тутун.

36.4. Rewrite, using the present-tense negative form of the verb

Бу совхозка табаны (тут). Ити күөл уутун сүөһү (ис). Ол ынах түүг (маньыраа). Биһиги ийэбит кымыһы (оһор). Балтым ынаҕы (ыа). Эһиги бу дьиэбэ кыһын (олор). Ити кинигэни эһиги сотору (аах). Мин дьонум күнүс (утуй). Эһиги тоҕо илиигитин (суун)? Эн уруккун тоҕо (үөрэт)? Ити уолаттар сүөһүнү (манаа) дуо? Ыккыт кинини (ытыр) дуо? Бу осы эһиги (миин) дуо?

36.5. Conjugate the verbs in the present-tense negative plural

Model: *ытаа- ытаабаньыт, ытаабаккыт, ытаабаттар*

оонньоо, кэпсээ, эмтээ, төлөө, сап, кэт, үөрэн, уулаа, тараан, санаа, үлэлээ, төрөө, атылаас, ыл, биэр, аһат, үүлат, саһар

36.6. Translate into Sakha

This river freezes late. This lake's ice melts early in the spring. In this forest there are two big lakes. In the winter the stars are very (үчүгэйдик) visible. This stream is very long. In the sky there appeared (баар буоллулар) clouds. A strong wind fell. I love thunder. In the rain we let the calves into the barn. These dogs do not bark and do not guard the cattle. In this kolkhoz they do not harness foals. That old woman does not milk the mare and does not make kumiss. Why do you (pl.) not give hay to this bull? Why do you (sing.) not water that horse? Are you (pl.) not going to the forest tomorrow? Are these children not working? When do you (pl.) study at school? Why do you (pl.) not read at home? Children, read this book. Write out (pl.) this work (exercise). Put (pl.) these books on the shelf. Wear (pl.) the hat and the coat. Remove (pl.) the snow outside. Do not let (pl.) the dog into the barn. Do not pour (sing.) the water into this barrel. Take (pl.) the water from that boiler.

37. ОТУТ СЭТТИС УРУОК

Тыллар

кыыл- beast, animal
булт- hunting, the hunt
булчут- hunter
түүлээх- fur, peltry
куобах- hare
тиин- squirrel
саһыл- fox
кырынаас- ermine, stoat
саа- gun
ааттаах- famous, well-known
бултаа- to hunt
ыт- to shoot
өлөр- to kill
араас- different, various
күһүн- fall, autumn, in the fall

37.1. Булчут

Фёдор Петров ааттаах булчут. Кини күһүн уонна кыһын түүлээҕи бултуур уонна араас кыылы өлөрөр. Кини сыл аайы элбэх тиини, кырынааһы, саһылы уонна куобаҕы

өлөрөр. Петров саанан уонна хапкаанынан бултуур. Кини олус үчүгэйдик ытар. Фёдор Петровка сыл аайы бириэмийэ биэрэллэр. Кини коммунистической үлэ ударнига.

37.2. Answer the questions

Фёдор Петров кимий? Кини тугу бултуур? Ханнык түүлээби өлөрөр? Кини тугунан бултуур? Кини хайдах ытарый? Киниэхэ сыл аайы тугу биэрэллэр? Кини ханнык булчутуй?

37.3. Translation

Биир саалаах киһи ойуурга киирдэ. Бу ойуурга күһүн куобах элбэх буолар. Куобахтар оту сииллэр. Ити киһи кырынааһы хапкаанынан бултуур. Тиини манна бултаабаттар. Бу ойуурдарга саһыл суох. Ити ыт куобаҕы тутар, саһылы тупшат. Булчут биир хара саһылы уонна үс кугас саһылы аҕалла. Ити оҕонньор куһаҕаннык ытар. Кини караҕа куһаҕан. Кини хараҕа куһаҕан. Түүлээби кооперативка биэрэллэр. Биһиги совхозпутугар булчут биригээдэтэ баар. Мин убайым үчүгэй булчут. Кини араас түүлээби бултуур. Бу саа үчүгэй дуо? Бу ким хапкаанай? Ити уолаттар саалаахтар дуо? Кинилэр тугу ыталлар? Ити үрэххэ туох булт баарый? Ол ойуурга куобах баар дуо?

37.4. Compose sentences

Put the predicate in the positive or negative form, as appropriate

1.	2.	3.	4.
Мин	куобаҕы	саанан	бултаа
Эн	саһылы	хапкаанынан	өлөр
Кини	тиини		
Биһиги	кырынааһы		
Эһиги			
Кинилэр			

37.5. Conjugate the following verbs in the present-tense affirmative and negative forms

бултаа, үлэлээ, сизэ, аһат, эт, суун, тараан, үөрэн, тик, аах, өлөр, көр, ыл, кэл, сот, тон

37.5. Translate into Sakha

The hunter brought five squirrels and two hares. My father shoots well. Here stand traps. Our dog catches hares. In this forest there are foxes. There your (pl.) cows are mooing. Here your (pl.) horses are not visible. That horse has a long mane and a short tail. There are no deer at this sovkhos. Where we live (*Chez nous*) in the winter little snow falls, in the summer as well little rain falls. In Yakutia there are many lakes and streams. Today is a warm day. The sky is clear, there is a light wind. Now the moon comes out every evening. In the daytime it is hot, at night it is cold. In the north the day is very short. There the snow falls early. There they harness deer and dogs. My older brother works in the north. He is a good hunter.

38. ОТУТ АХСЫС УРУОК

Тылар

тыа- taiga, forest
эһэ- bear
бөрө- wolf
тайах- elk, moose
кыыл таба- wild deer
буортулаах- dangerous, harmful
буортулаа- to harm
дьабара- suslik, ground squirrel, spermophilus
моҕотой- chipmunk
кутуйах- mouse
күтэр- water vole, water rat
үүнээйи- plant
тирии- hide, skin
мас- tree, wood, stick
үөскээ- to dwell, to grow in number, to arise
тииннээ- to go squirreling, to hunt squirrel

Remarks on grammar

FORMATION OF VERBS BY MEANS OF THE AFFIX *-ЛАА*. Verbs may be formed from almost any word. By means of the affix *-лаа* verbs are formed from nouns and from various other words. This affix is very productive. The phonetic variations of the affix are shown in the following table:

Terminal sound of the stem	Form of the affix	Examples
1. Vowels and diphthongs; л	-лаа, -лээ, -лоо, -лөө	кырааска - кырааскалаа (to color), оҕо - оҕолоо (to care for a child, to babysit), дьизэ - дьизэлээ (to look after the house), суол - суолаа (to track down)
2. к, п, с, т, х	-таа, -тээ, -тоо, -төө	мас - мастаа (to chop wood, to prepare wood), куюбах - куюбахтаа (to catch hares, to bag hares), от - оттоо (to prepare hay), мутук - мутуктаа (to gather branches)
3. й, р	-даа, -дээ, -доо, -дөө	чэй - чэйдээ (to have tea), хаар - хаардаа (to remove snow), күтэр - күтэрдээ (to hunt water voles)
4. м, н, ң	-наа, -нээ, -ноо, -нөө	аан - ааннаа (to provide with a door), тиин - тииннээ (to go squirreling, to hunt)

		squirrels), илим - илимнээ (to net, to catch with a net)

Depending on the meaning of the stem and on the context, a verb with the affix *-лаа* may have any number of different meanings. The principal ones are as follows: (1) an action in direct accordance with the meaning of the stem (*сүбэлээ* - to council), (2) provision or supplying (*түннүктээ* - to put in a window), (3) to catch something (*балыктаа* - to fish), (4) to set out for a destination (*куораттаа* - to head to the city), and so on.

38.1. Биһиги кыыларбыт

Тыаларга улахан кыыллар үөскүүлэр: тайах, эһэ, бөрө, кыыл таба. Тайаҕы уонна кыыл табаны дьон бултуулар. Кинилэртэн эт уонна тири кэлэр. Таба этэ минньигэс, тириитэ үчүгэй таҕас буолар. Бөрө уонна эһэ -- буортулаах кыыллар. Кинилэр сүөһүнү сииллэр. Бөрө ордук улахан буортуну онорор. Кини сүөһүнү элбэхтик сиир уонна түүллээх кыыллары эмиэ сиир. Бөрөнү уонна эһэни дьон эмиэ бултуулар. Кинилэртэн үчүгэй тири кэлэр. Эһэ этин сииллэр. Кини этэ эмис буолар. Биһиэхэ өссө буортулаах кыра кыыллар бааллар: дьабара, моҕотой, күтэр, кутуйах. Кинилэр үүнээйини буортуулар. Дьабараны, моҕотойу уонна күтэри дьон бултуулар. Кутуйаҕы ыт уонна куоска тутар.

38.2. Answer the questions

Тыаларга ханнык улахан кыыллар үөскүүлэр?
Тайаҕы уонна кыыл табаны тоҕо бултуулар?
Таба этэ хайдаҕый, тириитэ туох буолар?
Бөрө уонна эһэ ханнык кыылларый?
Кинилэр тугу гыналлар?
Бөрө тугунан ордук буортулааҕый?
Бөрөттөн уонна эһэттэн дьон тугу ылаллар?
Эһэ этэ хайдаҕый?
Буортулаах кыра кыыллар ханныктарый?
Кинилэр тугу буортуулар?
Дьон кинилэртэн ханныктары бултуулар?
Кутуйаҕы туох тутар?

38.3. Translation

Совхоз булчуттара бу үрэххэ тииннииллэр. Биһиги оҕолорбут бүгүн моҕотойдуулар. Эһиги уолгут моҕотойдообот дуо? Эһиги ханнык ойуурга куобахтыгыт? Бу ыт аны саһыллаабат, кини кырдыаҕас. Биһиги булчуттарбыт күһүн аайы тайахтыыллар. Эһиги булчуттаргыт эһэлииллэр, бөрөлүүллэр дуо? Эн ытын күтэри туппат дуо? Бу ыт тайаҕы бэркэ үрэр, эһэни үрбэт. Ити ойуурга бөрө төрүүр. Бөрөлөр сайын кулуну уонна ньирэйи сииллэр. Эн бөрөнү көрөбүн дуо? Хайдах сүүрэрий? Мин убайым бөрө саҕыннахтаах. Бөрө түүтэ бэрт ичигэс буолар. Биһиэхэ эһэ тэллэх баар. Биһиги аҕабыт саһыл бэргэһэни кэтэр. Аҕаһым тиин бэргэһэни таптыыр. Кини соно саһыл истээх. Кырынаас тириитэ оҕоҕо үчүгэй саҕыннах буолар. Мин саҕыннаһым -- таба тириитэ.

38.4. Compose sentences, using the appropriate form of the predicate

1.	2.	3.
Булчут	күһүн	тиингнээ
Оѳолор	кыһын	моѳотойдоо
Булчуттар	саас	күтэрдээ
	сайын	саһыллаа
		куобахтаа
		тайахтаа

1.	2.	3.	4.
Эһэ	тириитэ	сон	буолар
Бөрө		саѳынньах	буолбат
Таба		бэргэһэ	
Куобах		үтүлүк	
Саһыл		этэрбэс	
Тиинг		тэллэх	
Ынах			

38.5. Translate into Sakha

Today in this forest we are hunting hares. Our dogs catch hares well. On this stream there are many squirrels. Squirrels climb [go out] high in the tree. I do not see foxes here. There are also no bears. Today I saw an elk. It came out of the forest and ran to the stream. Our dog caught many chipmunks and ground squirrels. Fur-coats are sewn from their hides for the children. Mice dwell in the house. They spoil food, dishes, and clothing. How do you kill mice? Do you have a cat at home? Water voles dwell by the water. There are many of them on the river. Water voles are easily [well] caught with traps.

39. ОТУТ ТОХСУС УРУОК

Тыллар

кууттал- danger
 куутталаах- dangerous
 аччык- hungry
 сытыы- sharp
 ыраах- far, far-away
 чугас- near, nearby
 сыана- price
 кырса- Arctic fox
 хороон- burrow
 үөр- pack, herd
 күүс- power, strength
 күүстээх- powerful, strong
 куттан- to fear, to be afraid
 түс- to attack, to besiege

сырыт- to occur, to go, to roam, to be located (сылдыар- he/she/it occurs, goes, roams)
куот- to flee, to escape

Remarks on grammar

INDETERMINATE AND NEGATIVE PRONOUNS. These pronouns are formed from interrogative pronouns (and adverbs) by means of the particles *эрэ, эмэ, да*: *ким эрэ* - someone, *хаһан эрэ* - sometime, *хантан эрэ* - from somewhere, *туох эрэ* - any thing, *хаһан эмэ* - any time, *хайдах эмэ* any way, *ким да* - no one, *туох да* - nothing, *ханна да* - nowhere, *хайдах да* - no way.

39.1. Бөрө

Бөрө улахан буортулаах уонна кутталлах кыыл. Кини куобаҕы, саһылы, табаны, араас атын кыылы уонна сүөһүнү сиир. Аччык бөрө арыт киһиэхэ түһэр. Бөрө тиистэрэ сүрдээх сытыылар. Кини бэрт күүстэх уонна түргэн. Бөрөттөн туох да куоппат. Бөрө ыраахтан көрөр, ыраахтан истэр, ыраахтан сыты билэр. Кини саалаах киһини чугас киллэрбэт. Аччык үөр бөрө ордук кутталлаах буолар. Үөр бөрө туохтан да куттаммат. Бөрөнү биһиэхэ хапкаанынан уонна саанан бултуулар.

39.2. Answer the questions

Бөрө ханнык кыылы?
Кини тугу сирий?
Ханнык бөрө киһиэхэ түһэрий?
Бөрө бэйэтэ хайдаҕый?
Бөрө хайдах көрөр, истэр уонна хайдах сыты билэрий?
Кини кими чугас киллэрбэтий?
Туох ордук кутталлааҕый?
Үөр бөрө кутаннар дуо?
Бөрөнү хайдах бултууларый?

39.3. Translation

Кырса хотугу дойдуга үөскүүр. Кини түүтэ манан уонна хойуу. Кырса үчүгэй түүлээх кыыл. Кини тириитэ ыарахан сыаналаах. Биһиэхэ кугас саһыл элбэх. Хара саһыл аҕыйах буолар. Кини ордук улахан сыаналаах. Хоту өссө үрүн эһэ баар буолар. Кини муораҕа сылдыар. Онно үрүн эһэ мууска уонна ууга бултуур. Кини арыт киһиэхэ түһэр. Биһиэхэ кыра кыыллар хороон онороллор. Кинилэр онно кыылан, киһиттэн куоталлар уонна кыһын утуйаллар. Дьабара уонна моҕотой кыһын хороонно утуйаллар. Тиин уонна кырынаас утуйбаттар, кыһын ойуурга сылдыаллар. Күтэр хорооно сүрдээх элбэх буолар. Мин убайым хороонтон саһыл оҕотун тутар. Эһиэхэ булчуттар хоронтоон тугу эмэ туталлар дуо? Эн саһыл хороонун хаһан эмэ көрөбүн дуо? Дьабара хороонун көрөбүн дуо? Дьабара оҕото хас буолар? Кутуйах оҕото хас буолар?

39.4. Write in the negative form

Ити куобагы ытын. Тиини маска таһаар. Биһиги ол ойуурга элбэхтик сылдабыт. Эһиги тайагы күһүн бултуугут. Эн саһыл оҕотун хороонтон тутабын. Мин сылгы сиэли үчүгэйдик быһабын. Убайым тиини кыра саанан ытар. Биһиги ытынан моҕотойдуубут. Бу үрэххэ эһиги күтэрдээн. Ити киһи бөрөттөн куттанар. Мин ханнык да саанан ытабын. Эһэм совхоз сүөһүтүн үрэххэ маньыр. Киэһэ халлаанга ый тахсар. Түүн мин сулустары көрөбүн. Бу кыыс сылабаары түргэнник оргутар. Эти биһиги солуурга бһарабыт. Ити врач сүөһүнү эмтиир. Эмээхсин бу оронно сытар. Ити дьахтар быылы сотор.

39.5. Compose sentences

1.	2.	3.	4.
Бүгүн	ичигэс	күн	буолла
	тымныы		
	куйаас		
	тыаллаах		
	былыттаах		
	хаардаах		

1.	2.	3.
Халлаанга	күн	көстөр
	ый	көстүбэт
	сулустар	көстөллөр
	былыттар	көстүбэттэр
	самолёт	
	самолёттар	

39.6. Translate into Sakha

The bear is a powerful and dangerous animal. It also attacks cattle. Sometimes bears attack people. In our region the Arctic fox does not roam. It roams far away in the north. In this forest there are [сырым] wolves. A hungry wolf is very dangerous. These dogs are not afraid of a wolf [use ablative]. They are terribly afraid of a bear. The hare hears far away and runs swiftly. In the fall sometimes hares approach close to the house. Every fall we kill many hares. Your cows are mooing somewhere nearby. Somewhere far away the dogs are barking. Someone in the forest is shooting a hare. My older brother is a very good hunter. Every year he wins a prize.

40. ТҮӨРТ УОНУС УРУОК

Review

40.1. Translation

1. Совхоз ферматыгар мин ийэм үлэлээбэт, аҕаһым үлэлиир. Кини кыһын уонна сайын ынахтары ыыр. Биэлэри кини ыабат, ийэм ыыр. Совхоз ынахтара, сылгылара бары

үчүгэй сүөһүлэр. Совхозка аҕыс уон биэс сибиинньэ баар. Мин совхозка ньирэйдэри, торбостору, аһатабын уонна уулатабын. Фермаҕа тоҕус ынах ыаччы баар. Кинилэр биригэдьиридэрэ (brigadier) дьахтар. Совхозка икки сүүс отут биэс ат баар. Акка үчүгэй оту уонна эбиэни биэрэллэр. Манна атыры көлүбэттэр.

2. Биһиги сирбит бэрт киэн дойду. Биһиэхэ бэрт улахан тыалар, элбэх өрүстэр, үрэхтэр, күөллэр бааллар. Саамай улахан өрүспүт Өлүөнэ буолар. Биһиэхэ элбэх сүөһү, түүлээх, шахта (mines), завод (factories) баар. Биһиги сирбит социалистической дойду. Кыһын биһиэхэ сүрдээх тымныы, сайын итии буолар. Биһиги сирбит саамай тымныы дойду. Кыһыммыт уһун, сайыммыт кылгас. Хаар биһиэхэ сорох сиргэ уон ый сытар. Хоту дойдуга үс ый күн көрбөт, сайын үс ый киирбэт.

3. Саха сиригэр араас булт бэрт элбэх. Манна түүлээхтэн кырсааны, саһылы, тиини, кырынааһы бултууллар. Улахан кыыллартан тайаҕы, кыыл табаны, эһэни, бөрөнү бултууллар. Буортулаах кыыллартан манна дьабара, күтэр, моҕотой, кутуйах үөскүүр. Кыыллартан биһиги сыаналаах тириини, эмис эти ылабыт. Биһиги түүлээхпит атын дойдуларга барар. Түүлээххэ биһиги араас массынаны (vehicles), табары (goods) ылабыт.

40.2. Vocabulary review

Write out the words from Lessons 31-39 (lemma forms only). Divide the nouns under four headings: “Domestic animals”, “Wild animals”, “Nature”, and “Other”. Divide the other words according to the categories previously introduced (see Lesson 20). Verify that you know each word in all four principal respects (meaning, pronunciation, use in speech, and spelling).

40.3. Grammar review

1.1. Give the ablative form of the following words: эһэ, бөрө, таба, оҕо, дьиэ, киһи, уу, өрүс, күөл, уол, үрэх, оһох, хос.

1.2. Write five sentences using the ablative case.

2. Conjugate the following verbs in the present-tense negative form: бултаа, тииннээ, оонньоо, төлөө, ыл, көр, кэт, сот, аах, куттан, үөрэн. Example: аһаа - аһаабалпын, аһаабаккын, аһаабат; аһаабалпыт, аһаабаккыт, аһаабаттар.

3.1. Construct verbs by adding the affix *-лаа* to the following roots, and give the resulting meaning: атыы (sale), үлэ (work), дьиэ (house), оҕо (child), сүөһү (cattle), саһыл (fox), мас (tree), от (hay), тиин (squirrel), саа (gun), хапкаан (trap), эбиэт (dinner), куорат (city), арыгы (wine) табах (tobacco).

3.2. Write five sentences using these verbs.

4.1. Construct indeterminate and negative pronouns (and adverbs) from the following interrogative pronouns, and translate them into English: ким, туох, ханнык, хайдах, ханна, хантан, хаһан, хас.

4.2. Write five sentences using these pronouns (and adverbs).

эрэ, эмэ, да: *ким эрэ* - someone, *хahан эрэ* - sometime, *хантан эрэ* - from somewhere, *туох эрэ* - any thing, *хahан эмэ* - any time, *хайдax эмэ* any way, *ким да* - no one, *туох да* - nothing, *ханна да* - nowhere, *хайдax да* - no way.